

NYOLCZADIK SZAKASZ.

A NEMZET ÉS A DYNASTIA KIBÉKÜLÉSE. AZ ÚJKORI ÁLLAMINTÉZMÉNYEK.

III. Károly kora. 1711—1740.

1. A kormány reformjai. A törvényhozás új alakja. Helytartó tanács. Kanczellária. Kamara. Curia. — Társadalmi átalakulás. Vallási viszonyok.

Horváth, VII. 1. *Kerékgyártó*, IV. (vége) és V. (eleje). *Sayous*, II. 127. *Krones*, IV. 108., 121., 137., 144. *Fessler*, V. 168. *Szalay J.*, IV. könyv. 101. l. A 32—33. lapon említett közjogi munkák. (Igy: *Wenzel* Magánjog. I. 467. *Kiss*. Közjog 367. l. és kül. *Korbulyi-Pisztóry*.) *Wenzel*, Visszapillantás az előbbi magy. kir. curiának 1724—1769-iki működésére. (Akad. érték. 1875.) *Grünwald Béla* jeles műve, A régi Magyarország. (Bpest. 1888.) V. ö. *Mocsáry*, A régi magyar nemes (1889.) *Múrjássy*, Magyarország és a magy. törvényhozás története IV. köt. 1711—92. (Győr). *Ballagi G.*, A politikai irodalom Magyarországon. (1888.) *Csúthy*, A magy. prot. egyház története 1712—82. (1878.) *Lányi-Knausz*, A m. ker. egyh. története. Korrajz: *Éble*, Károlyi Ferencz gróf és kora. 1705—58. (1893.) Az állandó hadsereg szervezéséről l. *Székelly I.* művét, *Marczatinak* monografiáját VI. Józsefről és *Bors* cikkét a Hadtörtén. Közleményekben, 1895. 113. *Márki S.*, *Pero* lázadása. (Akad. értekezés, 1893.)

Reformok szükséges volta.

A Rákóczy-kor lezajlásával a magyar állam életének új kora kezdődik. 200 évig tartott belküzdelmek után a dynastia és a nemzet érdekei annyira mennyire egyensúlyozták egymást. A belbéke helyreálltával új feladat várt megoldásra. Kormány és rendek egyaránt érezték a nemzet továbbfejlesztésének szükségességét, a század szellemében és a többi modern államok példájára. A főbb reformok az adóra, katonaságra, igazságszolgáltatásra és közigazgatásra vonatkoztak.

Az egyfelől lenézett, másfelől pedig gyanakvó szemmel tekintett nemesi insurrectio helyett, mely csak a király személyes vezérlete alatt gyűlt táborba, az ország határain túl nem hadakozott és a nyugateurópai államok, első sorban Franciaország állandó hadseregével semmiképp sem bírta kiállani a versenyt, a kormány állandó hadat kívánt felállítani. Az állandó katonaságot elvben már az 1715: VIII. t.-cz. fogadta el,

Állandó katonaság.
(1715. és 23-ik országgyűlés.)

az 1722/23. országgyűlés pedig részletesen állapította azt meg. Azonban az állandó katonaságnak létszámát, a hadsereg tartására szükséges költséget, a szolgálati idő tartamát és a sorozás módozatait illetőleg egyik országgyűlés sem gondoskodott, még pedig azért nem, hogy a következő országgyűléseknek szabad kezük legyen. Az állandó had nem volt az a nemzeti állandó hadsereg, a melyről Zrinyi Miklós álmodott, hanem a magyar jobbágyoktól eltekintve, külföldiekből állott és a vezénylet és szellemre nézve idegen maradt. A magyar csapatokat nem osztották be külön hadosztály gyanánt és így ezek is a bécsi hadi tanács és a császári udvari kamara befolyása alá jutottak. A hadkiegészítés módja gyanánt pedig a kormány a toborzást választotta, mely mindinkább erőszakos fogdosássá fajult; a kit befogtak, azt holtáig többé ki nem eresztették. Csakis a pórosztályra mondták ki a katonakötelezettséget, mely osztály ilyformán ezzel egy új súlyos teherrel többet volt kénytelen elviselni. — A nemesi fölkelés csak mint a honvédelemnek rendkívüli eszköze hagyatott meg.

A «perpetuum miles»-sel együtt az 1715. pozsonyi rendek az új, *állandó hadiadót*, a contributiót is megszavazták (1715 : VIII). Az országgyűlés kimondta ugyan, hogy a rendek beleegyezete nélkül adót kivetni avagy behajtani nem szabad, váratlan berontás vagy háború esetén kívül, a mikor a király a költségek megszavazása céljából a lehető legnagyobb számmal hívassa egybe a főrendeket és főtörvényhatóságokat. Az adóösszeget azonban sehogy sem akarták a rendek számokban kifejezni, nehogy azt a kormány jövőre kötelező szabályúl vehesse. A hadsereg fentartására szükséges adót más szóval csak egyik országgyűléstől a másikig ajánlották meg és a hadi adónak megszavazása ezentúl az országgyűlésnek egyik sarkallatos joga.

Az állandó adót a városoknak és a pórosztálynak kellett megfizetniök. Mivel a polgárság létszáma akkoriban csak 12%-át tette az összes lakosságnak, a hadi adó jóformán csupán a parasztnépre nehezedett. Utóbbi búsult is elegendő ez újabb igazságtalanságon, a mint azt szomorú népdalai mutatják. A nemességnek adómentességi jogát ellenben a rendek újra törvénybe iktatták. A katonatartás terhének, vagyis a «porciók»-nak méltányos felosztását egy, az ország négy kerületéből választott, 40 tagú bizottság eszközölte.

Az 1712—15. országgyűlés feloszlata óta a különben is nem minden 3-ik évben egybehívott országgyűlés jelentősége folyton kisebbedett, míg az újonnan alkotott vagy átalakított főbb *kormányhatóságok* befolyása egyre növekedett. E testületeket a király magyarokból volt köteles megalkotni. Általuk gyakorolja a korona hatalmát a törvények végrehajtását illetőleg, általuk kormányozza az országot. Ezek :

Állandó adó.
(1712/15. országgyűlés.)

Kik fizetik az állandó adót?

A porciók.

Az új kormánytestületek jelentősége.

1. Magyar kir.
helytartó-
tanács.
(1722/23. or-
szággyűlés.)

1. A magyar kir. helytartótanács, a már a mohácsi vész előtt fennállott kir. tanácsnak mintegy a kifolyása, melyet I. Ferdinánd alakított át helytartói tanácsná. Az 1722/23. gyűlés határozata egészen új alapra fektette, a mennyiben ezt a tanácsot végrehajtó hatalommal ruházta fel. — A helytartótanács egyedül a koronának tartozott engedelmeskedni, kinek közvetlenül alá is van rendelve. Elnöke a kir. helytartó, ha van: a nádor; mellette 22 tanácsos a főpapi, főúri és nemesi rendből. Dykasterialis ülésein a testületi rendszert követi; határozatait szótöbbséggel hozza, melyek érvényességéhez azonban legalább 12 tanácsosnak jelenléte kívántatik. Ha a szavazatok egyenlők, az elnök dönt. Szakosztályainak hatásköre felölelte az összes közigazgatást, (az állandó hadi adó és katonaság kivételével, melyek fölött első sorban a bécsi hatóságok döntöttek). — A helytartótanács mindenekelőtt arra ügyelt, vajjon megtartatnak-e a törvények, és végrehajthatnak-e a rendeletek; ő kezelte a közalapítványokat, szedte be az adót, ügyelt fel a kereskedelemre és iparra, továbbá az úrbéri ügyre, a közbékére és az egészségügyre. A helytartótanács indítványok alakjában terjesztette fel határozatait a magyar kir. udvari kancellária útján a királyhoz, ki azokra leiratban vagy rendelet útján felelt. A helytartótanács székhelye Pozsony volt, utóbb Buda.

Hiányai.

Noha a tanács tagjainak esküvel kellett fogadniok az ország törvényeinek lelkiismeretes megtartását; a helytartótanács még sem felelt meg a beléje helyezett várakozásoknak. Egyrészt, mert közvetlenül a király akaratának volt alávetve, ki tagjait kinevezte és meg is fizette, míg az országgyűléssel semmiféle érintkezésben nem állottak; másrészt, mert a magyar tanácsosok csekély jellem-szilárdsággal dicsekedtek. — Másban is rejtett a hiba. A helytartótanács és a megyék között ugyanis csak laza összeköttetés állott fenn és a tanács a törvények és rendeletek végrehajtását a megyékre és városokra volt kénytelen bízni, melyek különösen a törvénybe ütköző a rendeletek végrehajtását meg szokták tagadni.

Erdélyi gub-
ernium.

Erdélyben hasonló jogkörrel fennállott a főkormányshék, gubernium regium, melynek élén a kormányzó, gubernator, állott.

2. Magyar ud-
vari kancell-
lária.
(1722/23. or-
szággyűlés.)

2. A magy. kir. udvari kancellária. Ennek eredete a már az Árpádok (III. Béla) idején fennállott kancelláriában keresendő, melyet az 1722/23. gyűlésen véglegesen szerveztek. A kancellária Magyarország összekötő közege egyfelől a király személyével, másfelől az osztrák hatóságokkal. A király a kancellária által terjeszti a törvényjavaslatokat a rendek elé és általa fogadja az utóbbiaknak felterjesztéseit; a kancellária kezén mennek keresztül a kegyelmi és személyes ügyek, adományszakok, nemes levelek stb. Általa gyakorolja a király fel-ségjogait, miért is a kancelláriának mindig a király oldala

méllett kellett lennie, rendszeren Bécsben, országgyűlés idején pedig Pozsonyban. — Élén 1722-től 1731-ig vagy világi vagy papi, 1731. óta pedig világi kancellár állott, ki egyúttal a titkos peccsét őre volt. Mellette 1 vagy 2 alkancellár és 12 udvari tanácsos működött, csupa fő- vagy köznemes. A király országos ügyekben kizárólag a magyar kancellária szavára volt köteles hallgatni, melynek függetlennnek kellett lennie mindennemű más udvari hatóságtól; a valóság azonban gyakran ellenmondott ennek.

Hasonló szervezettel és hatáskörrel bírt az *erdélyi udvari kancellária* is. Erdélyi udvari kancellária.

3. Az először 1531-ben említett és az 1608-ki törvények értelmében újonnan szervezett *magyar udvari kamara* 23 tagból állott és a *legfőbb pénzügyi hatóságot* képezte. Kezelte nevezetesen a kincstári javakat, a só- és bánya-jövedéket és a harminczadot. Csakis a hadiadó volt hatásköre alul kivéve. Mivel a törvény ellenére a bécsi udvari kamarától függött, a legnépszerűtlenebb hatóság lett valamennyi között. Egyedül a királynak volt alárendelve. Eleintén Pozsonyban, 1784 óta Budán székelte. 3. Udvari kamara.

4. Az 1722/23-iki rendek az ország főbb törvényszékeinek egymáshoz való viszonyát és működési körét is szabályozták. Mint legfelsőbb törvényszék a *magy. kir. curia* szervezetett, mely két főbirósági testületet foglalt magában: a) a *hétszemélyes táblát* és b) a *királyi táblát*, mindegyik külön elnökkel és külön birói testülettel. — A *hétszemélyes tábla* a legfelsőbb felebbezési forum. Elnöke a nádor mellett az országbíró, a tárnok és az esztergomi érsek-prímás; a kinevezett bírák száma 19. A mennyiben a curia magyar földön és magyar levegőben működött, népszerűbb is volt ama testületeknél. 4. Kir. Curia.

A *kir. tábla*, mely 1723. óta külön bíróságként szerepelt, másodfokú bíróság, felebbviteli törvényszék volt. Elnöke a kir. személynök, personalis praesentiae regis, ki a rendek alsó táblájának elnöke is. A bírák száma 17. A királyi tábla az ország középpontjából lát törvényt és egyúttal a nemeseknek is főtörvényszéke. — Alatta van mint elsőfokú felebbezési törvényszék a négy kerületi tábla (Nagyszombat, Kőszeg, Eperjes, Debreczen). — Zágrábban külön báni táblát állítottak fel. a) 7-személyes tábla.

A *megye és a szabad kir. városok* törvényszéke elé tartozott minden erőszakossági, örökösödési, zálogjogi ügy, minden kártérítés, rágalom és adóssági per (de csak 12,000 forintig). b) Kir. tábla.

Az akkori igazságszolgáltatás labyrinthusában nem esett az ügyvédeknek nehezére valamely pert a végtelenségig elnyújtani, kivált nemes ember perét, mely mesterséghez különben a megyei törvényszékben ülő megyei köznemeselek, másképp a «táblabírák» értettek legjobban.* Kerületi táblák.

* A táblabírák intézménye 1613-ból való. Táblabíráknak nevezték azokat a jogban és a törvényekben jártas köznemeseleket, kik a nél-

Megyei és városi törvényszékek.

Úriszék.

A földhöz ragadt («glebæ adstrictus») parasztnak perét az úriszék tárgyalta, vagyis maga a földesúr, a járásbeli szolgabíró és esküdt, továbbá a pór védelmével megbízott megyei ügyész. Az uraság kezében volt, sajnos, a fenytető hatalom, sőt néhol a pallosjog is (ius gladii). Részhajlatlan ítéletre paraszti ember ily viszonyok között nem igen számíthatott. Helyzetük tehát nagyon is szánandó vala és az 1735-ben az alföldön támadt úgyn. Pero-féle felkelésnek okai nem kizárólag a gazdasági válságban s a latifundiumokban, hanem a nagy adót és a katonaállítás terhében meg az elnyomatásban is keresendők.

A mennyiben ezeket a reformokat nem az alkotmányos ellenzék, hanem maga a kormány és a rendek engedelmes többsége iktatta törvénybe, a királyi hatalom emelését vonták maguk után.

E reformok által a királyi hatalom meg a katolicizmus erősödik.

A király hatalma 1711. óta egyre növekedett. Ő magyarázza ezentúl a határozatlan értelmű törvényt; ő a jog kútfeje: az ő nevében hozzák a bírók az ítéleteket; ő nevezi ki a tisztviselőket, övé a kegyelmezés, a nemesítés, a pénzverés, a külfölddel való szerződés, a béke és háború joga; övé a bányajog is. Egyedüli ura a katonaságnak, szintűgy az új gyarmatosoknak. Mindezekhez az országgyűlésnek nincsen semmi köze, épen oly kevéssé a só, a harminczad, a koronai és a kincstári birtokokhoz. A zsidók által fizetett türelmi taxa is az övé. Ő nevezi ki és helyezi át a főpapokat. Hatalma kiterjed épen úgy a katolikus egyházra, mint a protestánsokra, kiknek ezentúl pátronusok, kegyuruk, kik engedélye nélkül sem templomot, sem iskolát nem építhetnek. Vitás vallási kérdésekben a királyé a döntő szó. A király föltétlenül számíthatott az új kormánytestületek tagjaira, a kormány embereire, a főpapságra és főnemességre, szóval a mérvadó körökre. A főnemesség teljesen szakított multjával és hallani sem akart az alkotmányért lelkesülő őseiről. Jellemző, hogy százával rombolták le a szatmári béke után a nemesség ősi sziklavárait, részben maguk a birtokosok, részben a katonaság. A főnemesség pedig Bécsben, Pozsonyban meg környékén emeltek maguknak új kastélyokat, hogy közel lehessenek az udvarhoz és annak kegyért versenyezhesenek.

A katolicizmus államvallásrangjára emelkedik.

A szatmári békét követő ezen politikai és társadalmi átalakulásban a katolicizmus hatalma és fontossága is nagybodott. A katolicizmus, az udvarnak és az udvari nemességnek vallása, az állam hivatalos vallásának rangjára emelkedett. Az országot újra elnevezték «Regnum Marianum»-nak és ennek megfelelően egységes hitű, katolikus országgá

kül, hogy hivatalt viseltek volna, a megyei törvényszékek tárgyalásaiban részt vettek.

akarták alakítani. A rendek katolikus többsége azt kezdte hirdetni, hogy csakis katolikus ember lehet hű alattvaló és hazafi. Hivatalos iratokban is hűtleneknek kezdték nevezni a protestánsokat és a jezsuiták kezében levő censura nem látott ebben igazságtalanságot. Az udvar és a dúsgazdag főpapság adakozásai által nagyban szaporodott a katolikus templomok és iskolák száma is, a nevelésügy terén pedig az 1661-ben Lengyelországból átszármazott *piarista* rend lépett előtérbe. — Az új telepítvényesek megtérítése által szintén növekedett a katolikus vallás erőben és hívekben. — Egyedül az alsó papság élt továbbra is szánandó helyzetben.

III. Károly a rendektől reá ruházott hatalmával élven, 1731. 1731. évi pápens. külön pápensben («Carolina Resolutio») szabályozta a protestánsok ügyeit. E rendelet szerint protestánsok és kálvinisták csakis az 1681. évi törvénykönyv XXVI. cikkében említett helyeken gyakorolhatják vallásukat nyilván, másutt csak magán szógyakorként és ezzel kapcsolatban számos templomot vettek el a protestánsoktól. A protestánsokat, más szóval, nem ismerték el egyenranguaknak a katolikusokkal és részben újabb üldözést indítottak ellenök. A protestáns lelkészt alárendelték a katolikus plébánosnak, kinek a protestáns hívek is kötelesek megfizetni a tizedet. A protestánsok is tartoztak megülni a katolikus ünnepeket. Panaszló forumként nem többé az országgyűlés, hanem külön kinevezett királyi biztos szerepelt. Még a polgári jogegyenlőségből is kizárták őket, a mennyiben a főhivatalok elnyerése oly esküforma letételéhez volt kötve, melyet protestáns ember hiténél fogva le nem tehetett. Az 1728/29. országgyűlésen történt, hogy a kath. többség a vallás kérdését tárgyaló bizottságban levő két protestáns követet, kik az előírt esküt (vallásuk elve szerint) le nem tehették, a portás által a teremből kivezettette. — Helyhez levén kötve a protestáns hitfelekezet, nem is igen terjedhetett és a kath. földesúr protestáns jobbágyait birtokából elűzhette.

Ily viszonyok mellett ama kérdés merül föl, miként bírta magát a protestáns vallás és a magyar alkotmány mégis fentartani?

A mi a protestantismust illeti, az első sorban ama körülménynek köszönte fennmaradását, hogy a *megyei köznemességben találta híveit és támaszát*, mely köznemesség mereven ragaszkodott az alkotmány megtartásához is. Másodsorban befolyt sorsára a politikai helyzet. A magyar királynak, mint német császárnak tekintettel kellett lennie protestáns szövetségeseire, nevezetesen az angolok és hollandokra, mely érdekszövetség némi gátat vetett a katolikus áramlatnak.

Az *alkotmány fennmaradása a megyei köznemesség érdeme*. Mig az udvarhoz szító főnemesség és hivatalnemesség az udvar közelébe költözött, hol modern, de idegen ízlést és ruházatot

A protestantismus miként bírta magát mégis fentartani.

Az alkotmány fennmaradása a megyei köznemesség érdeme.

meg szolgálkú magatartást tanult el és költekezése folytán el is adósodott, addig a *megyei köznemesség* odahaza maradt az ősi kuriában, mindenben megőrizve a régi jó idő hagyományát, semmi mással nem törődve, mint a megyei gyűlés tárgyaival, a választásokkal, a megyei törvénykezésbe vágó perek eldöntésével és az alkotmány és a nemesi kiváltságok ellenőrzésével. Vagyona, családi összeköttetései és értelmisége egyaránt a szűkebb körű megyei hivatalokra utalták. Mint minden dolognak, úgy a megyei életnek is volt egyébiránt két oldala. Volt egy csomó kinövése, mint a megvesztegettetés, a pajtáskodás, az atyafiság és komaság eme fattyúhajtásai; továbbá a helyi érdek túlbecsülése, a szűk látkör, a minden újítással szemben való gyanakvó szellem. Az is igaz, hogy a megyei életet és annak képviselőit rideg ügyvédi szellem hatotta át, valamint igaz az a vád is, hogy a nemzet szellemi haladására nem lehetett jó befolyással az a körülmény, hogy a köznemesség zöme kizárólag a jogi pályának szentelte magát. — Másrészt azonban ne felejtjük el, hogy az alkotmányt a központi hatalomnak jelzett erősbödésével szemben egyedül a megyék őrizték Argus szemekkel; egyedül bennük lüktetett még a nemzeti lét ütere; egyedül rajtuk tört meg az absolutismus újabb kísérlete. Alkotmányba ütköző dolgot a megyék nem hajtottak végre. És míg az országgyűlésen az új rendszer által teremtett hivatal-aristokratia a növekedő királyi hatalmat védelmezi, addig a megyei követek a régi rendszer és a régi kiváltság védelmére kelnek. A szatmári békét követő korszak folyamában tehát a megyék nem csekélyebb érdemeket szereztek, mint azelőtt a török világ napjaiban.

2. Török háborúk. A passaroviczi és belgrádi béke. Új telepítések.

III. Károly (folytatólag.)

A nevezett kézikönyvek folytatólag. *Salamon F.* Az 1737-iki szerb-országi hadjáratról. (Budap. Szemle, 1876. 23. sz.) *Tupetz*, Der Krieg gegen die Türkei. (Oesterr. Gymnas.-Zeitschrift. 1878.) *Matuschka*, Der Türkenkrieg 1716—18. («Feldzüge des Prinzen Eugen v. Savoyen». 16. és 17. köt.). *Váradi G.*, Szavójai Jenő hadjárata 1716—17. (Hadtörténeti Közl. 1894. Pálffy János jelentése Belgrád ostromáról (u. ott). A Szavójai Jenőről idézett irod. (214. l.). *Langer*, Serbien unter der Kaiserl. Regierung 1837—39. (Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs. 1889.). *Legrand* művéből a IV. köt. is megjelent (Páris, 1888); *Karácson Imre*, III. Károly hadjárata 1737—39. (Hadtört. Közl. 1892). *Schwicker*, *Szentkláray és Pesty Fr.* említett művei (a 218. lapon). *Horváth M.*, Kis. történ. munkái (III. 141.) *Radics*, Karl VI. (III.) als Staats- u. Volkswirth (Innsbruck, 1886). *Millecker Bódog*, több rendbeli monografiája; *Szentkláray Jenő*, Oláhok költözkedése Magyarországon (akad. értekez. 1891); *Baróti Lajos*, Adattár Dél-Magyarország történetéhez (I. köt. 1717—1751.); *Ruvarác*, Jovanovics karlóczai metropolitán-érsek életrajza. V. ö. Századok, 1894. 156. l. és *Ruvarác* munkája a szerbek betelepítéséről. V. ö. Századok 1892, 261. l.); *Rosenfeld*, Italienische Colonisten im

Banat. (Ungar. Revue, 1884. 568). *Haan Lajos*, B. Harrucker udvara Gyulán. Korrajz. (Békés megyei történ.-régészeti egyeslet évkönyve.) *Oltványi P.*, A bánáti telepítvények a múlt és ajelenben (u. ott, 1888. évf.); *Éble G.*, A Harruckern és a Károlyi család. (Bpest, 1895). *Fest Aladár* czikke Fiume közlekedési vonalairól. (Földrajzi Közlemények 1895).

Daczára annak, hogy III. Károly békés indulatú fejedelem volt, ismételten háborúba elegyedett. Mint Velencze szövetségese 1716-ban a törökök ellen volt kénytelen hadat viselni, melynek folyamában Szavójai Jenő herczeg és Pálffy János együttesen vívták ki a pétervárad diadalt. E győzelem gyümölcseként Temesvárral együtt az egész ú. n. Bánság is felszabadult a másfél százados iga alól. 1717-ben pedig Jenő herczeg szárazon és vizen fogta Nándorfehérvárt ostrom alá, ámde a nagyvezir felmentő hada által maga is körülzáratott és ily módon két tűz közé szorult. Ha a várórség és a nagyvezir egyszerre megtámadják, könnyen válság érhetne volna; pedig a nagyvezir már készült erre. Hírnöke azonban, Vékony János egykori kurucz vitéz, a belgrádi pasának szánt levelet Pálffyhoz vitte és így tudta meg Jenő herczeg a támadás napját. Ezt megelőzendő, aug. 15. teljes erővel rohanta meg a nagyvezir táborát és véres diadalt aratott rajta. Erre Nándorfehérvár is megadta magát, sőt a császári csapatok a Balkán félsziget északi tartományait is megszállották. A meg-rémült szultán erre Anglia és Hollandia közbenjárása mellett a *passaroviczi békét kötötte*, melyben a Bánságról, Boszniáról (az Unnáig), továbbá Szerbia és Oláhországnak elvesztett részéről lemondott.

Török háború
1716—1718.

Pétervárad 1716.

A bánság felsza-
badul.

Belgrád 1717.

Passaroviczi
béke 1718.

1736-ban Károly király Anna orosz czárnő szövetségében újította meg a háborút, ezúttal azonban népeinek kárára. Jenő herczeg ekkor már nem élt, Pálffy Jánost az udvar mellőzte; utó-daik pedig, — mint Seckendorf, Neipperg — oly csúful vezették a sereget, hogy a nagyvezir már Belgrádot is ostromolni kezdte. Azonfelül mirigyhalál dühöngött a táborban, a had pénzhányban szenvedett, és az orosz szövetségesek iránt sem volt meg a kellő bizalom. Károly megbízásából tehát (és nem akarátá-nak ellenére, mint mondják) Neipperg tábornok *békét kötött Belgrádban*, melyben Károly a Bánság kivételével Jenő herczeg összes foglalásairól lemondott.

2. török háború.
1736—1739.

A kudarcz okai.

Belgrádi béke.
1739.

Az újkor történetéből tudjuk továbbá, hogy mikép nyerte Károly 1714. a rastatti békében Nápolyt, Sardiniát, Milanót és a spanyol Németalföldet. Nápolyról és a Sardiniaért elcsereált Siciliáról azonban a szerencsétlen lengyel örökösödési háború folytán 1738. (a bécsi békében) megint le kellett mondania és csak a kis Parma s Piacenzát kapta kárpótlásul. István veje, Lotharingiai Ferencz pedig ez alkalommal törzsországa helyett Tozkanát kapta kárpótlásul.

1738. bécsi
béke.

III. Károly ritka érdeklődéssel viseltetett államainak ipar- és kereskedelme iránt. Fiumét szabad kikötővé tette és Károly-

Ipar és kereske-
delem emelése.

új telepítvényesek.

b. Harruckern tótokat telepít Békesbe.

Mercy benépesíti a bánságot.

várossal költséges úttal kötötte össze. Hazánk déli részeinek pedig még mindig gyér lakosságát új telepítvényesekkel szaporította. Egyes földesurak is szereztek e tekintetben érdemeket, mint b. *Harruckern*, békési főispán, ki a felföldről jött tótokat telepítette le Csabán és Szarvason, honnan Mezőberénybe és Nyiregyházára is szakadt egy-egy ág. Legtöbbet tett azonban gr. *Mercy* tábornok, ki mint a Bánság első kormányzója (1717—1733) a kormány megbízásából 15 évi adómentesség és szabad vallásgyakorlat, pénzelőleg és vetőmag ígéretével sok ezer német, magyar, szerb, franczia, olasz és spanyol gyarmatost csábított a Bánságba. Mercy e vidéket a mocsarak kiszáritása és új iparágaknak (selyemszövés) meghonosítása által hazánk egyik legmiveltebb vidékévé alakította át. Temesvár is neki köszöni lendületét, mely város azonban, a Bánságban szervezett katonai kormánynak megfelelőleg, német jelleget öltött. A katonai uralom és az újabb tömeges német betelepítés okozta azt is, hogy az Alföld és Bánság német lakosai (iparosok, kereskedők) csak napjainkban kezdenek magyarosodni.

Mária Terézia. 1740—1780.

3. Pragmatica Sanctio. Összeköttetés az osztrák tartományokkal. Magyarország részvétele a porosz háborúban.

Arneth, Gesch. Maria Theresias. 10 köt. *Marczali H.*, Mária Terézia. (Történeti Eletrajzok, 1891). *Horváth*, VII. 123. *Kerékgyártó*, V. 73. *Sayous*, II. 140. *Szalay J.*, IV. 153. *Fessler*, V. 207. *Krones*, IV. 120., 162., 195. és Ungarn unter M. Th. und Josef II. (1868). *Wolf és Zwiedinck-Südenhorst*, Gesch. Oesterreichs unter Maria Theresia und Josef II. 1885. *Wolf A.*, Aus dem Hofleben Maria Theresias. 1858. *Broglie*, M. Therèse-imperatrice. (2. köt. 1888) és több más munkája.

A Pragmatica Sanctio-ról l. *Deák Ferencz*, Adalék a magyar joghoz. (56 s k. lap.) *Salamon F.*, A magy. kir. szék betöltése és a Pragmatica sanctio. (2. kiad. 82. lap.) Tov. Salamonnak a Budap. Szemlében 1881. 50. és 52. számban megjelent két közjogi értekezése. *Jakab Elek*, A Pragmatica Sanctio Erdélyben. (Századok, 1879. és 1880.) A 33. és 33. lapon eml. közjogi munkák, kül. *Korbulyi. Salamon*, A közös ügyek és a forradalom. (Budap. Szemle, 1881.) *Szalay László*, Az 1723. évi törvényekről. (Budap. Szemle, 1862. 63. füzet.) *Salamon*, Az 1741. évi koronázó gyűlés. (K. t. m. l. 50.) *Thaly K.*, Vitam et sanguinem (Századok, 1886. 913). *Gróf Széchenyi Antal*, Történeti tanulmányok. (1881.) *Bachmann*, Die Pragm. Sanction, (Juristische Vierteljahrsschrift, 1894.) *Vigyázó F.*, A Pragm. S. (1895). *Ferdinándy*, Magyarország közjogi viszonya Ausztriához. (1892). *Fournier*, Histor. Studien (1886); *Biedermann*, Gesch. d. österr. Gesamtstaats-Idee (2. köt. 1889). *Folner Ö.*, Magyarország és Ausztria közjogi viszonya stb. (1891). *Kápolnai*, Az 1744. évi hadjárat. (Századok, 1869.) *Ranke*, Ursprung des siebenjährigen Krieges. *Hollán Ernő*, M. Terézia és hadvezérei. (Hadt. Közlem. 1888); *Horváth Jenő*, Gróf Nádasdy Ferencz és a Nádasdy levéltár (Századok, 1888); U. az Lotharingiai Károly 1757. hadjárata. (Hadtört. Közlem. 1888); *Szendrei J.*, A lovasság szervezése sat. (Hazánk, 1887); *Huszár Imre*, A Mária Terézia rend. (Hadtört. Közl. 1889.) V. ö. Hadtört. Közl. I. 1888. 307. l. *Alexich*, A magyar felkelés hadi ereje (u. ott. 1891. 279). *Horváth J.*,

Nádasdy Ferencz Schweidnitz bevételéről 1757. (u. ott 1888); *Andorka*, Az 1745. insurrectio, u. o. 1893. 111. l. 11,000 felkelő a határon túl, Sziléziában is táborozott); *Gubics* czikke, II. Frigyesnek terve a törökkel való cooperálására vonatkozólag, (u. ott, 1893. 723. l.); *Heinrich*, Porosz katonaszökevények Erdélyben. (Korr. Blatt d. Ver. für Siebenbg. Landeskunde, 1888. és 1893.); *Czekelius Fr.*, Die Theilnahme der Siebenbürger Sachsen an den schlesischen Kriegen. (A nagyszombeni evang. gymnas. programmjában 1888 s. köv.); *Széchy K.*, Gvadányi József (Történeti Eletrajzok, 1894). *Schwicker J. H.*, Magyarország és a bajor örökösödési háború. (Századok, 1878.)

III. Károly életének főcélja oda irányult, hogy országait, nem lévén fiutóda, leányának, Mária Teréziának biztosítsa. E célból egy csomó szerződést kötött a külföldi udvarokkal és országainak rendjeivel is hosszadalmas alkudozásokat folytatott.

A Habsburgház fejedelmei által megalapított örökösödési rendnek első nyomára még 1703-ban akadunk. Ez évben t. i. Lipót király, attól tartván, hogy a Habsburgok monarchiáját is utolérhetné a spanyol monarchia sorsa, az úgynevezett «házitörvényben» kimondá országainak oszthatatlanságát és akként állapította meg a trónrendet, hogy első sorban idősb fia, József, és ennek utódai, másodsorban ifjabb fia, Károly, és ennek fiutódai kövessék őt a trónon. Ha azonban Károlynak sem volnának gyermekei, előbb Józsefnek idősebb, majd fiatalabb leányára szállana a korona, Károly leányára pedig csak ezeknek elhalálózása után.

III. Károly azonban elejétől fogva arra törekedett, hogy József két leányának mellőztével, a saját leányának biztosítsa a trónt. E célból mindjárt Spanyolországból való visszatérte után, 1713-ban, maga elé hivatta főhivatalnokait, közöttük három magyar főurat is, és felolvasta előttük, titoktartás parancsa mellett, erre nézve tett rendelkezését. Józsefnek két leányát pedig férjhez adván, arra kényszeríté, hogy trónigényeikről lemondjanak.

Károly király azonban jól tudta, hogy családi szerződésnek Magyarországra nézve nincsen semmi kötelező ereje, mivel Magyarország alkotmányos ország, melyben törvényt csak a király és a nemzet közös akarata alkothat. Az 1687: III. t. cz. különben is biztosította a nemzetnek a Habsburg-család fiága kihaltának esetében a szabad választási jogot, a mint ezt I. József és maga III. Károly is koronázási hitleveleikben elismerték. Károlynak tehát az országgyűléshez kellett fordulnia.

Előbb a horvát, majd 1722. az erdélyi rendeket hívta egybe, kik Károly kívánsága szerint a Habsburgház nő ágának örökösödését elfogadták. Azután *Pozsonyba gyűjté a magyar rendeket* (1722), kik Szluha Ferencz nádori ítélőmester közvetítése mellett szintén elfogadták a *Pragmatica Sanctiót*, mint sarkalatos törvényt, még pedig kétoldali szerződés alakjában. A pozsonyi rendek ugyanis elismerték a Habsburgház

A Pragmatica Sanctio.

1703. évi Lipótféle házi törvény.

Károly rendelete 1713.

Az 1712. horvát és az 1722/23. erdélyi és a magyar országgyűlés elfogadja a Pragmatica Sanctiót.

női ágának örökösödési jogát, még pedig olyformán, hogy a korona először III. Károly, azután I. József leányaira, és ezek után I. Lipót leányaira szálland, de ezt az elismerést a következő föltételekhez kötötték: 1. ezen leányágak kihaltával a nemzet szabad királyválasztási jogát visszanyeri; 2. pedig, az elhunyt királynak törvényes utódja trónralépte után és koronáztatása előtt, királyi hitlevelet köteles kiadni, melyben megígéri, hogy Magyarországnak jogait és szabadságát meg fogja tartani és ezekre köteles megesküdni. A magyar Pragmatica Sanctio-ban tehát a királyt és a nemzetet kötelező szerződést kell látnunk, mely mindkét szerződő félre kötelező erővel bír.

A Pragmatica Sanctio csakis personal-uniót létesített. Ausztria és Magyarország között; reál-unió épenséggel nem alakult. Hogy a magyar rendek *közös kormányt* nem akartak, arra nézve a legjobb bizonyíték maga az 1723-iki törvény, mely szerint «Magyarország csak rendes úton hozott *saját* törvényei szerint kormányozható.» — Az osztrák tartományokkal kötendő *unió* alatt pedig, melyről a törvény szól, a rendek nem értettek mást, mint az osztrák tartományok és Magyarország között forgó közös és kölcsönös védelem szükségét. Ily *védelmi unió* nem volt új dolog. Az előbbi századokban a magyar rendek több hasonló szövetezést kötöttek az alsó-ausztriai, stájer, karintiai és cseh rendekkel a török avagy esetleg más ellenség ellen való közös védelem céljából. Mivel azonban az osztrák tartományokban a rendeknek hatalma jóformán megszűnt, az osztrák tartományok rendjei helyett maga azoknak fejedelme kötötte meg a védelmi szerződést. Magyarországgal. Ismételjük: a Pragmatica Sanctio Magyarország és Ausztria között csakis personal uniót teremtett.*

Alig terjedt el Károly halálának híre, már is fél Európa felkelt utódja, Mária Terézia ellen. Nevezetesen Károly bajor választófejedeleme, a francziák, spanyolok és II. Frigyes porosz király siettek a fiatal fejedelemasszony örökségéből minél nagyobb részt elszakítani. Károly Felső-Ausztriába rontott s innen Csehországba nyomult, Frigyes pedig valamennyit megelőzve, Sziléziát szállotta meg. Már a monarchiának feldarabolására készültek, segély sehonnan nem érkezett, lelkesedés sehol nem mutatkozott, az állami pénztár üres volt, a sereg pedig Szavójai Jenő halála óta nem ért sokat. Úgy látszott, mintha Mária Terézia uralmának napjai meg volnának számlálva.

S mialatt ily vészfellegek tornyosultak a monarchia egére, az 1741. pozsonyi országgyűlésen javában folyt a tanácskozás, még pedig meglehetősen elégtelen hangulatban. A ren-

Mária
Terézia
1740—1780.

Az örökösödési
háború.
1740—1748.

1741. pozsonyi
országgyűlés.

* Ausztriában Lipót leányainak fiutódai kihaltával más mellékágak is uralkodhatnak, nálunk nem.

dek kárhoztatván a német tanácsosok befolyását, az udvarnak Budára való áthelyeztetését sürgették, sőt egyesek magyar miniszteriumot is követeltek; a protestánsok pedig vallási sérelmeikkel álltak elő. Az ifjú fejedelemasszony viszont a koronázás előtt nem akarta kiadni a hitlevelet és azt követelte a rendektől, hogy férjét, Ferencz Istvánt, kormánytársul válaszszaák. Hosszas viták után a rendek Grassalkovich személynök tapintatos közvetítése mellett egyelőre engedvén, megkoronázták Mária Teréziát, ki erre visszatért Bécsbe.

Távolléte alatt azonban a sérelmek újra napirendre kerültek, mivel pedig a királynő most sem tágitott, a dolog már-már kenyértörésre került, midőn az egyre aggasztóbb külpolitikai helyzet folytán váratlan fordulat állott be. A fiatal, szépségben ragyogó királynő, kiben a női kedély legvonzóbb vonásai férfias tetterővel egyesültek, szept. 11-én gyászruhában 1741. szept. 11 jelent meg a pozsonyi várba hívott rendek előtt, kikkel bánatos szavakban tudatta elhagyatottságát, kifejezván egyúttal reményét, hogy a magyarok, kiknek vitézségére és hűségére bizza a maga és családjának sorsát, annyi történeti emlék által híres fegyverökhöz és ősi vitézségökhöz méltóan, az őt környező veszélyek között tőle sem fogják megtagadni tanácsukat és segítségüket. Beszéde végeztével Mária Terézia könnyekre fakadt, a mi annyira fellelkesítette a jelenlevők szíveit, hogy a túláradó hangulat valamennyinek kebeléből e szavakban tört ki: *«Vitam et sanguinem! Moriamur pro rege nostro Maria Theresia!»*

És a nemzet be is váltotta szavát. Nagyja és kicsinyje egyaránt adakozott szeretett királynőjének megmentésére. Rövid idő alatt 10,000-nyi had (1742. végén már 28,576 katoná) és harmadfél millió forint, valamint nagymennyiségű gabona állt az udvar rendelkezésére. A magyar csapatok ezután kiűzték a francia és bajor hadat Csehországból; Nádasdy magát Münchent szállotta meg, sőt a Rajnáig nyomult. És ha Nagy Frigyessel szemben döntő diadalra nem birtak is szert tenni, Mária Teréziát a két sziléziai háború végeztével, Szilézia elvesztésén kívül, a magyarok áldozatkészsége következtében még sem érte területi veszteség. — A francziák, szárdok és spanyolok ellen három évig folyt még a háború; 1748-ban azonban ezekkel is kibékült a királynő, ki nagyon is jól érezte a magyar segély horderejét és hálából megígérte, hogy hazai ügyekben csak magyar tanácsosokra fog hallgatni, valamint hogy a töröktől visszafoglalt déli részeket megint az országhoz fogja csatolni.

Hadainknak 1756-ban még egyszer táborba kellett szállaniuk. Mária Terézia ugyanis nem bírta elfelejteni, hogy II. Frigyes Németországban a Habsburgok hegemoniáját megingatta, a porosz államot egyenrangúvá tette Ausztriával, de különösen, hogy Sziléziát tőle elvette. Több európai állam

A magyarok megmentik Mária Terézia trónját.

Boroszlói béke 1742.
Drezdai béke 1743.
Aacheni béke. 1748.

A hétéves háború. 1756—1763.

Huhertsburgi
béke 1763.

szövetségében tehát 1756. hadat izent Frigyesnek, mely változó szerencsével hét évig folyt. A magyar csapatok e háborúban is kitüntették magukat. Huszáraink Hadik és Gvadányi alatt ismételtén megsarczolták Berlint; a kollini diadalt, Daun után első sorban Nádasdynak köszönhetette a fejedelemsasszony, ki e győzelem emlékére alapította a nevére elnevezett katonai rendet. Frigyes lángelméje mindazonáltal a fiatal porosz nagyhatalmat e tűzpróbán is szerencsésen keresztülvezette, mire a ki-merült felek 1763-ban a status ante quo alapján kibékültek egymással.

4. Kísérletek az adó és a katonaság szervezésére. A katonai határőrvidék.

Arneth, Marczali és Wolf monografiái. *Hock*, Der österr. Staatsrath. *Biedermann*, Gesch. der. österr. Gesamtstaatsidee (2 köt.) *Horváth*. VII. *Kerekgyártó*, V. 81. *Sayous*, II. 148. *Fessler*, V. 342 s k. s 393. k. I, *Szalay J.*, IV. 205. *Krones*, IV. 306. *Marczali*, Pálffy Miklós emlékiratai 1758-ból. (Akad. értek. 1884.) *Horváth M.*, Az 1764. évi országgyűlés (K. t. m. I. 374.) *Concha*, A «Vexatio dat intellectum» mű szerzője. (Századok 1880.) *Jakab Elek*, Gróf O'Donell, Erdély kormányzója 1767—1771. (Hazánk, 1884.) *Vanicek és Schwicker J. H.*, Gesch. d. Militärgrenze. *Meynert*, Das Kriegswesen der Ungarn. 1876. *Teleki Domokos gróf*, A székely határ-őrség. Kiadta Szabó Károly. *Jakab Elek*, Erdély katonai védereje átalakulása a XVIII. században. (Akad. értek. 1884.) *Szentkláray*, 100 év Dél-Magyarország történetéből. 1879. *Pesty Frigyes*, Krassó-Szörény-, és Torontálmege monografiái. *Iványi István*, A Tisza-Határőrvidék történetéhez. (Hazánk, 1884/85.) és: A csajkás kerület 1750—1872-ig. (A Bács-Bodroghmegyei történ. társulat 1898. évkönyvében); *Jakab Elek*, Erdély katonai véderejének átalakulása. (Akad. értek. 1884); *Dudás Gyula*, A tiszai koronai kerület története 1699 óta (Hazánk, 1887), *Szentkláray Jenő*, A dunai hajóhadak története. (1886.)

Bármennyire gyűlölte is Mária Terézia a porosz királyt, mégis mintaképnek tekintette a Frigyes által létesített reformokat. Frigyes példájára azt tartotta, hogy kötelessége minden tehetségével és legjobb meggyőződése szerint népeinek üdveit fáradozni és Frigyes példájára ő is egy egységes, hatalmas és virágzó monarchia szervezését tűzte ki főfeladatának, teli pénztárra és nagy, harczkész sereg után vágyakozott, biztosabb támaszoknak tartván ezeket, mint a nagy történeti hagyományokat.

A nemzet vára-
kozásai.

A nemzet is remélt ugyan reformokat, csak hogy más-neműeket. Azt hitte, hogy eltörpülven a Habsburgoknak római császári hatalma, Magyarországra megy át az új alapra fektetendő birodalom súlypontja,* és hogy Mária Terézia állam-

* E nézetben egyébiránt már jóval korábban a hazánk iránt mindig jó indulattal viseltető *Szavójai Jenő* herceg is osztzkodott, azt tartván, hogy «Magyarország fogja a monarchia alapját képezni».

férfiait és hadvezéreit fele részben magyarokból fogják választani. Voltak, kik sürgették, hogy magyar várakba csakis magyar őrséget helyezzen a kormány; mások külön magyar kincstárnak és magyar hadi tanácsnak felállítását követelték, azon hiszemből, hogy ebben az esetben az ország a harmadfél millió forintnyi hadi adóból nemcsak 10,000, hanem 30,000-nyi sereget is képes lesz fentartani.

Az udvari körök másképp gondolkodtak. Szerintük a Habsburgok első sorban még mindig római-német császárok voltak, miért is a dynastiának hatalmi súlypontját ezentúl is a császári hatalomban és a német tartományokban keresték. Bécshez kötötte az uralkodó családot a tradíció is, így hát megmaradt minden a régiben. Az új birodalmi kormánytestületek mind Bécsben kezdték működésüket és Ausztria ezentúl is megőrizte centralistikus jellegét.

A hadsereg és az adóügy reformjával azonban a magyar rendeknek is kellett foglalkozni, még pedig már az 1751. évi pozsonyi országgyűlésen, melytől a kormány a contributió-nak 1.200,000 forinttal való felemelését sürgette. A rendek, miután az elhalt Pálffy János helyébe Batthyány Lajost választották meg nádorrá, az adót ugyan felemelték, de csak 700,000 forinttal. Az ebben és más ügyekben mutatkozó ellenzéki szellem annyira bántotta a királynőt, hogy fulánkos búcsúbeszéd után ott hagyta a rendeket. Össze sem hívott országgyűlést 1764-ig.

1751. pozsonyi
országgyűlés.
Adóemelés.

A hétéves háború lezajlásával azonban újra orvoslásra szorultak a monarchiának pénzügyei. Mária Terézia tehát 1764-ben újból egybegyűjtven a rendeket, arra kérte őket, hogy vállalják el egy részét a 200 millió forintra rúgó államadósságnak, mely célból a hadi adónak 1 millió forinttal való felemelését és a nemesi felkelés kötelezettségének pénzen való megváltását sürgette. A rendek azt felelték, hogy az adóemelés lehetetlen, mivel a pór nép sehogy sem fizethetne készpénzben ily nagy összeget; a másik javaslatot pedig fölöslegesnek mondták. Hogy azonban a neheztelő királynőt kibékítsék, az adót, beszámítván a Mária Terézia által alapított magyar testőrség fentartására szükséges költséget, 3.900,000 forintra emelték föl. A királynő így is zokon vette a dolgot és országgyűlést többé nem hívott egybe, daczára annak, hogy az 1712—15-iki törvények értelmében legalább is minden 3. évben össze kellett volna hívni a rendeket.

1764. ország-
gyűlés.
Adóemelés.

Mialatt Laudon és később Lascy tábornokok az osztrák hadsereg belső újjászervezésével bajlódtak, hazánkban a *határőrvidék szervezése* Mária Terézia alatt egyre tovább haladt. — A *határőrvidék* a magyar korona mellékországaiban állott fenn s a közvetlen magyar végvidékektől és bánságoktól lényegesen különböző katonai intézmény vala. Eredete vissza- Czelja.

Katonai határőr-
vidék.

nyúlik a mohácsi vészt követő zord időkbe, a midőn azzal gátat akartak vetni a török hódítás terjedésének. E célból a Habsburg-fejedelmek fegyveres zsoldos népet telepítettek a déli határookra, mely zsoldosok mint határőrök a földet haszná-
vételül, hűbéri örökösödési joggal bírták, igen csekély adó-
fizetés és közmunka feltétele mellett, másrészt azonban a
határokat a törökök ellen megvédeni tartoztak. E katonai
szervezetű intézménynek alapítóját nem ismerjük határozot-
tan. Meglehet, hogy maga *I. Ferdinánd* volt az, a ki a még
birtokában megmaradt horvát és alsó-szlavoniai birtokaiból az
első, a *károlyvárosi generalatus* alkotta.* *Juriscs Miklós*, a
kőszegi hős, 1538-ban hasonló célból szerbeket telepített Felső-
Szlavóniába, a *varasdi generalatus* területére. A harmadik
generalatus a Kulpa és Unna között alakult, a *báni végvidék*
címén, melynek kapitányságát maga a bán vállalta el, míg
az előbbi kettő élén rendszeren egy főherczeg állott. Mint negye-
dik a *petriniai határőrvidék* alakult meg.

1. Károlyvárosi
generalatus.

2. Varasdi gene-
ralatus.

3. Báni végvidék.

4. Petrinai vég-
vidék.

Budavár visszavívása és az ország felszabadítása után a
bécsi haditanács az eddigi határőrvidékeknek meghagyása
mellett, Magyarország keleti határain fogott új határőrvidék
alapításához. 1699-ben *Marsigli* tábornok (Jenő kísérelője) az
Alsó-Tisza és Maros jobb partján szervezett új örvidéket; egy
másik pedig a *Duna és Alsó-Száva között* létesült. A passa-
roviczai béke után az úgynevezett «*Temesi Bánság*»-ot alakítot-
ták át határőrvidékké.

5. Tisza-Maros
közti örvidék.

6. Duna-Száva
közti örvidék.

7. Temesi bán-
ság.

8. A horvát-szla-
von határőrvidék
nagyonbódása.

9. Székely határ-
őrvidék.

A horvát-szlavón határőrvidéket III. Károly és utódai még
a *gradiskai, bródi és pétervárad* ezred-kerülettel növelték.

1764-ben Erdélyt is belevonták e nagy védelmi hálózat
keretébe, a midőn Buccow tábornok a székelyeknek mátéfalvi
felkelésök véres elnyomása után a *székely határőrvidéket* szer-
vezte.**

A rendek ellen-
zése.

A magyar rendek ezen, a vármegyék területéből alakított,
és a vármegye befolyása alól elvont katonai intézményben
örökös veszélyt láttak a nemzet függetlenségére nézve és a
határőrvidék kitérítése ellen több ízben óvást emeltek. Ez
okból a kormány az egykori drávántúli megyék területéből
1741-ben Szerém, Verőcze és Pozsega megyéket alkotta ugyan;

* Mások a Rudolf király idejében, 1578-ban alakult horvát és vend
végek «örökös Generalatus»-ban látják a határőrvidék eredetét. L. *Ballagi*
Aladár cikkét a «Századokban». (1884.)

** A határőrvidék intézménye a magy. országgyűlésnek ismételt fel-
szólításai daczára napjainkig fennmaradt. I. Ferencz király 1801-ben újra
megerősítette az újonczozási rendszert és a határőrvidéken divó «ház-
közösségre» fektette. Később a határőrvidéket a birodalmi hadsereg kiegé-
szítő részének nyilvánították. Csak az alkotmány visszaállítása után,
1867-ben mondtak ki végre a határőrvidék polgárosítását, mire az a
magyar korona országaival egyesített és 1881-ben végkép eltöröltetett.

Szlavóniának többi részét ellenben továbbra is meghagyta határörvidéknek. 1751-ben a szeged-aradi kapitányságot is felszolta, az úgynevezett Temesi bánságból pedig 1779-ben Temes-, Torontál- és Krassómegyét hasította ki,* a bánság déli részét ellenben «temesvári generalatus» czímen továbbra is meghagyták örvidéknek.

5. Kulturális mozgalmak. A jezsuiták eltörlése. Az iskolák és az egyetem újjászervezése.

Arneth, VII.—X. Marczali, Krones és Wolf monografiái. Hermann, M. Theresia als Gesetzgeberin (1888). Schwicker J. H., M. Theresias letzte Lebensjahre (1872). Horváth, VII. Kerékgyártó, V. 103. Szalay J., IV. 212. Fessler, V. 429—461. Krones, IV. 257. Sayous, II. 149., 302., 309., 472. Kollár művéről: De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae I. Acsády I., (a Századokban, 1876. 651. l., Horváth Mih. VII. 355. és Concha Győző, Vexatio dat intellectum (Századok, 1880. 590); Thallóczy L., Pray György és a magy. korona melléktartományai (Századok, 1888. 522.); Ballagi Aladár, A m. kir. testőrség története (2. kiad. 1878); Lehet, hogy ennek mintája II. Rákóczy Ferencz testőrső serege. 1707-ből. (Thaly K., a Budap. Szemlében, 1866. 4, 158); Illésy L., A m. k. nemes testőrség felállítása 1760. (Hadtört. Közlem. 1895). — Molnár Antal, A közoktatás története Magyarországon. (I. köt. 1881.) Jakab Elek, Az erdélyi prot. iskolák 1848-ig. (Szilágyi S., «Monographiák a magy. prot. egyház történetéhez». III. köt.) Kiss Aron, A magyar népiskolatanítás története. (1881.) A kir. jogakadémiák és lyceumok története. (Athenäum). Hegedüs Lajos, A Theresianum alapításához. (Századok, 1878.) Pauler Tivadar, A budapesti m. kir. tudomány-egyetem története. 1880 sk. Hunfalvy János és Hajnik Imre, rektori beszédei 1888 és 1889.) Ortvay Tivadar, 100 év egy magy. főiskola történetéből. (Pozsonyi jogakadémia.). Bozók, A nagyváradi akadémia százados múltja (1889). Károlyi Árpád, Egy m. nemesi főiskola felállításának terve 1742. (Századok 1884); Teutsch Fr., Die siebenbürg.-sächsischen Schulordnungen. (Ide szól az I. és a II. köt. eleje. 1782—1883. (1892.) V. ö. Csernátóni cikkét a Századokban, 1893. Maizner, Az orvosi iskola tört. Kolozsváron 1775—1872. (1890.) Weiser A kath. iskolaügy I. (Kalocsa, 1885.) Csóka Károly, Középiskoláink szervezete. (Zsolnai gymnas. progr. sorozat. Ide tartozik a III. és IV. folyt.); Pfeiffer A., A temesvári kegyesrend. gymnas. története. (Gymn. progr.); Iványi, A szabadkai gymnas. történ. 1747—1861 (Gymn. progr. 1888); Bodnár L., A hajdu-nánási gymnas. t. (Progr. 1893); Pap I., A piaristák Szegeden 1720—86. (Szeged, 1886.) és Magyar Gábor értekez. az 1886. programmban. Koncz I., A marosvásárh. kolleg. tört. III. rész 1718—1800. (Progr. 1886); Barna M., Az ungvári gymnas. t. (Progr. 1884); Hudra, A piaristák Zemplén megyében 1707—1890. (Sátoralja-Ujhely, 1891.) Palcsó és mások eml. munkái. (173. l.). A millenium alkalmával a legtöbb tanintézet megírta történetét. — Wenczel G., A magyar mezőgazdaság története. (Akad. 1887.) Horváth M., Az ipar és keresk. tört. (Kis. t. m. III.); Fournier, Handel u. Verkehr in Ungarn und Polen von die Mitte d. XVIII. Jhdts. (Archiv für öst. Gesch. 1887); Wertheimer Ede

* A Temesi Bánságnak — (különben Pesty Frigyes által tévesnek bizonyult elnevezés! —) visszacsatolása körül különösen gróf Nécziky Kristóf szerzett érdemeket. L. életrajzát Szentkláray Jenőtől. (Magy. Helikon, 1886.)

értekezése a Budapest. Szemlében. (1888. febr. füzet); *Benyovszky Móricz* életrajza. (Kiadta és feldolgozták *Jókai Mór*, (1880) *Jankó és Kropf L.*, Századok, 1894.); *Thallóczy Lajos*, akad. értekezése: *Benyovszky és a m. tengerparti keresked.* (1880). *Cothmann* jelentése, magyarra ford. *Iványi* (Szakolczai gymnas. progr. 1888.) *Beer*, Die handelspolitischen Beziehungen Oesterreichs unter M. Th. zu den deutschen Staaten (1893.) *Berkesi István*, A magyar nyelv a magánélet terén 1711—90. (A fehértemplomi gymn. programjában 1885); Ifj. *Szinnyei Józ.*, Irodalmunk története 1711—72. (1876).

A nemzet közönnyel viseltetik a század reformkérdései iránt.

Főntebb már hangsúlyoztuk, hogy a nemzet politikai fejlődése az 1715 és 1722. országgyűlés óta mindinkább a megyei élet szűk medrébe szorult. *A XVIII. századnak nagy reformkérdései iránt a «nemesi» nemzet teljes közönnyt, sőt ellenszenvet mutatott.* Míg a nyugat-európai népek mindazon problémákkal foglalkoztak, melyek azután a francia forradalomban mintegy gyújtópontban egyesültek, a magyar nemesség kóros álmában egyedül a nemesi kiváltságok örökkévalóságáról álmodozott. Nálunk nem törődött senki az államtudományok átalakulásával, melyek *Montesquieu* nevéhez fűződnek, ki valamennyi elődjénél merészebben támadta a korlátlan monarchia káros hatását; ki az angol alkotmányt állítá mintakép gyanánt kortársai elé; ki azt akarta, hogy minden polgár egyforma szabadsággal és jogokkal birjon; ki a teljes vallásszabadságért lelkesedett; ki az állandó katonaság tartása ellen kikelt és ki azt a tételt vitatta, hogy: a «szabadság az adóképességgel emelkedik». Míg e tanok külföldön a szellemeket forrongásba hozták, a mi uralkodó osztályunk, a nemesség, oda se hallgatott. — *Rousseau* egyenlőségi tanával egyenesen előkészíté a szellemeket a nagy forradalomra: nálunk egyelőre nem törődtek tanaival. — *Turgot* és *Quesnay* a nemzetgazdaság terén alapított új iskolát (physiokrata iskola), mely a földmivelő osztály érdekeit tartotta legelső sorban fontosaknak, és ez okból a pórok terheit, (mint a robotot, dézsmát, tizedet és kilenczedet), szintűgy a vámokat, eltörölni kívánta. Nálunk minderről a kiváltságos nemesség hallani sem akart. S midőn Nagy Frigyes példájára a köteletségérzettől áthátott Mária Terézia és később fia, II. József, maguk is tanácsosnak tartották az állami gépezet hiányainak orvoslását: a magyar rendek nem fogtak velük kezét. Továbbra is megőrizték nehézkes, elavult szervezetöket; legfőlebb annyit tettek, hogy a kormányt reformjai miatt és a királyság kényuralmi hajlamát a megyegyűléseken erősen szidták. Midőn az 1764. gyűlésen *Kollár Adám*, az udvar tudtával, a Corpus juris hiteles kiadását és a pórosztály sorsának könnyítése céljából a nemesség megadóztatását merte javasolni: könyvét a rendek elégették és e támadásra a maguk részéről a királyi előjogok ellen írt «*Vexatio dat intellectum*» című merész röpiratban feleltek. Más szóval: nemzetünk Mária Terézia és

fia József reformjainak inkább szenvedő tárgya volt és nem mint önálló tényező működött közre azok megalkotásában.

A nemesség ezen magatartása okozta, hogy 1764 óta Mária Terézia nem hívta többé össze a rendeket, és azontúl *rendeletek alakjában*, a kir. helytartótanács útján tudatta az országgal szándékait, mely rendeletek nem voltak ugyan alkotmányosak, de sok tekintetben üdvére váltak az országnak. Rendeletek útján javította a közoktatást; rendeletek útján a vallási ügyeket és a pórosztály szánandó sorsát is.

Mária Terézia trónralépte idején a *kath. iskolák* majdnem kivétel nélkül szerzetesek kezében voltak. 30 gymnasiumban és 12 papnöveldeben a *jezsuiták* tanítottak, kik mellett még a *piaristáknak* volt néhány tanodájok. A jezsuiták azonfelül 9 convictusban, ismeretes módszerük szerint, a főnemesi és nemesi családok ifjait nevelték. A mily jeleseknek ismertük el a jezsuiták iskoláit az ellenreformáció kezdetén, oly silányoknak kell azokat mondanunk a XVIII. században. Iskoláztatásuk egyik-másik latin klasszikusnak emlézésére, a grammatikai szabályok és az ékesszólási s vitatkozási ügyesség elsajátítására, szóval: külső, alaki képzésre szorítkozott. A *jezsuitákra bízott nagyszombati egyetemen* a tanítás hasonlóan tespedett. Nem is lehetett az másképp olyan főiskolánál, melynek könyvtárára évenként mindössze 100 forintot áldoztak és melynek összes évi kiadása 4400 forintra rügött. A jogtudománynyal a jezsuiták nem törődtek, ezt a tárgyat világi papok adták elő, kik beérték a Corpus Juris és Tripartitum kivonatával; az orvosi kar teljesen hiányzott; a történelmi előadás a fejedelmek és háborúk történetének tollba-mondására szorítkozott; a bölcsészetben kizárólag Aristotelest tanulmányozták, mint kinek hasznát vették a theológiában is. Reál-tárgyakat akkoriban ugyyszólván sehol sem tanítottak. Latin lévén az előadási nyelv, a hazai nyelvnek sem mint közegnek, sem mint tantárgynak nem volt helye az iskolában.

Az *evangelikus és a többi felekezeti iskolák* is hanyatlottak régi hírükhöz képest. Ezeknek tespedését legalább részben a kormány türelmetlensége és az üldözések okozták. Így pld. az eperjesi kollegiumban csak titokban taníthatták a jogot, azt is természetesen csak addig, míg Spankau tábornok magtárrá nem alakíttatta át az épületet. Hasonló sorson ment keresztül a legtöbb felekezeti iskola. Leghíresebb vala közöttük a *pozsonyi lyceum*, mely *Bél Mátyás* vezetése alatt állott, kiben a XVIII. századnak legműveltebb magyar képviselőjét kell tisztelnünk, 1714 óta hallatlan lendületnek indult; ott nemcsak a reáltárgyakat, de még a francia nyelvet is tanították. III. Károlynak pátense azonban megtiltotta, hogy a prot. iskolákban a grammatikán kívül egyéb tárgy is taníttassék; az ellenszegülő iskolákat pedig bezárták.

Mária Terézia
1764 óta rende-
letek útján léte-
síti reformjait.

A kath. iskolák
állapota.

Nagyszombati
egyetem.

A többi felekezeti
iskola.

Mária Terézia
reformjai.

Ratio educationis.
1772.

Új tantárgyak
és új iskolák.

A nagyobbított
egyetemet áthe-
lyezi Budára.

A tudományos
irodalom len-
dület.

A jezsuita-rend
eltörölése. 1772.

Törvénykezés.

Felvirrad immár *Mária Terézia* áldásos kormánya a tanügy egén. A bölcs fejedelemasszony azt az elvet vallotta, hogy az állam saját érdeke kívánja, hogy az alattvalók minél nagyobb műveltségre tegyenek szert és «minden alattvalója állapotához és hivatásához képest nyerjen oktatást». E célból *Sonnenfels*, *Van Svieten* és más felvilágosodott férfiak tanácsával élve, új tanulmányi rendszert dolgozott ki, mely az eddigi felekezeti neveltetés helyébe az államit léptette. («Az iskolaügy politikum».) Az országot 1772-ben 10 tankerületre osztotta, melyeknek élére egy-egy főgazgatót állított, a népiskolák számára ugyanannyi felügyelőt nevezett ki. Főgondja arra irányult, hogy mennél több iskola állíttassék fel, és hogy az ifjúságnak ne csak emlékező tehetségét, hanem értelmét és kedélyét is fejlesszék. Az eddigi tantárgyak számát a gyakorlati élet szükségéhez képest a német nyelvvel és egyes reáltárgyakkal szaporította. Győrött, Kassán, Nagy-Váradon, Zágrábban és Nagyszombatban akadémiákat alapított, (mely utóbbi II. József alatt Pozsonyba került); ezen akadémiákon a bölcsészeti karhoz még a jogot is kapcsolta. Selmecezen bányászati akademiát állított. A nagyszombati egyetemet orvosi karral növelte és a jogi kar tanárainak számát hatra, a bölcsészeti karét pedig nyolczra emelte s egyúttal valamennyi tanszéket világiakra bízta. 1777-ben pedig az újonnan szervezett egyetemet Budára, az üresen álló királyi lakba tette át. A Váczott alapított Theresianumot piaristák vezetésére bízta, Tallóson (Pozsonymegye) árvaházat alapított, Bécsben pedig 1765-ben a hírneves *Theresianumot* alapítá, első sorban a báttaszéki apátság javaiból. Eredetileg kizárólag magyar ifjak számára tervezték ezt az intézetet, (a mint ezt Koptik Oddo benczés-apát már azelőtt hozta. volt javaslatba), de aztán császári intézetté fejlesztették.

Igaz ugyan, hogy a külföldi minta nyomán szervezett új tudományos rendszer továbbra is mellőzte a nemzeti irodalmat; a tantermekbe mindazonáltal így is függetlenebb szellem vonult be és nagy lendületet vett a hazai tudományosság, nevezetesen a hazai történetírás. E korban virágzott a hazai *latin történetírás*, melynek csillagai: *Bél Mátyás*, *Pray György* és *Katona István*, ezen években vetették meg a magyar történetírás tudományos alapját, míg a jogtudományban *Huszt*, *Szegedi* és *Kollár* szereztek hírnevet.

Iskolákban mindazonáltal nagy volt a hiány, főleg azért, mivel a rendek nem szavazták meg a szükséges segélypénzeket. Az ország közoktatás-ügye ily viszonyok mellett nagy hasznát látta a jezsuitarend eltöröltetésének, a mennyiben Mária Terézia e rendnek több millióra rúgó jövedelmét a tanulmányi alaphoz csatolta s iskolák alapítására fordította.

A törvénykezés terén is haladás mutatkozott. Mária Terézia

meghagyta a kir. curiának, hogy 1723. óta hozott ítéleteit egy külön e célra kinevezett bizottság által összegyűjtse, mely gyűjtemény kétséges jogkérdésekre vonatkozó döntvényeket foglaljon magában. A Nicky Kristóf elnöklete alatt alakult bizottság munkájának eredménye a *Planum Tabulare* (v. *Planum Curiale*), melyet Mária Terézia 1769. megerősített.

A mi a *művészetet* illeti, ennek ágai úgyszólván teljesen Művészet. el voltak hanyagolva. Főuraink és főpapjaink palotáik, illetőleg templomaik építésében az akkoriban divatozó barokk- és rococostilust követték, mely izlés a tömegek nagyságára és díszítmények túlhalmozására fektette a fősúlyt. Volt azonban két nevezetes képirónk: *Kupeczki és Mányoky*, de ezek a külföldre szorultak és ott töltötték életüket.

A vallási és egyházi ügyek terén Mária Terézia Kaunitz Vallási állapotok herczeg s kanczelnár, és később József fiának, mint kormány- Mária Terézia társának tanácsán indulva, felvette pápai engedéllyel az idején. apostoli királyi czímet, melylyel addig királyaink nem éltek és élte végéig buzgó hive maradt a kath. egyháznak. Tanusítja ezt az általa alapított 7 új püspökség és az ó-hitű görögök megterítését czélzó törekvése. A protestánsokat ellenben nem szerezte és türelmetlenséget tanusított irántuk. — A sárospataki ref. kollegiumot feloszlatta, a heidelbergi kátét elkobozta, külföldi egyetemek látogatásától a prot. ifjakat eltiltotta stb.,* úgy hogy utóljára II. Frigyes porosz király szólalt fel fenyegetőleg. Az állami hatalom jogát és saját felségjogait M. Terézia mind- Reformok. amellettt erélyesen védte a kath. főpapsággal szemben.** Pápai engedély nélkül megadóztatta a papságot, a kincstár előnyére, rendezte a főpapok vagyonukkal való rendelkezési jogát, eltiltotta a kolduló barátok elszaporodását s eltörölte a jezsuitarendet, miben különben a páp a felszólításának engedett. 1767-ben pedig megújította a *placetum regium*-ot. — Még két intézkedése Placetum regium. említendő. A polgári pályán szerzett érdemek jutalmazására Mária Terézia a *Szent-István rendet* alapította, melynek a király a nagymestere, és 1764. magyar nemes ifjakkól *magyar testőrséget* állított az udvarnál. Ezek az intézkedések egyrészt ugyan hízelegtek a magyarnak, noha a másik a nemesség elnémetesedését vonta maga után, a mint a Mária Terézia által Bécsbe csalogatott főnemesség is nemcsak anyanyelvét felejté el, hanem hazai érzületéből is kivetkőzött.

* V. ö. Csúthy munkáját (a 236. l.); Szokolji Viktor, Nagy Frigyes és a magy. protestánok. (Hazánk I.). Krones eml. munka (4. fej.); Fábry superintendens esete (Századok 1895. 77. l.).

** Kollár ideszoló munkáit a magy. király apostoli jogköréről l. hátul a források alatt.

Pórok állapota.

A röghöz kötött *jobbágyok állapotának* javítására irányuló rendeleteket illetőleg, hasonlóan Mária Teréziát illeti a kezdeményezés dicsősége. A rendek ugyanis édeskeveset törődtek a pórság sorsával, oly annyira, hogy III. Károly csak nehezen iktathatta törvénybe (1729-ben) azt a czikkelyt, melynek értelmében a pór ura ellen tanúskodhatott. A kegyesszívű Mária Terézia egy hatalmas lépéssel tovább ment. Miután az 1764-ki országgyűlés a pórok helyzetén segíteni makacsul vonakodott, a királynő 1767-ben saját hatalmából adta ki az *urbéri rendeletet*, mely különösen három tekintetben fontos. 1. A pór megszűnt a röghöz kötve lenni, azaz visszanyerte 1514-ben és azóta ismételtelen elvesztett szabad költözködési jogát, abban az esetben, ha kötelezettségének előbb eleget tett. 2. Gyermekeit is tetszés szerint adhatta bármely pályára. 3. Az új szabályzat minden újítást (pl. urbéri szerződést stb.) csak úgy engedett meg, ha az előnyösebb a jobbágyra nézve, mint a régi; a rendelet a pór-kötelezettségnek tehát mintegy maximumát szabta meg.*

Urbéri szabályzat 1767.

Ipar és kereskedelem.

Mária Terézia és tanácsosai az akkoriban közkeletű hasznosság elvét tartván szem előtt, az anyagi jólét terén is sok rendeletet adtak ki. Akkoriban a kormányok egész Európában tisztán fiskális szempontból, azaz azért törekedtek az országokat felvirágoztatni, hogy mentül több adót húzhassanak belőlük. Mivel azonban a fekvő birtoknak kétharmada a nemesség és papság kezében volt és ilyformán nem adózott, az ország összes évi jövedelme 15—20 millió forintnál nem ment többre. Mária Terézia nem tartotta méltányosnak, hogy a Magyarország

Nyomasztó prohibíív vámrendszer.

* A rendeletnek többi pontjai ezek: A jobbágytelkek nagyságát az ország külön vidékei szerint a réttel együtt 24—40 holdban állapította meg, mihez még a fél vagy egész holdnyi beltelek járul, melyen a pórnak háza és kertje áll. Legelője a földesúréval közös. Minden egyes egész telek fél, negyed és nyolczad telkekre, azon alúl azonban többé nem osztható. A jobbágy terhei ezek: földes urát a kültelek termésének *kilenczede* illeti, míg a *tizedik* rész a papé. A jobbágyinak fáradsága gyümölcsként tehát csupán $\frac{4}{5}$ rész maradt. Földesúrnak adóul *kilenczedet* tartozik fizetni továbbá apró marhájából (juh) is; szárnyas állataiból egy-egy párt; fejadó, illetőleg füstpénz fejében pedig egy forintot. Az egy telkes jobbágy ezenkívül évenként 52 napot tartozik ekével szántani vagy négy ígás marhával szolgálni, a kisebb telkesek aránylag kevesebbet; egy ígás robot pedig két gyalog napszámmal váltható meg. A mely vidéken szőlőkertek vannak, ott a földesúrnak a szüretből is kijár a maga része; a szőlőművelő azonban maga is bír ama joggal, hogy a helység korcsmájában szt. Mihály naptól szt. György napig saját termésű borát mérje. Az uraság erdejében joga van továbbá a jobbágy-nak a szabad fáizásra, azaz ingyen kapja földesurától mind az építő, mind a tüzelő fát, ennek fejében azonban ura számára annak erdejében egy öl tüzi fát kell föl vágnia és az uraság udvarába szállítania. A vadászati és halászati jog a földesúr tulajdona, ki azt jobbágyainak telkén is gyakorolhatja.

A pór fizette még az egész megyei közigazgatás terheit és az országos hadi adót, nemkülönben ő viselte a honvédelem terhét is. Állapota tehát sehogy sem volt irigylendő.

7 milliónyi lakosságának csupán huszadrészét tevő nemesség bírja az ország javát, adót pedig ne fizessen, annál is inkább, mert ő József fiával együtt hitt Turgot és Quesnay azon tanában, hogy t. i. «az adónak főalapja a földbirtok». A nemesi rendek pedig irtóztak az adótól, a mint ezt az utolsó két országgyűlésen bebizonyították. És mivel a rendek adómentességi jogukról lemondani határozottan vonakodtak, az ország jóvedelmét a *vámrendszer* révén iparkodott a kormány fölemelni.

A kormány egyik főtörekvése oda irányult, hogy az osztrák és nevezetesen a bécsi gyáros és nagykereskedő a magyar piacczról le ne szoruljon. Ha tehát a pesti kereskedő nem bécsi vagy osztrák, hanem valamelyik külföldi gyárosnál rendelt olyan árut, melyet Ausztriában is tudtak előállítani, ebben az esetben kettős beviteli vámot tartozott fizetni. Ily drága árúnak nem akadt azután vevője. — Az úgynevezett koloniális vagyis gyarmatezikkék után először az osztrák tartományokba való beviteli vámot, azután a transito-vámot és végül a magyar határon szokásos harminczadot kellett megfizetni és csakis Bécsen át lehetett ezeket az árúkat az országba behozni. — E vámrendszer védelme mellett a bécsi gyáros, ki csak 1—5% vámot fizetett, az országot drága és rossz holmijával úgy elárasztotta, hogy a Bécsből való bevitel az összes bevételnek 90%-ára rúgott. — Az osztrák ipart azonban a magyarnak kárára még más módon is védte a kormány. A magyar nyerstermények (buza és gabonaneműek, gyapjú, len, kender, nyersbőr, hamuzsir, stb.) kivitelére oly nagy kiviteli vámot szabott (15—30%), hogy a külföldet ez által mintegy visszariasztotta a magyar termények vételétől, a magyar termelő Bécsben volt kénytelen eladni terményét, még pedig olesó áron. A mi lovainknak, marhainknak és borainknak árát is Bécs szabta meg, mivel ezeket is egyedül csak osztrák kereskedők vették meg. E *prohibitív* vagy *tiltó vámrendszer* mellett természetes, hogy Magyarország saját zsirjába fulladt; a mit az osztrák tartományok meg nem vettek, azt maga volt kénytelen elfogyasztani. A belkereskedésnek, valamint a hazai kézi és különben is csekély gyáriparnak fejlődése teljesen megakadt, az összes adás-vevés néhány bécsi nagykereskedő kezében pontosult össze és az ország e tekintetben is gyarmati helyzetbe süllyedt.

Más tényezők is bénították a belkereskedést. Ilyenek a *Egyéb hátrányos körülmények.* magyar koronának tartományai között is fennálló *vámsorompók*, a rossz utak, a szabályozatlan folyók, a piszkos korcsmák, a csekély kényelemmel járó utazás és közlekedés, a *patriarchális* módon folytatott földművelés, a vállalkozási szellemnek teljes hiánya. Ezekhez még az iparoscéhek szűkkeblősége és az ipar és kereskedelmi életpályának lenézése járult; a kereskedés leginkább németek, zsidók, görögök és örmények kezében volt. Sok helyen még cserekereskedés divatozott; kész-

Mária Terézia
segít az ország
iparán.

pénz ritka volt az országban. A legfőbb baj azonban mégis abban állott, hogy *nem volt hiteltörvény*.

Mária Terézia az országnak ezen elévült bajain szívesen segített volna, de mert az adóügy méltányos rendezéséről a rendek hallani sem akartak, a vámjövedékről pedig a kormány nem mondhatott le: csak korlátozott mértékben lehetett e bajokon segíteni. A királyné a magyar korona egyes tartományai közötti vámsorompókat eltörülte, és hogy a magyar kereskedésnek legalább *egy* tengeri kaput biztosítson, Fiumét és tenger-mellékét (1776.) Magyarországra kebelezte. Szabályozta továbbá a Száva és Kulpa folyókat s a Béga és Sárvíz, valamint az ecesdi láp lecsapolását megparancsolta. Gondoskodott végül a lótenyésztés, erdészet és a selyemszövés fölvirágoztatásáról is.

Tevékeny és áldásthozó negyven évi uralkodás után Mária Terézia 1780-ban megszűnt élni. Követte őt fia József, ki kormánytárs czímen már 1763 óta befolyt az ügyek vezetésébe.

6. Ellentét a magyar alkotmány és a XVIII. század reform-eszméi között II. József.

II. József 1780—1790.

Marczali Henrik, Magyarország II. József korában. 3 kötet. *Horváth VII.* 465. *Kerekgyártó*, V. 151. *Szalay J.*, IV. 264. *Krones*, IV. 473—478. és: Ungarn unter M. Theresia u. Josef II. (1868.) *Arneht*, Jos. u. Katharina. Ihr Briefwechsel. *Schlitter*, Pius VII. u. Josef II. (Fontes rer. Austriac. 47. köt. 1894.); *Walter Imre*, II. József rendeletei és azok hatása (Hazánk, 1888. 194). *Sayous*, II. 153. *Fessler*, V. 461. *Wolf* eml. műve. *Jakab Elek*, Erdélyi országgyűlések II. Józset idejében. (Századok, 1884.) *Gróf Teleki Domokos*, A Hóra-támadás története. (1865.) *Szilágyi S.*, A Hóra világ Erdélyben. (Bud. Szemle 1884.) *Szilágyi Istv.* a Hazánkban (1887.) *Hunfalvy Pálnak* Densusianu és más román történetírók ellen írt czikkei (Ungar. Revue 1884.) és a Bud. Szemlében (1886.); *Márki S.*, Hóra felkeelésének magyarországi része. (Századok, 1894.) *Meltzl*, Az erdélyi nemesség felterjesztése (Archiv f. siebg. Lkde 1887.) *Kún Róbert* és mások értekezései a Hunyad-, Alsó-Fehér- és Bihar-megyei történ. társulatok évkönyveiben. (Kül. 1885—86.) A germanizálásról I. *Szilágyi S.* két akadémiai értekezését. (1876. és a Budap. Szemlében 1868 XI.) A német gyarmatosításról kül. *Szentkláray* eml. művét. *Ranke*, Die deutschen Mächte und der Fürstenbund. *Wertheimer*, A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- és Spanyolország között. (Akad. értek. 1880.) U. az, Franciaország magatartása II. József és II. Friggyessel szemben. (Akad. értek. 1883) *Marczali*, Porosz-magyar viszonyok. 1878. U. az, II. József első foglalási tervei. (Századok, 1880.) *Wiener örnagy* értekezése a 1789. évi török hadjáratról. (Mittheilungen des Kriegsarchivs. 1885.) *Kállay B.*, A szerbek története I. Új forrás a török háborúról: *Kazinczy* levelezése. Összes művei: I. Levelek. Kiadta *Váczy J.* és *Szűcs L.*, Az 1788—89. háború történetéhez (Hadtörtén. Közlem. 1888.) *Horváth Jenő*, Vécsey tábornok (u. ott 1888. 144. l. Korrajz: *Wolfsgruber*, Cardinal Chr. Migazzi (1890.); *G. Hermann-Meltzl*, Das alte und neue Kronstadt (2. köt. új kiad. 1887). V. ö. *Mika Sándor*, Egy erdélyi szász író. (Brassói magy. reáliskolai program, 1888.

Teutsch Fr., 3 elnöki beszéde (Archiv des Vereins für siebenbg. Landeskunde 1891—93.) *Bánóczy J.*, Révay élete és munkái (1879), kül. a germanizációra nézve. *Márki S.*, A koronaőrző nemesek naplója 1790. (Századok, 1881. 335.).

II. József a felvilágosodott abszolutizmusnak és a XVIII., **II. József** annyi csodás ellenmondással telt századnak legjellemzőbb képviselője. Egyrészt a közjóért való önzetlen fáradozás, az emberi jogok és méltóság iránti tisztelet, a haladás és fölvilágosodás iránti előszeretet, valamint az erősen kidomborodott kötelességérzetnek nemes sugallata található ő benne; másrészt azonban a pozitív történeti jog és nemzeti érzelmek félreismerése, a történeti kegyelet hiánya és az abszolút hatalom hangsúlyozása jellemzik uralkodását. *Mig* egyrészt a fiatalság tüzével tudott lelkesülni a szabadság-, emberiességért és haladásért, másrészt lábbal tiport minden történeti jogot, tekintélyt, hagyományt. *Főcélja* *egg nagy, dicső, osztrák birodalom alapítására irányult, mely minden tekintetben egységes legyen*; mely igazságos törvényekkel, egységes nyelvvel s műveltséggel és törvény előtti egyenlőséggel dicsekedjék, melyben a terheket egyenlően viseljék az alattvalók, és mely virágzó iparral birjon. Égett a vágytól, hogy az ő monarchiája virágzó ipar révén teli pénztárral és félelmetes hadsereggel rendelkezzen. Az abszolút államegység, a közjó, volt tehát az a cél, mely előtte lebegett, melynek ő maga is csupán első szolgája kívánt lenni és melynek minden érdekét, az egyes fajok és népek története által kifejlődött minden különbséget alá akart vetni. Azt hitte, hogy népeinek boldogítását egyedül az államhatalom erősítése mellett és a kormány által valósíthatja meg, mely meggyőződéstől áthatva, céljának elérésére lázas tevékenységgel használt föl jó és rossz eszközt egyaránt. Népeit tehát azoknak hozzájárulása és közreműködése nélkül, sőt akarata ellenére, csupán a saját legjobb meggyőződése szerint akarta boldogítani.

Korszakot alkotó reformjait egyházi téren kezdte, és ő az első uralkodó a Habsburgok sorából, a ki a család hagyományos vallási kegyeletével szakított. A század reformeszméi értelmében a papságot függetleníteni akarta minden külföldi befolyástól, egyúttal pedig e rendet is az államnak alárendelni. 1781-ben megtiltotta a szerzeteseknek, hogy közvetlen összeköttetésben maradjanak Rómában vagy a külföldön lakó rendfőnökeikkel; erélyesen alkalmazta a placetum regiumot és megtiltotta a püspököknek, hogy a bünbocsánati és a házassági ügyeket Rómába terjesszék fel. Ebbeli szándékáról még az őt Bécsben meglátogató *VII. Pius pápa* sem beszélhette le. Sőt éppen kevéssel a pápa elutazása után (1782) hajtotta végre azt a rendeletet, mely által több szerzetesrendet, (köztük a pálosok, benzések, prémonstreiek, ciszterciták rendjét) és több apáczarendet eltörölvén, vagyonukat a vallási és

Jellemzés.

Vallási reformok
II. József korában.

- lelkészi alaphoz csatolta. Míg a kolostorokat bezáratta, a *plebániák számát vagy 1000-rel növelte*, és azt is meghagyta, hogy minden új plebánia mellett népiskolát is állítsanak. Hogy a felekezeti békét szívükön viselő papokat nyerjen, megszüntette a püspöki papnevelő házakat s az összes egyházmegyék papnövendékeinek számára az egyetemmel összekapcsolt budapesti seminariumot és azon kívül Pozsonyban *országos központi papnevelő-házat* alapított. A protestánsok üldöztetését *tűrelmi rendeletével* szüntette meg, mely azonban azokat még sem elégítette ki, mivel tettét kegyelmi tény alakjába öltöztette. — Az összes iskolák fölötti felügyeletet kir. tanfelügyelők kezébe adta. Az iskolák szaporítása céljából külön *tanügyi bizottságot* nevezett ki és meghagyta, hogy a tanárok ezentúl valláskülönbség nélkül s egyedül képességük szerint neveztessenek ki. *Uj, szabadabb tanrendszert* is dolgozott ki, mely mind a tantárgyakban, mind a módszerben egyöntetűséget hoznosított meg.
- Tüntetései számos tisztelőt szereztek számára, a papság és az alsó nép körében azonban nagy visszatetszést szültek, (míről számos epés röpírat tanuskodik). József azonban mitsem törődve e támadásokkal, tovább haladt a maga útján. A Mária-Terézia alatt fölötte szigorúan alkalmazott cenzurával is felhagyott és teljes sajtószabadságot adott, mely alól egyedül az erkölcsiséget és a társadalmat becsmérő iratokat vette ki.
- II. József legfőbb kötelességei egyikének azt tartotta, hogy boldogult anyjának *úrbéri szabályzatát* a nemesség boszankodására mindenütt erélyesen keresztülvigye és hogy véget vessen a *robotnak*. Mivel azonban utóbbi óhaját nem bírta megvalósítani, legalább a koronajavakon rendelte el a robotnak pénzen való megváltását.
- A mi az *ipart és kereskedést* illeti, II. József szintén ledönteni kívánta a vámsorompókat, abban az esetben, ha az osztrák tartományok adójának arányához képest a magyar nemesség adófizetésre vállalkozik. Mivel azonban a nemesség a maga adómentességi jogához makacsul ragaszkodott, az uralkodó legalább *igazságosabb adófelosztást akart eszközölni s e célból az országot újra fölmérette*. Rendszabályait azonban mikép nézhette volna jó szemmel a nemes? Érezte, hogy az afféle fölmért, mindenütt és mindenkinek hasznára berendezett országban vége volna kiváltságos úri hatalmának. Ez okból a nemesek, sőt a félrevezetett pórok is sok helyen ellenszegültek a kataszteri földméréssel megbízott tiszteknek, úgy hogy ezek a különben korszakot alkotó munkát csak évek múlva és akkor is csak hiányosan fejezhették be. — A Zsigmond kora óta köztünk kóborló cigányok letelepítéséről is gondoskodott József.
- A nemesség aggodalmát Józsefnek egy másik, a *népösszeírást* meghagyó rendelete még fokozta. Midőn a megyék e rendszabályt is ellenezték, József a nemesektől és parasztok-

Tűrelmi rendelet. 1784.

Iskolák és tanterv.

Visszahatás.

Sajtószabadság.

József a robotnak kíván véget vetni.

József fölmérési az országot 1784.

Népösszeírás. 1784.

tól mindennemű fegyvert elszedetett. Az összeírás azonban Erdélyben így is véres lázadásra szolgált okul, a mennyiben az oláh parasztok azt hívnék, hogy földesuraiktól már most megmenekülnek, minden tartozást megtagadtak, sőt *Hóra és Klosszka* vezérlete alatt az Erdély délnyugati megyéiben lakó magyar nemesekre rohanván, azokat családotul leöldösték, birtokaikat pedig dúlták, rabolták. Több száz magyar nemesi kuria lett már a lángok martalékává, midőn a főczinkosok valahára a katonaság kezébe kerültek és életükkel lakoltak merényletükért. — A népösszeírás eredménye szerint hazánknak lakossága 7 milliót tett, kik között csak 325,000 volt nemes.

A Hóra és Klosszka-féle lázadás Erdélyben 1784.

Legtöbb visszahatást szült azonban Józsefnek *politikai programja*. Eleitől fogva el volt határozva, hogy Magyarországot az osztrák örökös tartományokba olvasztja és beilleszti az egységes osztrák monarchia keretébe. Hogy a koronázási eskü ebbeli szándékában meg ne akadályozza, meg sem koronáztatta magát, sőt a nemzet fájdalomra a szt. koronát Pozsonyból a bécsi császári kincstárba vitette. («Kalapos király»-nak nevezé őt Ányos Pál.) A centralismus érdekében az erdélyi kanczelláriát a magyarral egyesítette, és megszüntette a kir. kamara külön kincstári igazgatását, melyet Magyarországon a helytartótanácsra, Erdélyben pedig a főkormányzásokra bízott. A központosítás érdekében helyezte át a helytartótanácsot Pozsonyból Budára; a nádori méltóság mellőztével pedig egy elnököt és két alelnököt nevezett ki e testület élére (1783). A következő évben a hétszemélyes és a királyi táblát is az ország szívébe, Pestre tette át. Egyidejűleg a megyei és városi törvényszékeket is eltörölve, a polgári és bűnvédi perek eldöntésére 38 alsóbbfokú törvényszéket állított fel, melyeknél az osztrák törvénykezési rendszert hozta be.

Ezek után a *megyék*re került a sor, melyek egyre daczoltak rendeleteivel. 1785-ben eltiltotta a megyei közgyűlések megtartását; örökössé tette az alispán tisztét, kinek kinevezését magának tartotta fenn, míg a többi megyei tisztviselők kinevezését a kerületi biztosokra ruházta át. Az *országot tíz kerületre osztotta*, mindegyiknek élére egy királyi biztost állítván, kinek a szabad királyi városokat is alávetette. Véget vetvén tehát a megyei és városi autonomiának, burokratikus alakba öntötte az egész közigazgatást. Hivatalos nyelvének a közigazgatás és törvénykezés terén csak úgy, mint az iskolákban a holt latin helyett a *német nyelvet hozta be*, a mint ezt különben maga a helytartótanács is ajánlotta. E rendelettel, ha önkénytelenül is, a *germanizálás* köszöntött be hazánkba, mely a nemesség előtt még gyűlöletesebbé tette az egész új rendszert.

A megyék autonómiáját korlátozza.

A német mint hivatalos nyelv.

A fokozódó ingerültséget még jobban szította Józsefnek *külpolitikája*. A II. Katalin csárna szövetségében megindított török hadjárat Nándorfehérvárnak

József külpolitikája.

Török hadjárat 1788—1789.

Elkeseredés az országban.

Forradalom előkészítése.

József halála
1790. febr. 20.

Laudon által történt bevételén kívül csak áldozatokat kívánt az országtól. Az osztrák csapatokat a láz és ragályos betegségek is tizedelték, sőt a bátorság is elhagyta őket és egy alkalommal József pisztolylyal kezében sem volt képes a futamlókat feltartóztatni. Az egymást érő kudarcz mélyen sebzé az amúgy is beteges fejedelmet, kit a hazai és a Belgiumban terjedő elégtelenség és ellentállás is elkésért. Midőn József egyre csak ujonczokat és gabonát követelt a megyéktől, ezek megtagadták a rendeletek végrehajtását és a felindulás hangján követelték az országgyűlés egybehívását. Nemsokára nyílt felkélésre és összeesküvésre került a dolog. A *belga nép*, francia, angol és porosz ügynököktől izgatva, felkelt és kiűzte az osztrák ezredeket. A magyar nemességnek egy része pedig a Bécsben székelő porosz követ, Jakobi közvetítése mellett, a porosz udvarral bocsátkozott alkudozásba, melynek czélja József letétele volt. II. Frigyes Vilmos azonban nem fogadta el a neki felajánlott magyar trónt, hanem Károly Ágost weimári nagyherceget ajánlotta trónjelöltnek. — Ekközben Poroszország, Anglia és Hollandia a törökökkel való háború folytatása ellen erélyesen tiltakoztak és ilyformán már európai háborútól és a magyar forradalom kitörésétől lehetett tartani, midőn az annyi csapás által testileg s lelkileg megtört József, vérmes reményeiből kiábrándulva és a fölötti elkeseredésében, hogy népei oly annyira félreismerték őt, a táborból Bécsbe vitette magát, hol néhány nap múlva elhalt. Halálos ágyán, úrbéri és türelmi rendeletének kivételével, összes reformjait egy tollvonással visszavonta.

Bűn volna József szándékainak tisztaságában kételkedni. Sajnos azonban, hogy ez a nemes lelkű és vasszorgalmú fejedlem kivihetetlen feladatot tűzött ki magának és ennek megkísérlett megoldásában pazarolta el erejét. Az ő uralkodása bizonyítja leginkább, hogy különböző vallású, nemzeti-ségű és műveltségű népekből és különféle történelmi alapon álló országokból nem lehet egységes birodalmat, egységes monarchiát megalkotni. Természetes, hogy a magyar nemesség, melynek ereje épen a történelmi jogban rejtett, nem igen méltányolhatta a XVIII. századnak Józsefben mintegy megtestesült reform-eszméit; sőt mikor észrevette, hogy azok az alkotmányra, még inkább kiváltságaikra veszedelmet hozhatnának, gyűlölettel fordúlt el azoktól és inkább régi intézményeihez ragaszkodott, melyek ha elégteleneknek bizonyultak is, de legalább nemzetiek voltak.

7. Az alkotmány diadala, a nemzet ébredése. A francia forradalom hatása. Visszahatás. A reform-törekvések meghiusultja.

II. Lipót 1790—1792. II. Ferencz 1792—1835.

Horváth, VIII. 1. és: 25 év Magyarország történetéből. I. köt. *Kerekgyártó*, V. 1. *Fessler*, V. 587. *Szalay J.*, IV. könyv. 248., 331. *Sayous*, II. 166. *Wolf*, 342. I. *Krones*, IV. 541., 558., 562. *Wertheimer*, Ausztria-Magyarország a XIX. század első felében (I. 1884.) *Keresztesy József* naplója az 1791/2. gyűlésről. (1867.) *Concha Győz*, A reform-eszmékről az 1790. körüli években. (Budap. Szemle, 1882. és Ólcsó Könyvtár, 1885.) *Deák F.*, Adalék a magyar közjoghoz. (112 l.) Az eml. közjogi munkák. *Teutsch Fr.* elnöki beszéde az 1790—91. erdélyi eseményekről. (Archiv für siebenburg. Landeskunde, 1892. 24. köt.) *Lánczy Gy.*, Történelmi kor és jellemrajzok. (1888.) *Ballagi Géza*, A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig, (1888.) V. ö. *Váczy J.* cikkét a Századokban (1888. 9—10. füz.). *Concha Gy.*, eml. műve. *Szirmay*, A magyar Jakobinusok története. Új kiad. ill. fordítás, (Hazánk, X—XI. köt.) *Kazinczy F.* jegyzeteivel. *Abafi L.* cikke u. ott, XI. köt.). *Fraknoi Vilmos*, Martinovics összeesküvése. 1880. *Pulszky Ferencz*, Martinovics és társai (Budap. Szemle, 1880). *Pauler Gyula*, Martinovics F. (Magyar Szemle, 1881.) *Thallóczy L.*, Metternich. (Budap. Szemle 1881.) *Szilágyi S.*, Magyar tanulók külföldi egyetemeken, 1819. (Hazánk, 1884.) Külgügyi események: *Ranké*, Ursprung u. Beginn der Revolutionskriege. 1875. *Sybel*, Gesch. d. Zeitalters der Revolution. 5 köt.

Nehéz feladat megoldása várt II. Lipót királyra; de jóindulattal viseltetvén népei iránt és a helyzet helyes megítélésében gyökeredző engedékenységet tanusítván, a válságos helyzetből kiszabadult és feladatát megoldotta. Hogy a fenyegető kűháborút elhárítsa, szakított az orosz barátsággal, és a *reichenbachi kongressus-on* (1790. jul.), megígérte a féltékeny porosz udvarnak hogy a szultánnal a status ante quo alapján közelebb békét köt. Szavát be is váltotta: a *portával Szisztovában megbékült*. A *belföldi mozgalmakat* pedig Belgiumban úgy, mint Magyarországon azzal az ígérettel csendesítette le, hogy tiszteltben fogja tartani mindkét ország alkotmányát és egyúttal összehívta a rendeket.

Az 1790. *pozsonyi országgyűlésen* mindamellett főleg a pestmegyei ellenzék radikális követeléseivel és a rendek bizalmatlanságával szemben nehéz helyzetbe jutott.

Az országban ugyanis a francia forradalom eseményei végre felrázták a kedélyeket és a forradalmi elvek hatása a megyei gyűléseken mondott heves szónoklatokban tükröződött vissza. A *demokrata párt* képviselői magát a királyi hatalom jogalapját kezdték bonczolgatni, miközben a népfőlség elvét hangoztatták és teljes polgári egyenlőséget követeltek. E világpolgári irányú párttal a *mérsékelt arisztokrata párt* szállottszembe, melyhez a főnemesség s a főpapság java része tartozott. E párt első sorban az alkotmány helyreállítását sürgette, ámbátor néhány alkotmányos, nemzeti reformtól ő sem idegenkedett és az úrbéri

II. Lipót
1790—1792.

Szisztovai béke
1790.

Az 1790/91-iki
országgyűlés.

Politikai pártok.

szabályzatot is el akarta fogadni. A túlzó aristokrata párt ellenben, mely a közép és alsó nemesség zöméből, a megyékből alakult, a fennen hangoztatott szabadság alatt most is szűkkeblően csak a nemesség kiváltságos uralmát értette, mindennemű reformot kereken elvetett és még a póroknak személyszabadságát is vonakodott törvénybe iktatni. Már pedig az 1790—91. országgyűlésen még ez a reakzionárius párt volt többségben, mely körülmény a nemzet és a király között a kibékülést is késleltette. Hogy a Lipót engedélyével *Temesvározt egybegyűlt illyr-szerb kongresszus* Magyarországból a szerb nemzet számára külön területet akart kiharcolni, szintén elkeserítette az ellenzékét. Végre azonban mégis csak kibékültek a pártok és miután Lipót a rendek kívánatára személyesen megjelent Pozsonyban, előbb fiát, Sándor főherceget választották nádorrá, majd Lipót magát a szokásos és két pontban megtoldott kir. hitlevél kiadása és az eskütétel után nov. 15-én megkoronázták.

Illyr kongresszus.

1790/91. törvények.

Az országgyűlésen szerkesztett *törvénykönyv* (a magyar «Declaration of rights») 75 cikke közül ezeket emeljük ki: a III. t.-cz. szerint az új király hat hónappal elődjének halála után köteles magát megkoronáztatni és a kir. hitlevelet kiadni, a sz. koronát Budán őrizték, külföldre ki ne vigyék; a király a mennyire lehetséges, huzamosb ideig lakjék az országban. Továbbá: *Magyarország szabad és független ország, mely semmi más országnak vagy népnek nem lévén alárendelve, saját törvényei és szokásai szerint kormányozandó.* (1791: X. t.-cz.) A törvényt megváltoztatni, módosítani és magyarázni oly jog, melyet a fejedelem és a nemzet csak az országgyűlésen és csak közösen gyakorolhat. Országgyűlés minden harmadik évben tartandó, melyen minden igazságos sérelem orvosoltassék. Rendeletek vagy pátensek érvénytelenek és ilyenekkel kormányozni nem szabad. Országgyűlésen kívül semminemű segílyt: sem pénzben, sem ujonczokban, sem terményekben nem szabad kivetni. A főbb kormányzések tagjai esküdjenek meg a törvényeknek megtartására. — A rendek továbbá a Mária Terézia-féle urbéri szabályzatot, nevezetesen a pórok szabad-költözködési jogát törvénybe iktatták, József rendeleteit ellenben eltörölték és a nemzeti nyelvet az ország minden iskolájában behozták. — A *valláskérdésben* a rendek nem bírván megengyezni, a királyra bízták annak megoldását, ki is a bécsi és lincai békepontok értelmében a protestánsok szabad vallás-gyakorlatát megerősítette, a vegyes házasságokra nézve pedig úgy intézkedett, hogy ha az apa katolikus, gyermekei is azok legyenek; ha ellenben csak az anya a kath. egyház híve, atyjok vallását csak a fiúk kövessék. Áttéréseknél az oktatás idejét hat hétre szabta meg. E kir. határozatot a rendek azután a kath. papság ellenzése mellett is elfogadták és törvénybe iktatták. A rendek továbbá több reform-kérdés (így a szerb kérdés) tanul-

mányozását választmányokra bízták, melyek a jövő országgyűlés elé terjeszszék előmunkálataikat.

A II. József és az alkotmányát féltő nemzet között fölmerült éles ellentét, mint azt az 1790/91. gyűlésen alkotott törvények bizonyítják, orvoslásra talált és az alkotmány újabb sánccokkal lett megerősítve.

Az alkotmány diadala.

II. Lipót rövid uralma folyamában még tanúja volt a francia forradalom kezdetének és megélte azt is, hogy sógora, XVI. Lajos, az alkotmányos nemzetgyűlés által kidolgozott alkotmányt elfogadni kényszerült. Ez a tény még nem igen nyugtalanította a higgadt Lipótot. A külügyi politikai látóhatár csak akkor kezdett beborulni, midőn egyrészt a francia forradalmi kormány ügynökei által izgatni kezdé a többi európai népet királyaik ellen, másrészt a Németországba menekült francia nemesek arra nógatták a fejedelmeket, hogy a forradalom leverésére Franciaországnak háborút izenjenek. Hozzá járult, hogy II. Katalin csárnő Lengyelország újabb felosztását előkészítendő, az osztrák és porosz szomszédot a francia háborúra uszította. Lipót király ugyan most is megtartá higgadságát és beérte azzal, hogy 1791. auguszt. 25-én Pillnitzben II. Frigyes Vilmos porosz királylyal védelmi szövetséget kössön. A girondista miniszteriumnak azonban nem kellett több, hogy e találkozás hírére az emigránsok ellen sujtó törvényeket hozzon és Ausztria és Poroszország fejedelmeinek hadat izenjen, melynek kitörését azonban Lipót király már nem élte meg.

A francia forradalom.

Pillnitzer találkozás és védelmi szövetség Poroszországgal.

A francziák hadat izennek Lipótnak.

Ezzel II. Lipót fiának és utódának, a 24 éves Ferencznek, oly háborút hagyott örökségül, melyet csak egy kiváló nagy államférfiúi és katonai tulajdonságokkal dicsekvő fejedelem folytathatott sikerre való kilátással. Ámde az ifjú fejedelem ilyen előnyökkel nem rendelkezett és környezetében sem talált senkit, a kire e súlyos feladatot bízhatta volna. Kaunitz herczeg hajlott koránál fogva háttérbe lépett; Laudon már nem élt, Magyarországon pedig ez időben hasztalan keresünk egy Eszterházy nádor-féle egyéniséget. — Ferencznek meghitt embere, gróf Colloredo, jóakarató, de saját szavai szerint «a közügyek kezelésére képtelen volt». Magának Ferencznek magánélete ugyan tiszteletet érdemelt, de jellemében alig találunk fejedelmi tulajdonságokat. Azonfelül határozott ellensége volt minden újításnak, lovagias föllengésnek és eszményiességnek, valamint a tudományt és művészetet sem szerette. Gyanakvó és bizalmatlankodó saját családjá és környezete iránt. Az ő uralkodásának kell beszámítani, hogy a míg több európai nemzet épen a XIX. század első tizedeiben haladt előre, hazánk néhány év alatt, újból kóros álomba és tespedésbe sülyedt.

I. Ferencz 1792—1835.

Jellemzés.

Már pedig a 90-es évek elején hazánk is forradalmi átalakulások küszöbén állott. Az 1790. országgyűlés idején vagy

Martinovics özszeesküvése. 1792—1793.

300 politikai és vallási röpirat jelent meg, melyek több-kevesebb szenvedélyességgel sürgették az országnak a korszellem által követelt reformját és a demokrata-párt elég radikális programot tűzött ki a napirendre. Sem a Bécsből gyakorolt nyomás, sem a censura nem volt képes ezt az áramlatot lenyűgözni. A clubokban, a magyar kir. testország tagjai közt, sőt még a fő- és köznemesség soraiiban is szaporodtak az új eszmék hívei. E mozgalom végre összeesküvéssé vezetett, melynek élére *Martinovics apát* állt. Martinovics igen tehetséges, de ügylatszík, nagyravágyó jellem volt, kit udvari állásáról való elbocsáttatása is bántott. Mint politikus éppen úgy ellensége volt a nemesség és papság kiváltságainak, mint Ferencz absolutistikus kormányának, sőt a francia forradalmi jelökre hallgatva, nagyon is radikális czelokra törekedett. Miután Bécsben a convent-nek Moreau nevű küldöttjével értekezett, nem elégedett meg többé a magyarra is le fordított forradalmi kátéknak terjesztésével, hanem «Az egyenlőség és szabadság társulatának» megalakításához fogott, melynek a fennálló kormány és alkotmány teljes felforgatását és a köztársaságnak az alsóbb nemesség és a polgárság segélyével való szervezését tűzte ki feladatául. Az összeesküvés megalakult, de ennek tagjai, számszerint 75, nem ismerték Martinovics végcélját, hanem csakis demokrata reformokat és az alkotmánynak ily értelemben való módosítását követelték. *Hajnóczy* pld. (az «Igaz hazafi» szerkesztője), a képviseleti rendszer életbeléptetését és felelős miniszterium kineveztetését sürgette; elvtársaihoz tartozott Szentmarjay és Kazinczy Ferencz is. Az összeesküvés különben még nem lépte át a szervezkedés első stádiumát, midőn a londoni rendőrség nyomába jutott a dolognak, és az általa értesített bécsi rendőrség Martinovicsot Bécsben elfogatta. (1794. aug.) Miután a Magyarországon élő tagokat is elfogták, hosszas, és a bécsi kormány, valamint Németh János államügyész részéről törvényellenes módon vezetett vizsgálat után Martinovics apátot hat társával (köztük Hajnóczy) Budán a vérmezőn lefejezték, másokat (köztük Kazinczyt), hosszas fogságra ítélték. E hét ember kivégeztetése és a nyomban rá életbe léptetett, fölötté szigorú rendőri és kémkedési rendszer, mely még a család körébe is betolakodott, oly dermesztő hatással volt a kedélyekre, hogy a konservatív-absolutistikus kormány és pártja még jobban megrögzött tespedő eszméiben, a reformmozgalom pedig teljesen megfeneklett: az 1796. évi országgyűlésen szó sem volt többé reformokról.

A reformpártot elnémítják.

Az országgyűlés tekintélye súlydult.

Az alkotmány továbbfejlesztése fenakad.

Az egyre tartó francia háborúk súlya alatt maga az országgyűlés jóformán adó- és ujonczot megszavazó géppé súlydult és az alkotmányt egy betűvel sem fejlesztette. Az 1802. gyűlés végeztével a kormány a főleg az ipar és kereskedelem terén sürgetett reformok életbeléptetése helyett az ellenzék

némely vezéreit hivatalok és kitüntetések osztogatása által lekenyerezte, másokat ellenben megfélemlített avagy elfogatott; egyes megyéket meg királyi biztosok által utasított «rendre». Az 1805. országgyűlést is csupán a hadi segély megszavazása végett hívták egybe; hasonlóan az 1807-iki gyűlést, úgy hogy még (az 1796-ban megválasztott) József nádor is akként nyilatkozott, hogy «jobb lesz meghalni, mintsem ily gyalázat érjen bennünket». — Hosszas ellenzés után azonban az 1807. év rendek többsége mégis rendkívüli segínyt szavazott meg a kormánynak. A reformok megint elmaradtak, miért is az országban az elégtelenség, de ezzel a kormány ellenörködése is fokozódott. Többeket megfélemlítettek, felsőbükki Nagy Pált, a hírneves ellenzéki szónokot maga a király birta hallgatásra.

Az 1808-iki gyűlést a Ferencz király 3-ik nejének, Mária Ludovika koronáztatásának emlékéül alapított *Ludoviceum* teszi nevezetessé. Az ország ezen idő óta *Thugut* és később *Metternich* herczeg minisztersége alatt anyagilag és szellemileg tompa aléltságban élte le napjait. Metternich elrémülve a forradalmi eszmék terjedésétől és hatásától, Ausztriát és Magyarországot a nyugati világtól khinai fallal akarta elválasztani. A bécsi rendőrség titkos feljelentések alapján is bármely hazafi ellen készségesen megindította a vizsgálatot; vége lett a szólásszabadságnak; a könyvek és hirlapok a censura békóiban veszttek el; a hirlapoknak megtiltották, hogy politikai dolgokról írjanak és a külföldi eseményekről csak hivatalból készült és hazug röpiratokból értesült a közönség; még csak gondolni sem lehetett a külfölddel való tudományos avagy politikai összeköttetésre; az egyetemről a magyar szót száműzték, Kant tanainak hirdetését pedig eltiltották. S a mellett egyre folyt az adóbehajtás és ujonczozás. Úgy látszott, hogy a bécsi udvar önkénye és a Napoleon ellen folytatott hosszú és makacs küzdelem utóhatásai következtében az ország végre mégis csak kimerül és hogy lehetséges lesz, Magyarországot az örökös tartományokba beolvasztani. — József nádor még egyszer felszólalt és az alkotmány megtartását és a reformok behozatalát sürgette, de jószívűsége és alkotmányos érzületéért csak gúny tárgyává tették és «Rákóczy»-nak nevezték el.

8. Magyarországnak a francia háborúban való részvétele. Az ország gazdasági kimerülése; a politikai élet szünetelése.

I. Ferencz uralma (folytatólag).

Horváth, VIII. 192. *Kerékgyártó*, VI. 57. Fessler, V. (Vége.) *Sayous*, II. 184. *Krones*, IV. 563. *Krones*, Aus Oesterreichs stürmischen und bewegten Jahren 1810—15. (V. ö. Századok, 1893. 162); és: Zur Gesch. Oester-

reichs in Zeitalter der frzs. Kriege u. d. Restauration 1792—1816. (1886.) *Wertheimer*, 2 Denkschriften des Erzhs. Rainer aus d. J. 1809. (Századok, 1893. 83.) *Sybel* és *Wertheimer* eml. munkái. II. köt. 1805—9. (1892.) *Szécheny A.*, gr. Tanulmányok (146 skl.) *Thiers*, Hist. du consulat et de l'empire. *Lanfrey*, Hist. de Napoléon. 5. köt. Az 1796—97. évi hadjárat története. (Lud. Akad. Közl. 1885.) *Gömör G.*, Magyarország hadi ereje az 1792—1815. hadjáratokban (Hadt. Közlem. 1893); *Horváth Jenő*, Károly főherczeg Neerwinden-nél (Hadt. Közlem. 1888); és: Magyar huszárok megmentik Károly életét (u. ott, 694. l.); *Hollán Ernő*, Károly főherczeg mint katonai író (u. ott, 1889); *Horváth Jenő*, Az egyetemes haditörténelem Vázlata (1889); Károly főherczeg reformterve (a magyar ezredeket illetőleg, 1. Századok 1895. 481 l.); *Gömör G.*, A magyar nemesi felkelés 1797. és 1800—1801. (u. ott, 1888); és: Az 1809. évi insurrectio (u. ott, 1889. és 1893); *Jakab Elek*, Az erdélyi nemesi felkelés 1809. (u. ott, 1889); Az ungmegyei nemesi felkelők (u. ott, 1889); *Illésy* huszárezredesről 1. Turul, 1888. 152 l.); *Simonyi*, huszár «őberster» feljegyzései (Kiadta Nagy Pál 1819); *Szádeczky L.*, Egykorú magyar tudósítások Napol. hadj. felől (Hadt. Közl. 1889. Péchy Mihály levelei). *Kray Miksa*, b. *Kray Pál* élete (Szepesmegyei t. társ. IV. évk. 1888); *Milodanovics Simon*, Kitünt magyar katonák (Hadtört. Közl. 1891) és: Rajzok a mi huszárságunk történetéből (Ludovica Akad. Közl. 1888.) *Horsetzky*, Kriegsgesch. Uebersicht der letzten 100 Jahre. Mittheilungen d. k. u. k. Kriegsarchivs (1888); *Mesko* őrnagy megszállja a Mont Cenist 1800. (Hadt. Közl. 1894) és kitünik Győrnél 1809. (u. ott, 149) *Lehoczky Tiv.*, A székely huszárok és az austerliczi békekötés (u. ott, 1888.); Katonadalok 1809-ből (u. ott, 1892. 560); *Duc de Broglie*, Souvenirs. 1778—1830. (3 köt. 1886. Páris. Az 1809-iki vasmegyei eseményekre vonatkozólag.) A francia forradalmi irodalom és események hatását Magyarországra szépen illusztrálja *Ballagi Géza* a Vasárnapi Ujságban 1888. nov. 2. szám. *Balogh Gyula*, Az 1809. évi insurrekció és a francia megszállás Vas megyében. 1885. — Napoleon proklamációja a magyarokhoz. Közli *Váli Béla*. (Hazánk, 1896.) *Wertheimer*, Napoleon viszonya Magyarországhoz. (Akad. ért. 1882.) V. ö. Bacsányinak *Thallóczy* által napfényre került leveleit (1895). *Széchy Mór*, A pozsonyi hídfő ostroma (Lud. Akad. Közl. 1888.); *Schikofszky Kár.*, A pozsonyi hídfő védelme. 1809. (Hadtört. Közl. 1895.) *Wertheimer*, József nádor reformeszméi. 1810. Budapest. Szemle. 1871. 21. köt. *Márki Sándor*, Magyarok az 1812. orosz hadjáratban. (Hazánk, 1886.) *Höke Lajos*, Magyarország belállapota 1820-tól 1825-ig. (Hazánk, 1886.) és Magyarország története 1815—92. Kiadta *Szabó Ferencz*, (1893) *Marczali*, A legújabb kor története 1890. s köv. *Csuday J.*, A legújabb kor tört. (1893.) V. ö. Világtörténelem 3. kötetét, 4. kiad. 1896, 231. s k. l.

I. szövetség
1793—1797.

1796. gyűlés.

Az új kor történetéből tudjuk, hogy miért nem vezettek célhoz a régi európai monarchiák részéről Franciaország ellen alakult szövetekezései. Az első nagy szövetség 1793-ban izent hadat a konventnek; seregeink Belgiumban és a Rajna mentén változó szerencsével küzdöttek, míg Poroszország a francziákkal a baseli békére nem lépett (1795). A magára hagyott Ferencz király 1796-ban hasonlóan fegyverszünetet kötött. Az 1796. országgyűlés ekközben, az ősi dicsőségnek emlegetése után, 50,000 ujonczot, 10,000 lovat és 3 milliónál több mérő rozstot és zabot szavazott meg, sőt esetleg az insurrectio felkelését is megajánlotta. — 1797-ben újra kitört a háború, melynek folyamában Napoleon tábornok a Lombardiában kivívott diadalog és Mantova elfoglalása után Klagenfurton át már Bécs felé

nyomult. *Ferencz erre Campoformióban békét kötött* vele, melyben az elvesztett Lombardiáért és Belgiumért Velenczét, Isztriát és Dalmáciát kapta kárpótlásul. Campoformioi béke 1797.

A forradalmi eszmék terjedése által trónjaikon megingatott európai fejedelmek 1799-ben egy második nagy koalíciót alkottak a directorium és ennek megbuktatója, Napoleon konsul ellen. A világraszóló küzdelem három csataterén folyt. Hadaink, melyeknek vezérei közül különösen br. Kray, Zách és Splényi tűntették ki magukat, részben Felső-Itáliában, részben Déli-Németországban voltak felállítva. Míg Dessaix és Napoleon amott Marengónál, Moreau emitt Hohenlinden mellett győzött. Ferencz király a veszteségek után a campoformioi béke alapján a *lunevillei békét kötötte meg*. II. koalíció 1799—1801.
Lunevillei béke 1801.

A római német császárságnak a Rajna-szövetség alakulása által sietetett felbomlása arra birta Ferencz királyt, hogy 1806-ban német császári méltóságáról leköszönjön, miután kárpótlásul már 1804-ben felvette volt az *osztrák császári címet*. Ez alkalommal biztosítva a nemzetet, hogy ezen új cím Magyarországnak közjogi állásán csorbát ejteni nem fog. Voltak ugyan akkor is oly államférfiak, még a németek között is (mint *Buol-Schauenstein*), a kik azt tanácsolták Ferencznek, hogy hatalmának súlypontját Budára tegye át; az udvar azonban erről semmit sem akart tudni. Ferencz lemond a német császári címről és felveszi az osztrák császári címet.

1805-ben harmadízben tört ki a háború, mely közben Napoleon *Ulm* várának bevetele után Schönbrunnig hatolt, honnan Ferencz Budára menekült. Napoleon azután *Austerlitznél* Ferencz és I. Sándor czár szövethkezett hadai ellenében «a három császár csatát» is megnyervén, *Ferencz királyt* *Pozsonyban újította meg a békét*, mely *Thugut miniszter* saját mondása szerint «leggyalázatosabb mind ama békekötések között, melyeket a monarchia valaha kötött». Ferencz lemondott Velenczéről, Isztriáról és Dalmáciáról, hű tyroli népét kiszolgáltatta a bajoroknak és 50 millió forintot fizetett hadi költségül. III. koalíció 1805.
Pozsonyi béke. 1806.

Poroszország és Spanyolország lealázása után Napoleon 1809-ben negyedszer indította meg hadait az elszigetelt Ausztria ellen. Míg a Lombardiából felsiető Jenő olasz alkirály a dunántúli vidéken szorította vissza János főherceget, addig Napoleon maga a Duna mentén nyomult Bécsig és újra Schönbrunnba tette át udvarát. Bécs megszállása azonban még nem döntötte el a háborút. Napoleon átkelvén a Morvamezőre, május 21—22., *Aspern* táján Károly főherczeggel szemben kudarczot vallott; ezt azonban hat héttel később, (jul. 5—6.), *Wagram*-nál jóvá tette. Időközben kiáltványban arra szólította fel a magyarokat, hogy más királyt válasszszanak maguknak, mely esetben nem bántja az országot. Csakhogy a magyar nemesség nem hallga-

A magyar insur-
rectió kudarca
Győrnél.

tott a csábító szavaira * és *Győr*nél táborba gyűlt, hol azonban Jenő alkirálytól megveretve, magának Győrnek elfoglalását sem akadályozhatta meg. Különben hogy is győzhették volna le a készületlen csapatok, e középkori hadi szervezetű és rosszul vezényelt nemes felkelők a modern szervezetű és pompásan vezényelt francia csapatokat? Ugyanakkor a francziák Dévény és Pozsony ősrégi várait is felgyújtották és a pozsonyi hídfőt bombázták. A győri és wagrami vereségek hírére Ferencz király Bécsben *békét* kötött, melyben többi között Horvátország tetemes részéről, Fiuméről, Isztria és Dalmáciáról lemondott, melyekből Napoleon az *illyriumi királyságot* alkotta, továbbá Krajnárol, Tyrol északi részéről. E béke a monarchia sülyedésének legmélyebb pontját jelzi.

Bécsi béke 1809.

Orosz hadjárat
1812.

Hadaink utóbb Napoleon pártján vettek részt az Oroszország ellen indított nagy háborúban (1812), melynek szerencsétlen vége után viszont a német nemzet szabadságharczában működtek közre és szövetségi kötelezettségek két ízben egészen Páris alá vezette őket.

Az országnak
gazdasági bajai.

E sokszoros áldozatokért a nemzet nemcsak, hogy elismerést nem nyert, hanem épen e háborúk következtében jutott az ország jóléte zátonyra. A rendek csupán a két első háború folyamában 200,000 katonát és 30 millió forintot ajánlottak fel a királynak. Az újabb költségek folytán a bankjegyek értéke, melyekből 1060 millió volt forgalomban, annyira leszállt, hogy 100 ezüst forintért 1000, sőt még ennél is több papir forintot kellett fizetni. *Wallis pénzügyminiszter végül kimondta a bukást*, és egyúttal a bankjegyek értékét $\frac{1}{5}$ -re szállította le. Még József nádort is csak utólag értesítették a vészthozó intézkedésről.

Pénzügyi bukás
1811.

1811/12. ország-
gyűlés.

Adóemelés.

Ily válság közepette hívta össze Ferencz 1811-ben az *országgyűlést*, melytől a kormány azt kívánta, hogy a megmaradt 212 millió államadósságból Magyarország 100-at magára vállaljon, és hogy közvetett adók útján évenként 12 milliót fizessen ezen összeg törlesztésére. Az elkeseredett rendek azonban e «rólunk-nélkülünk»-féle eljárás ellen hevesen felszólltak és segélyképen csupán a só árának 2 forinttal való fel-emelését, továbbá 3 és fél millió mérő gabonát ajánlottak fel. Mitsem használt, mert a kormány a só árát önkényűleg 4 frttal felemelte, a felajánlott gabonának felét pedig készpénzben követelte; Ez intézkedések nagyban elkeseríték a rendeket s mivel a kormány a rendeknek a nemzeti nyelvet illető kérésüket is elutasította, az országgyűlés elkeseredett hangulatban oszlott szét.

* De voltak, a kik mint a heroszkultusz hívei Napoleon lángeszét bámulták, sőt gondviselészerű férfit láttak benne. Mutatja ezt Kazinczy Ferencz «Levelezése» (3-ik köt. 1893.) Kiadja Váczy J.

A Napoleon bukása után alkotott *szent szövetség* nyomában járó önkény hazánkat is sujtotta. Metternich újra vetett ki törvénytelen adót, önkénytelenül rendelt el ujoneozást és királyi biztosok által némíttatta el a megyékben a szabad szót. Még az ország területi épségét is megsértette, mennyiben a francziáktól visszafoglalt Szávántúli részeket nem Horvát-országhoz, hanem az újonnan felállított illyr királysághoz csatoltatta és Dalmáciát sem csatolta vissza a magyar koronához.

Szent szövetség
Reakció.

Gazdasági viszonyaink sem javultak, mert noha az ország a kormány és a bécsi nemzeti bank közt kötött szerződés következtében kibontakozott némiképen az értéktelen papírpénz özönéből: egyrészt egyes kormányférfiak czimboráskodása, másrészt magának a banknak tett nagyfokú engedmények következtében újra pénzügyi szédelgésnek és uzsorának lett tanyája. E körülmények és a vámrendszer nyomasztó hatása alatt az ipar és kereskedés pangása tovább is egyre tartott. (Hivatalos adatokból mutatható ki, hogy csak minden 40 lakosra jutott egy iparos). Az 1815 óta gyakran ismétlődő természeti csapások és járványos betegségek daczára, a kormány még fölebb emelte a kiviteli cikkeinkre vetett vámot, olyannyira, hogy 1807 óta gyapjúból például külföldre alig vittek ki évenként többet mint 100 mázsát, szarvasmarhából pedig alig pár száz darabot. A beviteli vámot hasonlóan felemelték; így a kávé mázsáját 85 ezüst forinttal.

Az ország gazdasági kimerülése.

A rendek által 1790/91 óta sürgetett rendszeres reformok, melyekkel az országgyűlési bizottságok régóta elkészültek, továbbra is az országos levéltár poros fiókjaiban heverték, sőt Metternich 1812 után 12 éven át össze sem hívott országgyűlést. A politikai és alkotmányos téren teljes szélcsend uralkodott: sem megye, sem országgyűlés nem zavarát a bécsi kormányt abbéli hitében, hogy a magyaroknak százados nemzeti szívóssága és alkotmányossága végre meg van törve. A kimerült korban ügylátszott, mintha a nemzeti szellem haldokolna, a nemzet önérzete elveszne. A közélet egy nagy temetővé vált, hol minden nap egy-egy jog, egy-egy remény és egy egész jövődő sirba szállt. A reakció nemcsak hogy az alkotmány és társadalom terén fejté ki rontó hatását, megtámadta a nemzetiséget is. De éppen ez utóbbi támadásával keltette fel azokat a bajnokokat, kik azután a nemzeti ellenhatás élére állottak.

A politikai élet szűnetelése.

9. A nemzeti irodalom lendülete: a politikai élet ébredése. Reform-törekvések.

I. Ferencz (folytatólag).

Id. Szinnyei József, Magyar írók névtára cz. nagy műve. (Akad.) *Toldy, Beöthy és Bodnár* kézikönyvei. Számos cikk a «Budap. Szemle», «Figyelő», «Koszorú» és egyéb folyóiratokban. *Dánielk-Ferenczy* és

Szinnyei irod. tört. repertoriumai. *Berkeszi István* eml. értekezése. (252. l.) Kazinczyról l. *Toldy Ferencz*, K. és kora. 2 köt. 1859. *Tov. Kölcsey*, *Gyulai Pál* és b. *Eötvös* emlékbeszédjét; *Riedl* cikke a Budapest. Szemlében. (1878. 35. sz.) és *Kovács Lajos* műve: *Kazinczy* jellemzése. 1886. *Bacsányi János* életrajzát megírta *Bayer János* 1878. *Thaly* cikke a Figyelőben (1877) és *Wertheimer* eml. munkája. V. ö. a *Thallóczy* által közölt levelezést (1895). *Ballagi Aladár*, A magyar kir. testőrség története. (2. kiad. 1878.) Révairól l. *Bánóczy* és *Csaplár* nagyobb munkáit. Ifj. *Szinnyei J.*, Révay M. (Magyar Helikon). Csokonairól l. *Szana Tamás* (1869.) és *Badics Ferencz* monographiáját (1885.). Virág Benedekről l. *Zsilinszky Mihály Virág B.* mint történetíró. (Századok, 1880.) *Toldy L.*, Adalékok Virág B. munkálkodásához (1880.); *Bélay Jenő*, V. B. élete és művei; *Szalay Gy.*, V. B. (Figyelő, 1888.). Bessenyeiről l. *Rózsa Gy.* pályanyertes művét (1893.) és újonnan napfényre került két művét, kiadta *Szell Farkas*. V. ö. Századok, 1894. 27C. és 358. l. Fáy Andrásról l. *Badics F.* és *Erdély P.* műveit (1890.) Horváth Istvánról l. *Vass Bertalan* művét (1895.), *Zsilinszky M.* cikkét a Figyelőben (1884 és újabban a «Hazánk»-ban) 1884.; *Nagy Sándor* cikkét: Horváth István kéziratai. (Magy. Könyvszemle 1883.) és *Berkeszi István* cikkét: Horváth J. naplójából. (Budapesti Szemle 1886. 46. kötet.). Kölcseyről l. *Jancsó Benedek* monographiáját (1885.) és b. *Eötvös* emlékbeszédjét. Berzsenyi Dánielről l. *Angyal Dávid* művét (1879.). Kisfaludy Károlyról l. *Bánóczy* művét és gróf *Széchen Antal* értekezését. (Budap. Szemle. 1881. 25. sz.) Kisfaludy Sándorról l. *Badics* művét. Katona Józsefről, l. *Arany János* értekezését (Prózai dolgozatok 1879.) és *Gyulay Pál*: Katona Józ. és Bánk-Bánja (1882). Továbbá *Milecz János* művét: K. Józ. (1885.) *Czuczor Gergely*ről l. *Koltai Virgil* művét (1885.). Garayról l. *Ferenczy J.* művét. Vörösmartyról *Gyulai Pál* művét: V. életrajza. (2. kiad. 1879.) és b. *Eötvös* emlékbeszédjét. Vályi A magyar színészet története. 1887. (Ideszól a 3. fejezet.) *Berkeszi*, A magyar nyelv és szellem királyaink udvarában (Temesv. progr. 1892).

Történeti repertorium: *Horváth M.*, 25 év Magyarország történetéből. 1823—1848. (3. kiad. 1886.) *Kerekgyártó*. (VI. 165. végig és a VII. köt. eleje.) *Szalay József*, IV. köt. 339. *Sayous*, II. 284. Az eml. kézi könyvek és *Höke* munkája (I. a 269. l.) *Krones*, IV. *Höke L.*, Magyarország helyzete 1820—25-ig. (Hazánk 1886.) *Kemény Zsigmond*, Erdély közléte 1791-től 1848-ig. (Tanulmányai 1870.) *Grünwald B.*, Az új Magyarország (1890.). *Orosz József* műve az 1830. évi országgyűlésről. *Bartha Sándor*, Országgyűlési tárcza az 1830. gyűlésről. *Lánczy Gyula*, Történeti kor és jellemrajzok 1890. («Magyarország a nemzeti ébredés korában»). *Schwarcz Gy.*, Magyarország átalakulása modern jogállammá. (Athenaeum. I. 1892); A magyar klérus sérelmei 1848 előtt és után (Budapesti Szemle 1892/93); *Majláth Béla*, A nemzeti múzeum története. (1868.) *Ballagi Géza* eml. dolgozata (263. l.).

Emlékiratok és naplók *L. Orosz* és *Bartha S.* eml. munkáit. *Guzmics Izidor* naplója az 1825. évi gyűlésről. Kiadja *Vaszary Kolozs*. (1883.) U. az. Adalékok az 1830. évi gyűléshez. (1885.) *Ralovich Lajos* naplója az 1825. gyűlésről. (Hazánk, 1887—90.) *Draskovich János* emlékirata Magyarország helyzetéről 1825-ben (Hazánk, 1887.) *Pulszky Ferencz*, Életem és korom. 2 köt. 2. kiad. *Wirkner*, Elményeim. 1825—1852. (1879. Konservatív szempont.) *B. Fiáth*, Emlékirataim, 2 köt. (Hasonlóan.) Gróf *Gyulai Lajos* naplói. 1815—34. Kiadja gróf *Kúun Géza*. (1874.) *Batthányi Kázmír* gróf memoirjei. Kiadta *Tóth L.* (Budap. Sz. 1893.) *Kovács L.*, Emlékeim 1830—50. (Deés 1887.) *Madarász József*, Emlékirataim I. 1831—48. (1884.) *Thallóczy L.*, Gróf *Keglevich János* naplója. (Budap. Szemle 1884.) *Metternich*, Memoiren. 8 köt.

Széchenyi-Irodalom. Saját munkáit l. a függelékben. életrajzát megírták *Boros Mihály* (1860.), *Keckskemény Aurél* (1866.), *Falk Miksa*

(1867.). *Kovács L.*, Széchenyi utolsó éveiből (2. köt. 1888.). Akadémiai emlékbeszédek *Szász Károly* és *Arany Jánostól* (Akad. Évk. X.), továbbá *b. Eötvöstől* és *Gyulai Pál*, Széchenyi J. utolsó éveit. (Emlékbeszédek 1879.) *Kerékgyártó Árpád*, Gróf Széchenyi J. élete (Magy. Helikon. 1883.) Széchenyi politikai iskolája saját műveiből összeállítva. 1863. *Eötvös b.*, Széchenyi István (Magyar Írók és államférfiak.) *Kossuth Lajos* essay-je Széchenyiről. («Iratok». IV. köt.). *Toldy* Irod. történ. 290—203. I. *Beöthy Zs.*, Sz. J. és a magyar költészet (Ungar. Revue, 1893.). *Grünwald B.*, Az új Magyarország (1890); V. ö. *Salgó* cikkét és *Grünwald* válaszát a Budap. Szemle 62. kötetében.). *Bekeffy Remig*, Széchenyi J. (Pécsi gymnas. progr. 1892.). *Révay Fer.*, Sz. J. emléke (a bpesti felsőleányisk. progr. 1892.). *Mika S.*, Sz. I. emléke (Brassói reálisk. progr. 1892.). *Zichy Antal*, Sz. utazásai a külföldön (Budap. Szemle 1890. 162. sz.); *Sebestha Kár.*, Sz. J. (Győr 1889); *Sebestyén Gyula*, Sz. levelezése könyvtára érdekében. Magyar Könyvsz., 16. köt.); *Sebestyén Jenő*, Sz. J. művei nemzetgazdasági szempontból (Budap. keresked. akadémiája progr. 1893);

Az akadémia alapításáról l. *Szász K.*, Gróf Széchenyi István és az akadémia alapítása. 1880. Adalékok a m. t. akad. megállapítása történetéhez. *Szilágyi Istv.*, *Vasary Kolozs* és *Révész Imrétől*. (Akad. 1877.) Vázlatok az akad. félszázados történetéből 1831—1881. (1881.) *Csengeri Antal*, Az akadémia, kül. a magy. akadémia. (1878.) Az akadémia alapítása *Wesselényi M.* levele nyomán. (Ungar. Revue, 13. 219. l.)

Az elnyomatás napjaiban a nemzetek kettőzött buzgóssággal tanulmányozzák multjokat. A nemzet, melynek létele veszélyben forog, történetének talaján iparkodik megvetni lábát, hogy erőt merítsen a jelen szenvedéseinek elviselésére. Mennél idegenebb és sivárabb a ma, annál ékeesebben beszélnek a mohos emlékek és a megfakult oklevelek. Clio kürtje megharsan és íme megnyílnak a sírboltok és felmerülnek a régi idők nagy hőseinek árnyékai; a múlt élni kezd, hogy bizalmat keltsen egy derültebb jövő iránt.

A nemzeti irodalom újjáébredésének hajnalpirja hazánk egén még Mária Terézia korában tűnt fel. A fejedelemsasszony ugyanis, bármennyire szívelte is a magyarokat, azon meggyőződésből indult ki, hogy a nemzeti nyelv egyik legfőbb akadály a nyugati műveltség meghonosodásának, miért is társadalmi téren mindent megtett a békés *nemetesedés* érdekében. Ilyes célzatzból alapította a magyar *testőrséget* is és Bécsbe csábíttatta a magyar főnemeseket, a kiket mindenkép dédelgett, a kiknek olykor adósságait is kifizette, a kiknek nyelv és szellemben való germánizálását egy pillanatig sem vesztette szem elől. Az udvar varázshatása azonban szerencsénkre csak a nemzet felszínét olvasztotta, a törzs épen maradt.

A germánizálás napjaiban a nemzet keblében egyszerre csak hazafias sózót hallatszott, előbb magán körben, majd a nyilvánosság terén. Egynehány Bécsben élő lelkes hazafit megragadott az elmaradottság szégyenérzete, és a mit átéreztek, azt éreztetni is akarták. Felismervén, hogy a nemzeti lét főpajzsa a nyelv, ennek buzgó művelését sürgették. Ebbeli törekvésükben József erőszakos eljárása és a Ferencz alatt bekövetke-

zett reakció még csak jobban megerősítette a hazafiakat. A kezdeményezőknek lelkes csoportja a magyar testőr-gárda tagjaiból vált ki. A derék *Bessenyei György* állott élükre, a francia írókat állítva föl mint példákat. Mások mint *Révay* és *Rajnis*, klasszikusok a római klasszikusokat utánózták, míg egy harmadik iskola (*Dugonics*, *Guadányi* és utóbb *Csokonai*) a népies irányt juttatták művekben érvényre. Azonban valamennyin túltett *Kazinczy Ferencz*, ki mint egy második Pázmány fejleszté ki a nyelvben szunnyadozó erőket és egymaga oly átalakuláson vezette keresztül a magyar nyelvet, mely páratlan a nyelvek történetében. Híveivel egy magyar tudós társulat felállítását tervezgette; megindult az első magyar hirlap, a «Magyar Hirmondó» (1780); új életre ébredt a nemzi színészet.— A Martinovics-féle összeesküvés miatt azonban *Kazinczy*, *Verseghi* és mások börtönben kerültek, a többi pedig a vész érzete némitotta el.

Új lendület. Az Európát alapjaiban megrázkódtató világeseemények hatása alatt azonban irodalmunk is újra megszólalt. A *Budai testvérek* közül *Ferencz* a «Magyarország Polgári Lexicon»-ában valóságos tárházat épített a XVI. század végéig érő magyar történelemnek, míg *Esaiás* összefüggésben beszélte el hazánk történetét. Mellettök *Virág Benedek* magaslik ki, kinek «*Magyar Századai*» nagyban elősegítették a történelmi érzék fejlődését. Mint negyedik *Horvát István* érdemel említést, ki «monographiáiban a forrástanulmányt a történelmi kutatás nélkülözhetetlen kellékének mondta és hazánk történetírásából az idegen felfogást és irányt kiküszöbölte.» Később ugyan, roppant olvasottsága mellett is, azt az alaptalan ábrándot akarta bizonyítgatni, hogy a magyar a föld legrégebbi népe s hogy más-más név alatt úgyszólván valamennyi ősi birodalmat magyarok alkották. E botlás azonban semmit sem von le abbéli érdeméből, hogy minden tanítványa szeretni tanulta tőle a hazát.

Kisfaludy Sándor. A költészet terén ez időben szólalt meg *Kisfaludy Sándor*, a regényes nemzeti iránynak képviselője, ki regéivel és dalaival addig páratlan népszerűségre jutott.

Fogságából való kiszabadulása után (1801) *Kazinczy* is azonnal újból irodalmi munkának szentelte magát. Felléptével indult meg a nyelvújítás körüli vitairadalom, mely valamennyi jeles íróinkat táborba szolgáltatta. A régiebbek közül *Kis János*, *Virág* és *Kölcsy Ferencz*, az ifjabb nemzedékből *Kölcsy Ferencz*, *Szemere Pál*, *Döbrentei* stb. vettek részt e vitában *Kazinczy* az akkori beszédnek lapos bősége, nehézkes szóáradata helyett sima, hajlékony prózát teremtett. *Berzsenyi* megrendítő szavakkal rázta fel a sokáig tessedő nemzedéket. *Kölcsy* Ferencz mint szónok műbíráló és költő egyaránt fáradozott az emberiség, a közmívelődés, de mindenek előtt a haza javának előmozdításában. *Kisfaludy* Károly drámaiban és *Vörösmarty* eposzaiban a törpe

unokák elé állíták a múlt nagy alakjait; velük egyetemben *Katona* Bánk-Bánja az ősi dicsőség lelkesítő emlékei révén a romanticismust alapította meg. Az *Aurora-körnek* ezen úttörői mellett még *Czuczort*, *Bajzát* és *Fáyt* kell említenünk, kik újabb, szabadabb szellemet és új műfajokat tettek kedveltekké, a kedélyekben előkészítvén azt a talajt, melyben a politikai újjászületés eszméi is megfogamzhatnak. E jeles írók érdeme, hogy a tetszhalálból felrázták nemzetöket.*

Katona József.
Czuczor. Bajza.
Fáy.

Az irodalom ébredésével egy időben a politikai élet terén is találkozunk öntudatos törekvésekkel. A 20-as évek óta több megye, köztük Bars megye is, *Metternich* tiltakozott törvényellenes uralma ellen és törvénybe ütköző rendeleteit «tisztelettel félretette». Midőn pedig a teljhatalmú kancellár 1820-ban újra 35,000 ujonczt követelt az országtól, még a kir. udvari kancellária is nyíltan intette őt az alkotmány megtartására. Ez intés különben ép úgy kárba veszett, mint a megyék tiltakozása; az udvar ezt a sorozást is végrehajtotta erőszak alkalmazásával. 1822-ben a kormány a só árát négy forinttal emelte följebb és azt követelte, hogy a hadi adót ezentul ne papir, hanem ezüst pénzben fizessék, mi által az adó-összeg 150 százalékkal emelkedett volna. Azonfelül 35,000 ujonczt vetett ki erre az évre. A megyék kivétel nélkül felirtak e törvényszegés ellen, sürgetve, kérvén az országgyűlés egybehívását. A kormány ellenben katonai karhatalommal ijesztett az ellenzékre és több megyében kieroszakolta a rendeletek végrehajtását. De ez egyszer a megyék többsége nem engedett: az Ambró főispán és Platty alispán szaván induló *Bars megye példájára* több más megye is tüntetett a kir. biztosok ellen (köztük Lónyay Gábor és Eötvös Ignác). A kormány ugyan hűtlenségi perbe akarta fogni az ellenszegülőket, de az akkori kir. ügyigazgató, Német János, névrokonánál hazafiasabban, kijelentette Ferencz királynak, hogy nem létezik oly törvény a Corpus Jurisban, melynek alapján a vádat megindítani és az ítéletet indokolni lehetne.

Bars megye lelkes példája.

Az országnak ezen bátor magatartásával szemben végre is megbukott az abszolutismus. Ferencz király megemlékezvén esküjéről, elhatározta a kormányrendszer megváltoztatását és leiratában kijelentette, hogy ama rendeleteket visszavonja; egyúttal Pozsonyba 1825. szeptember 11-re országgyűlést hirdetett.

Az abszolutismus bukása.

Az 1825-iki országgyűléssel újabb, és az eddigieknél örvendetesebb korszak virradt hazánkra. Először is Ferencz király

1825. országgyűlés.

* Kapcsolatban az előbbiekkal *Marczibányi István* nevét is ki kell emelnünk, ki 1810-ben a nemzeti nyelv kiművelésére nagy összeget tett le.

Reformpárt alakulása.

azt ígérte trónbeszédjében, hogy ezentúl alkotmányosan fog uralkodni; másodszer pedig e gyűlésen szervezkedett némileg először az ellenzék és pedig nemcsak a sérelmek orvoslása, hanem egyúttal az alkotmánynak a kor és körülményekhez való átalakítása céljából. Hosszú szünet után e gyűlésen éreztették ismét hatásukat a nyugateurópai demokrata eszmék, bár egyhamar nem birtak diadalra emelkedni.

Törvények.

A reform-kérdések megbuknak.

Az engesztelőkeny tollal szerkesztett kir. leirat némileg kiengesztelte a rendeket a történetekkel, mire Ferencz negyedik nejét, Karolina Augusztát megkoronázták. De azután mégis a sérelmekre (gravaminák) került, és az ellenzék nemcsak a német miniszterek, hanem a hazafiatlan magyar kormány-biztosok törvénytelen eljárása ellen is kikelt, utóbbiakat átadván a közmegegyezésnek. Midőn azután Ferencz király úgy nyilatkozott, hogy «az elmúlt események atyai szívére is kellemetlenül hatottak», és a sérelmek orvoslását megígéré, a rendek abbahagyták a rekriminációkat és a munkához, a törvényalkotáshoz fogtak. Ujra kötelességévé tették a királynak, hogy *minden harmadik esztendőben országgyűlést tartson*, mely törvénnyel egyúttal az önkénytes adókievetéseknek és ujonczozásnak is korlátot vetettek. A mi azonban a *reformkérdést* illeti, a többség a kormánnyal egyetértve, a reformmunkát egyre halogatta, és az 1791. gyűlés által kiküldött bizottság reformjavaslatának átvizsgálását újabb bizottságra bízta. Ez hiba s kötelesség-mulasztás volt, de a reformpárt is követett el taktikai hibát, a midőn buzgóságát elkapatva, *egyszerre* akarta keresztülvinni az összes reformokat.

Széchenyi István fellépése.

Korszakot alkotóvá tette az 1825-iki gyűlést *Széchenyi István* fellépése. István, a nemzeti muzeum nagyérdemű alapítójának, Ferencz grófnak fia, résztvett mint huszárkapitány a Napoleon elleni háborúban, melyek folyamában több alkalommal, így a Lipcse mellett vívott nagy csatában fontos megbízás teljesítése által kitűnt és azután a nyugati művelt államokban tett utazásokat. Ott külföldön, Angliában fogamzott meg benne az a magasztos terv, hogy hátramaradt hazájának reformátora akar lenni. Visszatért hazájába és: «cselekedett». Midőn Nagy Pál az 1825. nov. 3-án tartott kerületi ülésen lelkes beszédben egy *magyar tudós társulat* felállításának szükségét hangoztatta, a beszéd által mélyen meghatott: Széchenyi 60,000 frtot ajánlott fel ezen *magyar tudományos akademiának megalapítására*. A fenkölt lelkű hazafiúnak fellépte másokat is hasonló tetterre lelkesített és a szükséges alap-tőke csakhamar befolyt. Ez áldozatkészséggel azonban Széchenyi István nem érte be. Célja az volt, hogy szeretett hazája szellemileg és anyagiilag virágzó, nemzetileg biztosított és politikailag alkotmányos, modern állammá alakuljon. E reformot pedig a magyar kormány által kívánta életbe léptetni, vagyis

Megalapítja a magyar akadémiát.

Széchenyi vég-célja.

felülről, a királylyal egyetértve, nem forradalmi uton, és nem elhamarkodva a dolgot, hanem tervszerűen, fokozatosan, lépésről-lépésre. A mint egyrészt nem titkolta, hogy bármennyire szereti is hazáját, igen csekély véleménynyel van honfitársai, nevezetesen a megyei gentrynek elmeerejéről, másrészt minden elhírtelenkedett és radikális mozgalomnak ellensége volt. Ebbeli törekvésében lehet, hogy hibákat is követett el; az is igaz, hogy némelyek Széchenynek olykor elkésereedett kifakadásain, avagy nagyúrias modorán fennakadtak. De mindez semmit sem von le halhatatlan érdemeiből és tagadhatatlan, hogy e gondviselésszerű férfiú *megértette korának jelszavát*. Ő róla mondta nagy ellenfele, *Kossuth Lajos*, «hogy a magyar históriában úgyszólván az egyetlen államférfiú, kinek százados hatásra számított fellépte sem ideje előtt, sem későn nem történt». Nemzetét önzetlen hazafias buzgósággal emelte a műveltségnek egy magasabb színvonalára: azért nevezik őt a mai napig kegyelettel a «legnagyobb magyar»-nak. Mig szellemes műveiben, első sorban az 1830-ban megjelent «*Hitel*»-ben, egyrészt kiméletlenül ostorozza a nemzetnek megkövesült előítéletét, és tekintet nélkül rázza fel a henyé tespedésben szunnyadtakat, addig másrészt kijelöli azt az ösvényt, melyen haládvá megközelítheti a nemzet a jólét és a nemzeti nagyság eszményképét. Iratai lassan bár, de mégis megtették a kívánt hatást: a közönség foglalkozni kezdett a reformeszmékkel és országszerte pártok és egyesületek alakultak a felvetett reformkérdések megvitatására és keresztülvitelére. — Széchenyi külföldi utazásaiból ismervén az egyesületi szellem hatását, *casinó* név alatt a fővárosban nemzeti társalgó kört teremtett, melynek példájára a vidéken is több kör alakult és nemsokára gazdasági egyesületet is alkotott.

Jelentősége.

Egyesületi szellem ébredése.

Mindamellett ellenfelei is akadtak. Kezdetben csakis a reformpárt ifjabb nemzedéke helyeselte Széchenyi terveit; a többség, mely csak a «sérelmek» orvoslását sürgette, a «*Hitel*» megjelenése után haragjában elfordult a kiméletlen censortól. Az «ösi szabadság», jobban mondva: a nemesi kiváltságok hívei, a megyei táblabírák fel sem foghatták, vajjon hogy sürgethet egy magyar főúr ily demokrata ujításokat. De míg a büszke, kiváltságos megyei gentrynek a modern jogi állam és demokrata alapelvei nem kellettek, a konzervatív párt forradalmi hatást tulajdonított Széchenyi programjának és e miatt fordult el tőle. A konzervatív párt részéről gróf *Dessewffy József* felelt a «*Hitel*»-re, «*Taglalat*» című művében, mire Széchenyi a «*Világ*» című munkában válaszolt. (Lásd erről bővebben a szakasz végét.)

Ez alatt a kiküldött *reformbizottság* is elkészült munkájával. *1830. gyűlés.* *Ferencz* király ekkor *1830 szept. 8-ára Pozsonyba országgyűlést* hívott egybe, mely először is *Ferdinánd főherceget*

A reformokat
ismét elődáz-
ták.

A nemesi több-
ség magatartása.

1831. kolerajár-
vány.

koronázta meg utódának. A reformkérdéseknek tárgyalását azonban Reviczky kancellár és a többség egyetértve újra a következő gyűlésre halasztották, pedig e gyűlés a júliusi forradalom hatása alatt kezdte volt üléseit; csakhogy nálunk még mindig kevés híve akadt a demokrata eszméknek. A megyei gentry és így az alsó táblának többsége védte ugyan a szólás-szabadságot és az adó s ujonczozás ajánlásának jogát; a szabadság alatt azonban első sorban a saját 800 éves uralmát és kiváltságainak örökre való «körülsánczolását» értette. Nagy Pál ugyan borzasztóan mennydörgött amaz «infámis Schmutzerei» ellen, mely még a megyei követek napidíjának fizetését is a parasztokra rójja, de a többség e méltánytalanságot sem engedte eltörölni. Miután tehát a követek a 48,000 ujonczot megszavazták, a rendek a Beöthy Ödön bihari követ (a «magyar Danton»)-által felhozott vallási sérelmek tárgyalását abba hagyván, az országnak nem nagy épülésére Pozsonyból eltávoztak.

Az 1831-ben európaszerte pusztító kolera-járvány következtében, mely a felvidéken a babonás pórnép között felkelést idézett elő, a megígért «reform»-országgyűlés megtartása ismét elmaradt. Már pedig épen e felkelés mutatta azt, hogy elmaradt népnevelésünk és elégtelen megyei és kormányzati intézményeinknek javítása mennyire szükséges.

10. Reformok : a nemesi és egyházi előjogok ; ősiség, jobbágyság. Új katonaság. Az alkotmányos jogoknak általánossá tétele.

I. Ferencz (befejezés) és V. Ferdinánd. (1835—1848.)

Horváth, 25 év Magyarország történetéből, I. 259 sk. II., III. köt. *Kerekgyártó*, VII. 216 s k. I. *Szalay József*, IV. könyv. 362. *Sayous*, II. 289. *Krones*, IV. 627. A közjogi munkákat lásd a 32—33. lapon. *Kemény Zsigmond*, Erdély közléte 1792-től 1848-ig. (Tanulmányok 1870.) *Ballagi Géza*, *Schwarz Gy.*, *Marczali*, *Höke-Szabó* és *Csuday* eml. művei (268. l.). *Berkeszi* és *Lánczy* dolgozata (252. és 272. l.), *Grünwald B.*, Az új Magyarország (1890.). *Máriássy*, A magyar törvényhozás és Magyarország története cz. nagy munkája.

Egyes országgyűlések történetéhez: *Kölcsey F.*, Országgyűlési: Napló, Beszédék és Wesselényi védelme. (Össz. munkái. VII.) *Orosz*, Az 1832—36. évi országgyűlés története. (1836. Német munka.) *Melczér*, Adalék az 1836. évi gyűléshez. (Házánk, 1884.) *Höke Lajos*, Az 1832—36. gyűlés története. (Házánk, 1886.) *Zichy Antal*, Visszapillantás az 1832—36. országgyűlésre. (Budap. Szemle, 1894. 205. sz.) *Badics Fer.* az 1832—36. orsz. gyűlésről *Fáy életrajza*-ban (Akad. könyvkiad. váll. 1890.) Az 1839—40. országgyűlés. *Szécheny Antaltól*. (Budap. Szemle, 1882.). Feleletül: *Pompéry J.* cikke (u. ott 1883.). *Ballagi Géza*, Az 1839—40. országgyűlés visszhangja az irodalomban. (Akad. értekez. 1891.) *Deák F.*, követjelentése. (1842.) *Höke*, Az 1839—40. gyűlés. (Házánk, 1886.) *Konkoltyi Thege*, Az 1840. évi gyűlés. *Höke*, Az 1843—44. gyűlés (Házánk, 1886.). *Kovách Lajos*, Tanulmányok. (Budap. Szemle, 1882—1883. évf.); különösen: Adminisztrátorok. (U. ott: 1882. 30. köt.) és: A kamarilla 48 előtt. (U. ott: 1883. 38. köt.) *Simkó*, Vallásügyi tárgyalások az 1825—1848-iki években (*Fabó*, Rajzok

a magyar protestantismus történetéből 1868.) *Ponori Thewrewk József*, Sajtószabadság és censura. 1843. *Kovács F.*, Az 1843—44. országgyűlés kerületi ülésének naplója. (Budap. 1893—94. 6. köt. *Tarnay János*, 1842—1856. 28 levél. *Kemény Zsigmond*, A két Wesselényi. (Tanulmányok.) *Tóth Lőrincz*, A két Pázmándy. (Hazánk, 1884.) *Szilágyi Ferencz*, Ifj. b. Wesselényi Miklós (Akad. ért. 1876.). U. az, Idősb b. Wesselényi Miklós (Akad. értek. 1877.) A Wesselényi-féle hűtlenségi per okiratait kiadták *Jakab Elek* és *Pap Miklós*. (1876.) *Kossuth*, »Törvényhatósági Tudósításai»-t kiadta újabban *Földvály. Kerékgyártó Elek*, A Kossuth-per iratai. (Hazánk, 1888.) *Majláth Béla*, A lánczhíd története. (Budap. Szemle. 1882. 32.) *Fenyvesi*, Az első magy. vasút. (U. ott. 1883.) *József nádor életéről és működéséről*, I. a »Nádorkönyvet». (1875.) *Beksis Gusztáv*, A magyar doktrinairak 1882. *Thallóczy*, Vasvári Béla és a pesti egyetemi ifjuság. 1844—49. (1882.) Az 1848-ki gyűlés és törvényekről I. az eml. közjogi munkákat (32—33. lap.). Továbbá *Deák*, Adalék a magyar közhöz. (1865.) *Trefort Ágost*, A 48. törvények közgazdasági momentumai. (Emlékbeszédek és Tanulmányok. 1881.) *Höke, Lajos*, Az 1848. évi országgyűlés. (Hazánk, 1886.) A Köztelek története 1832—92. (Hazánk, 1893. decz. 24.) *Gelléri Mór*, 50 év a magyar ipar történetéből. 1842—92. (1892.) *Berczik Árpád*, A magyar politikai vígjáték a 40-es években. (Akad. értekezés. 1891.)

Naplók és emlékiratok. *Gyulai, Keglevich grófnő, Pulszky, Fiáth, Battyányi K., Wirkner és Metternich* eml. művei. Továbbá: *Madarász József, Boros J., Frankenburg, Degré és Podmaniczky Frigyes* emlékiratai. *Kovács F.*, Az 1844. országgyűlés naplója. (Bpest 1893.) *Kovács S.*, Emlékeim 1830—50. (Deés 1887.) V. ö. *Fáy* életrajzát Badiestól.

Életrajzok és beszédek. *Széchenyi*-ről I. az eml. irodalmat. (272—3. l.) Továbbá: *Boleszny, Széchenyi* munkálatai az Aldunán. 1879. *Deák Ferencz*-ről: *Deák Ferencz* életrajza *Forstertől*. Magyarra ford. *Pulszky Ágost*. (Olasó Könyvtár.) *Csengeri*, akad. emlékbeszéde (1876.) és Összegy. művek. III. *Nedeczky*, *Deák* és a képviselői rendszer meg-alapítása. 1877. *Deák Farkas*, *Deák Fer.* (Magyar Helikon.) *Fenyvesi Adolf*, *Deák F.* nemzetgazdasági nézetei. (Bud. Szemle. 1882. 32.) *Deák* beszédei. *Kiadja Könyi Manó*. I. (1829—1847.) II. (1848—1861.) *Deák* emlékezete. (Bpest, Ráth 1888.) Ezen mű leveleit tartalmazza az 1822—75. évekből. *Kossuth Lajos*-ról megjelent ugyan fölötte számos cikk és értekezés, nagyobb monographiával azonban nem birunk. V. ö. *Kőrösi László*, *Kossuth Lajos* életrajza. (Korrajzok 1894.) *Becses* adalékot szolgáltatnak a kortörténethoz saját: Iratai. 4 köt. Beszédei megjelentek részben e műben: *Kossuth* parlamenti élete, 2 köt. 1850. és »Beszédek». cz. alatt 1867. Említendő továbbá: *Kemény Zsigmond*, *Kossuth* és *Wesselényi*. (Tanulmányok.) *Kossuth* peréről I. fentebb. *B. Eötvös József*: Összes művei közt Országgyűlési beszédei. 1840—60. és 1867—1871-ig. Életrajzi adatok: I. *Lónyay Menyhért* és *Szász K.*, akad. emlékbeszédeit. (1872.) *Berghoffer* emlékbeszéde. (Fiumei gymn. progr. 1891.) *Dessewffy Aurél*-ről (1808—1842.) I. *Toldy* emlékbeszédjét. (Akad. Evk. IV.) és »Hátrahagyott műveit». (Nem teljes.) Műveinek teljes kiadását ki fogja adni *Ferenczy József*. *Deák Farkas*, *Dessewffy Aurél*. (Magyar Helikon 1886.) *Szalay László*: Publicistikai dolgozatok. I. *Majláth György Széchen* Antal emlékbeszéde. (1884. Akad.) *Trefort* életrajzát megírta *Szász K.* (1886.) Továbbá említendő: *Csengeri Antal*, Tanulmányok és jellemrajzok. II. 1870. (»Nagy Pál, *Beöthy Ödön*, *Dessewffy Aurél*, *Eötvös J.*, *Szemere Bertalan*.) V. ö. *Toldy Ferencz*. A magyar politikai szónoklat kézikönyve. 2 köt. 1866. és *Szalay L.* Magyar írók és államférfiak. 1868. *Lónyay Menyhért*: Önéletrajzi adatok. (1840-ig.) (Budapesti Szemle. 1885. jun. füz.). *Trefort*, Újabb emlékbeszédek és tanulmányok (1887. 3. szám.)

1832/36. országgyűlés.

Reformpárt.

Konzervatív kormánypárt.

Több reform-javaslat megbukik.

Úrbéri javaslat.

Módosított alakban elfogadják

Óriási korteskedés közt lefolyt választások után gyűlt egybe 1832. decz. 16-án a *pozsonyi gyűlés*, melynek az jutott feladatául, hogy majdnem félszázados előmunkálatok alapján egy szebb jövőnek vesse meg alapját. A *pártok* két ellenséges táborban szervezkedtek. A rendek tábláján a reformpárt volt többségben, melyet *Kölcey*, *Balogh János*, *Beöthy Ödön*, *Klauzál*, *Bezerédy István*, *Deák Ferencz* és mások vezéreltek. (*Nagy Pál* e gyűlésen már csak az ősi alkotmány mellett kardoskodott, *Ragályi Tamást* pedig, ki az 1830-iki gyűlésen mint ellenzéki szónok remekelt, a kormány megvesztegette).

A kormánypárt vezére *Andrási József* esztergomi követ vala, ki a kormányval együtt a megyék utasításaiban összefoglalt reformokban a demokrácia rémalakját látta feltűnni és velük tartott a felsőtábla többsége is, mely a csekély számú *reformpártot*, *Széchenyi* és elvtársa, b. *Wesselényi Miklós* vezérlete alatt leszavazta. A felső táblán múlt tehát, hogy a reformok közül csak kevés látott napvilágot. Ott bukott meg a vallásszabadság, az Erdélyhez csatolt részek visszakapcsolása (a *Kölceytől* remekül szerkesztett felirat daczára), a polgári magánjog törvénykönyve, az ősiség eltörlését sürgető javaslat és a hiteltörvény. *Széchenyi* és *Wesselényi* beszédei daczára megbukott az az indítvány is, mely a latin nyelvet a magyarral kívánta helyettesíteni; a főurak többsége *Cziráky Antallal* azt tartotta, hogy vége lesz a magyar alkotmánynak, mihelyest a törvényeket magyarul szerkesztik. *Kölcey* hasztalan sürgette a levert lengyel felkelők támogatását, az ő indítványát is leszavazták. Több sikert ért el a reformpárt az úrbéri javaslattal. Azt kívánták, hogy 1. a jobbágyok némely terhétől szabaduljon, a robot pedig olykép szabályoztassék, hogy azt a jobbágy saját dolgainak elhanyagolása nélkül végezhesse. 2., hogy a jobbágy magát örökre megválthassa és telkét ekként szabad vagyon gyanánt birhassa; 3., hogy közte és ura között ne az úriszék, hanem a vármegye törvényszéke ítéljen, 4., hogy a jobbágyot törvényes ítélet nélkül elfogatni és akár személyében, akár vagyonában büntetni ne lehessen és viszont, hogy a jobbágy bárki ellen saját nevében törvényes keresetet indíthasson. Az alsó tábla ezt a javaslatot *Deák Ferencz beszéde* után, a ki azt monddotta, hogy nyolczszázados alkotmányunknak igazságtalanságát okvetlenül jóvá kell tenni, és *Kölcey* felszólalása után, ki az országgyűlést arra buzdította, hogy «alkotmányunk 700,000 kóros álomba szenderült és szegény lélek helyett 10 millió szabad polgárra tegyen szert», elfogadta. A felső tábla a *javaslatot* *Wesselényi* és *Széchenyi* felszólalása után szintén helybenhagyta, midőn a *kormány* gördített akadályt e reform elé. Az anyagi engedményekben megnyugodott; a három utolsó ponttól azonban, azoknak politikai és szabadelvű tartalma miatt megtagadta a szentesítést. Így a javaslat újra a felső táblához került,

mely azt akként módosította, hogy a «jobbágy, ha költözködni kíván, ne csak házat, hanem földjeinek használatát is eladhassa; a robotot pedig évenként pénzen válthassa meg, ha ura abba megegyezik». Ily szövegezéssel azután a felső tábla és a kormány is elfogadta. — Még két más javaslat is törvényerőre emelkedett: hogy a jobbágytelken lakó, eladósodott *kis nemes* is fizessen adót; és hogy az országgyűlés költségeit ezentúl ne a pórok, hanem a nemesség és a nemesi joggal bíró papság fizesse.

Az 1832/36 országgyűlés még arról is nevezetes, hogy üléseiről hetenkint kétszer írott tudósítások jelentek meg, melyeket a szerkesztő, *Kossuth Lajos*, jurátusok segítségével többszörösítvén, a megyéknek is megküldött. A kormány már ezt is rossz szemmel nézte; midőn azonban a 1834-iki erdélyi országgyűlés alatt b. Wesselényi Miklós, saját házában könyomdát állítván, a tárgyalások lefolyását kinyomatta, a kormány a sajtót lefoglalta, a tulajdonost magát pedig hűtlenségi perbe fogta.

«Országgyűlési
Tudósítások.»

Wesselényi hűtlenségi pere.

Ferencz utódjának, *V. Ferdinánd*-nak trónralépése sem hozott kedvező fordulatot a reformok terén, a menyinyiben e jószívű, de gyöngye tehetségű király szintén Metternich szaván indult. Maga Metternich mondá az országgyűlésnek hódolati feliratát Bécsbe vivő nemeseknek: «Mondják meg az uraknak, hogy minden a régiben maradt». — Az elnapolt rendek ezek után 1835-ben újból összegyűltek Pozsonyban, hol Beöthy Ödön a *Wesselényi ellen indított kereset* ellen szólalt fel. A kormány azonban nem engedett és midőn Balogh János barsi követ Wesselényinek a szathmári gyűlésen mondott szavait ismétlé, őt is perbe fogta. A (folytatólagosan) *alkotott törvények* egyike Széchenyi István egyik főhaját valósította; elrendelte, t. i. hogy hogy Buda és Pest között *lánczhíd* építtessék, melyen mindenki vámot tartozzék fizetni. E törvény ütötte az első rést a nemesi adó-mentesség bástyáján. Az alsó tábla Széchenyi indítványára a Duna szabályozását is sürgette mely munkára egy b. Sina György elnöklete alatt álló társulat vállalkozott. Egy másik törvény szerint a *törvényeket ezentúl latin szövegen kívül magyarul is kellett szerkeszteni*. — Azt azonban nem engedte meg a kormány, hogy a *Ludoviceumban** a nemzeti nyelvet hozzák be tannyelvül, valamint azt sem engedé, hogy a nemzet saját pénzén a fővárosban műegyetemet és reáliskolát építhessen. Nagy elégtelenség között oszlott fel ez a gyűlés is.

V. Ferdinánd
1833—1848.

1832—1836-iki
országgyűlés
folytatólag.

Újabb törvénye

1. Lánczhid-törvény.

2. Törvények latin és magyar szövegezése.

* A Ludoviceum építésére az 1827—1830. évi gyűlés és egyes főnemesei (*Festetics László, gróf Buttler János*) ajándékoztak legtöbbet. De a kormány szándékosan pazarlá el az alapot, csak hogy minél kevesebb magyar ifjú nyerhessen ott kiképeztetést. (Jellemző adatok erre: *Kerékyártó* IV. 251.) A kormány továbbá több mint 30 évig vonta ez intézetet rendeltetésétől.

Újabb reakció.
Pálffy Fidél kan-
cellár.

Elfogatások.

1839/40. or-
szággyűlés.

Alsó táblai ellen-
zék.

«Liberális párt».

Kormánypárt.

Felső táblai el-
lenzék.

Konzervatívek.

Dessewffy Aurél.

Amnestia.

A gyűlés végeztével a kormány a már nagyon is gyűlöletes *Reviczky Ádám* helyébe *Pálffy Fidél* nevezte ki főkanzellárnak, ki magyarul sem tudott. E reakzionárius és hazafiatlan érzelmű férfiú azzal kezdte működését, hogy elfogatta azokat a «patvaristákat», kik az országgyűlés folyama alatt Pozsonyban társalgási reformegyesületet alkottak. Köztük volt *Szemere Bertalan* és *Lovassy László* is. Utóbbit törvénytelen módon 10 évi fogságra ítélték, melynek folyamában *Lovassy* megőrült. A kormány bosszúja különben *Kossuth*ot is el érte, mivel «Törvényhatósági Tudósításait» Pesten az országgyűlés befejezése után ki merte adni. Négy évre ítélték el; elvtársát *Wesselényi*t pedig, ki csak imént az 1838. márcziusi árvíz alkalmával Pesten ezreket mentett meg a haláltól, három évre bebörtönözték.

Ez önkényre a nemzet az 1839-ki választásokkal felelt. A kormány ugyan, hogy a nagyfokú izgatottságot csillapítsa, *Pálffy Fidél* helyébe gr. *Majláth Antalt* nevezte ki kanzellárrá, országbiróvá pedig *Czirák Antal* helyett *Majláth Györgyöt*; a pártok azonban ennek daczára eléggé hevesen mérték össze fegyvereiket. Az 1839-iki az első országgyűlés, melynek pártjaira teljes mértékben alkalmazhatjuk a liberális és konzervatív jelszavakat. Az alsó táblán többségben levő szabadelvű ellenzéknek vezérei: *Deák, Klauzál, id. Pázmándy Dénes, Palóczy László, Bezzeredy és Szentkirályi Mór*icz (Pest követe) valának, a kormánypárt vezérei ellenben *Zsedényi és Andrási József* voltak. — Velük a felső táblának feltétlenül megbízható kormánypártja szállott szembe, míg a felsőtáblai ellenzéki párt báró *Eötvös József és gr. Teleki László* szavára hajlott; volt azonban a felső táblán még egy közvetítő párt is, a mérsékelt konzervatív párt, mely gr. *Dessewffy Aurél* körül csoportosult. E konzervatív párt tagjai *Széchenyi*, illetőleg *Bentham* példájára hasonlóan a hasznosság (utilitarismus) elvét tartották szemmel, de míg *Széchenyi* a közgazdasági kérdés megoldását tartotta a főfeladatnak, addig *Dessewffy Aurél* az adminisztratív reformokra fektette a fősúlyt. Maga a pártvezér, *Dessewffy* művelt, higgadt, de a közvéleményt és olcsó népszerűséget megvető, csekély teremtő erővel bíró politikus volt, a közrend és a fennálló törvény föltétlen embere, ki erőszakos reformoktól irtózott és programjában csak a központi hatalomnak a megyék túlkapásaival szemben szükségesnek látszó erősítését emlegette. Végezelja alig lehetett egyéb szabadelvű absolutismusnál. Ezen «fontolva haladó», közvetítő párt nemcsak a kormánynak nem volt ingyére, de még az alsó tábla nagy részének sem; a tábla-birói nemességnek e főurak programja, azok szellemi felsőbb-sége és nagyurias magatartása miatt sem kellett.

Az alsó tábla ellenzéki többsége a kormányt mindenekelőtt a politikai foglyok számára szóló közbocsánat hirdetésére, meg a szólásszabadság és szabadválasztás tiszteletben való

tartására bírta, azután pedig a következő *törvényeket* alkotta: ^{Törvények.}
 1. a *hiteltörvényt* és a váltótörvényszékeket életbeléptető tör- ^{1. hiteltörvény.}
 vényt, melyeknek hatalma nemes ember személyére és birto-
 kára is kiterjedjen; 2. behozta a *magyar nyelvet* a feliratok, ^{2. A magyar mint hivatalos nyelv.}
 a helytartótanács és a kir. kamara levelezéseibe; 3. behozta az ^{3. Örökváltság.}
örökváltságot, mely szerint a *jobbágyok földjeiket* az ur-
 béri teher alól mindenkorra megválthassák; 4. 10 évre ^{4. Új katonaság.}
 szabta a katonakötelezettség idejét (élethossziglan helyett) és a
 kötéllel való fogdosás helyébe a rendes sorshuzását rendelte.*
 Különösen Deák böles fellépésének köszönhető, hogy a gyűlés
 ezeket a szabadelvű, korszerű reformokat megszavazta és hogy
 a kormány azokban megnyugodott.

A kormánynak engedékenyebb magatartását különböző- <sup>Kossuth és Szé-
 chenyi közötti
 ellentét.</sup>
 képen magyarították a pártok. A megyei köznemesség, mely a
 Kossuth által 1841 eleje óta szerkesztett *«Pesti Hirlap»* irány-
 eszméit vallotta, nem bizott a kormány őszinteségében és azért
 folytatni kívánta a harcot az abszolutizmus ellen, a megyei
 autonómia mindenhatóságában, a szabadságban látván az
 alkotmány mentő deszkáját. Másként gondolkodott *Széchenyi*
István, ki ugyan magas eszményektől áthatottan, de beteg ke-
 délylyel és érzékeny szívvel minden szélső avagy erőszakos
 követeléstől rettegve, már-már a haza vesztét látta bekövet-
 kezni. — Ő, ellentétben Kossuth-tal, az *anyagi jólét* fejlesztését
 tekinté a főfeladatnak, melynek a következménye leend majd a
 politikai szabadság. Széchenyi lejártnak tekintvén a mindenható
 megyei rendszer, a sérelmek és az örökös izgatás meddő
 napjait, egyoldalú és haragtól sugalmazott *«Kelet népe»* című
 könyvében (1841) azt lobbantotta Kossuth szemére, hogy irás-
 modora és taktikájával a forradalom útját egyengeti; hogy a
 népszerűséget hajhászsa és hogy egyedüli célja a nép szen-
 vedélyeinek felzaklatása; ** másrészt azonban okszerű haladásra
 serkentette a maradi konzervatívokat. De a közvetítés háladat-
 lan szerepére vállalkozó férfiú e támadással teljesen elrontotta
 a dolgot; különböző indokból ugyan, de valamennyi párt
 elítélte fellépését, mire Széchenyi a csalódások szertelen érze-
 tében a nyilvános küzdő térről egy időre félrevonult. Mint ma-
 gánember azonban annál nagyobb hévvel törekedett arra, hogy
 a közlekedés javítása által az iparnak és kereskedelemnek új
 jövedelmi forrásokat nyisson. Kossuthnak nem esett nehezére
 Széchenyi támadására felelni, ki gyöngé hirlapíró volt, míg ellen-

* A megbuktatott javaslatok közül említendőek: 1. A vegyes ház-
 ságok rendezése. 2. A városok törvényhozási részvételének szabályozása.
 3. A népnevelés szabályozása. 4. A Ludoviceum megnyitása. 5. A büntető
 törvénykönyv.

** Kossuth azt kiáltotta volt oda a konzervatív nemességnek a Pesti
 Hirlapban: «Veletek és átlalatok, ha akartok; nélkületek sőt, *ellenetek*,
 ha kell!»

A konzervatívek fele kezében eleganciával villogott a kurucz fringia. — Kossuth ellen ugyan a konzervatívek új lapja, a «Világ» is kikelt, de szerkesztőjének, Dessewffy Aurélnak korai halála után (1842. február) Kossuthnak, mint ügyes, népszerű lapszerkesztőnek, jeles írónak és elragadó szónoknak nem volt többé versenytársa a politikai harczytéren és lapja, a «Pesti Hirlap» megmaradt nagyhatalomnak a sajtó terén. Széchenyi visszavonulása és Dessewffy halála óta a parlamenti mérlegben a pártok egyensúlya hiányzott.

További reform-
kérdések.

Gyakorlati reform-
mók.

Duna- és Tisza-
szabályozás.

Hasznos ismereteket terjesztő
társulat.

Iparkiállítás.

Védegylet.

Időközben országszerte folyt a sajtóban és a megyegyűléseken a vita s nevezetesen az ősiség eltörlése, a köztelherviselés, a czéheknek megszüntetése, hiteltörvény, a sajtószabadság, büntető törvény, a birtok és a hivatalviselés jogának az ország minden lakosára nézve való átruházása, a városok új rendezése, a népképviselő, a népnevelés szabályozása, a védvám felállítása és az anyagi érdekek több más bonyolult kérdése foglalkoztatta a kedélyeket.* Más hazafiak, legjobb tehetségükhöz képest, Széchenyi István szellemében a gyakorlati téren láttak az ipar és kereskedelem emeléséhez. Ekkor már (1833 óta) gőzhajó hasíttotta a Felső-Duna hajkait és erősen folyt a Széchenyi által kezdeményezett *Al-Duna* szabályozása, nevezetesen a *Vaskapu* szikláinak repesztése. Most Széchenyi a *Tisza szabályozását* vette fel programjába, mely által a Tiszának eddig parlagon heverő roppant árízterületét rendelkezésére bocsátotta a magyar mezőgazdaságnak és egy országos pénztár felállítását is tervezte. Abban a reményben, hogy hazája érdekeit jobban gyámolíthatja, ha hivatalt vállal, 1846-ban a helytartótanács közlekedési osztályába lépett. Beteg idegzete azonban összeroskadott nemsokára a roppant munka, az erkölcsi megrázkódtatások és keserű csalódások súlya alatt: üldözési rögeszmébe esett és már a magyar faj pusztulását látta a csillagokban írva. De lelkesítő szavai nem hangzottak el a pusztában: *Balogh Pál* indítványára: «*Hasznos ismereteket terjesztő társulat*» alakult, *Batthyány Lajos* reáliskolát alapított és 1841. és 1843-ban honi iparműkiállítást rendezett; a honi gyártmány védelmére *Perczel Mór*, *Batthyány Kázmér* és mások *védegyleteket* alapítottak; Pesten pedig *kereskedelmi bank meg gyáralapító társulat* alakult. Kossuth még a vukovár-fiumei vasút kiépítését hozta javaslatba. Deák Ferencznek igaza volt: a nemzet ne bízzék senkiben, csak önmagában.** Az öntevékenység, mint mindig, most is megtermette gyümölcsét.

* Híressé vált e tekintetben a Szathmármegye által 1842-ben 12 pontból összeállított reform-programm.

** 1830-ban alakult meg tényleg a *Magyar Tudományos akadémia*, gróf *Teleki József* elnöklete alatt; 1835-ben a *Gazdasági Egyesület*; 1836-ban a *Kisfaludy-társaság*; 1837-ben nyílt meg a *Nemzeti színház*; 1840-ben jelent meg a *Budapesti Szemle* I. kötete; 1842-ben alakult

A négyvenes évekből még két más, de nemzetiségi mozgalmat kell emlitenünk; úgymint: a *felvidéki lutheránus közösségek* körében mutatkozott *pánszláv szellemet*, mely Kollár szláv költő és író vezetése alatt néhány lelkes és tanító szellemében elhatalmasodott, melynek azonban a hazafias főfelügyelő, *Zay Károly gr.*, bevágta az útját, a mennyiben a pánszláv társulatokat eltiltotta, esetleg szigorú felügyelet alá helyezte. A másik mozgalom *«Illyrismus»* néven Horvátországban ütötte föl fejét. Célja az volt, hogy valamennyi délszláv törzset közös állammá egyesítsen (*«Illyria»*), a Magyarországgal való uniót pedig gyengítse. Vezetői (köztük Gáj Lajos költő és író) többnyire a horvát hivatalnoki világból kerültek ki. Kemény tollharcz után kir. biztosokat küldtek a mozgalom elnémitására, mivel azonban a bécsi körök ama törekvésekkel titokban rokonszenveztek, a biztosok célzt nem érhettek és a tűz a hamú alatt tovább égett.

Nemzetiségi mozgalmak.

Pánszlávok.

Illyrismus.

Ily küzdelmek közt gyűlt össze az 1843—44-iki országgyűlés. Az alsó táblán a nem mindenben egyetértő ellenzéket *Szemere Bertalan*, *Perczel Mór*, *Beöthy Ödön*, *Szalay László*, *Klauzál*, *Szentkirályi*, *Lónyay Menyhért* és ifj. *Pázmándy Dénes* vezették. (Deák Ferencz a gyűlésen nem jelent meg, mivel Zalamegye oda utasította követeit, hogy a nemesség adómentességi jogát védjék, mitől ő vonakodott; ugyan ez okból *Nagy Pál* sem fogadta el a követséget.) A *konzervatívek* vezetői *Zsedényi* és *Somssich Pál* valának. — A felsőtáblán gr. *Apponyi György* vezette a konzervatíveket, mint kitűnő szónok pedig *Lonovics csanádi püspök* vált ki. A reformpártot gr. *Batthyány Lajos* vezette. — Nagy és heves viták után a következő törvények nyertek szentesítést: 1. *A nemzeti nyelv jogosultsága*,

1843/44. országgyűlés.

Pártok.

Törvények.
1. Magyar nyelv a hivatalos államnelyv.

meg *Bugát Pál* kezdeményezésére a *Magyar Természettudósok és Orvosok társulata*; 1842-ben nyílt meg az első gőzvasút Pesttől Váczig (Ulmann építtette), melyhez 1846-ban a pesti-szolnoki vonal járult. Lovasút különben már 1837 óta állott fenn, Pozsony és Nagy-Szombat közt.

Még az 1848 előtti korszakban a következő jeles tudósok és művészek működtek: a jogtudomány terén *Cziráky Antal*, *Szlemencs Pál*, *Bartal György*, *Szalay László*, *Pauler Tivadar*, *Wenzel Gusztáv*. A hittudomány terén: *Guzmics Izidor*, *Daniélek J.*, *Székács József*, *Ballagi Mór*. A bölcsészet terén: *Horváth Czirill*, *Greguss Agost* és *Erdélyi János*. A nemzetgazdaságot terén: *Dezseffy Emil* és *Trefort Agost*. Mint természettudósok: *Kitaibel*, *Bugát*, a *Friwaldszky-ék*, *Nendtvich* (vegytan), *Bólyai Farkas* (lángeszű, hazájában nem méltatott matematikus), *Balassa* (sebész). Mint utazó: *Kőrösi Csoma Sándor*. Mint földrajzi és statisztikus: *Hunfalvy János*, *Fényes Elek*. Mint nyelvészek: *Döbrentei G.*, *Fábián G.*, *Czuczor*, *Fogarassi*. A szépirodalom terén: *Vörösmarty*, *Petőfi*, *Arany János*, *Eötvös József*, *Jósika Miklós* stb. Az irodalomtörténet ágaiban: *Toldy Ferencz*, mint zeneköltő: *Erkel Sándor*; mint képiro: *Markó Károly*, *Barabás Miklós*, *Zichy Mihály* és mint szobrász *Ferenczy István*. (A történetiről és szónokokról l. magát a szöveget és e szakasz utolsó fejezetét.)

mely szerint a törvényhozási, közigazgatási és közoktatási nyelv a tk. Magyarországon a magyar, Horvátország belügyeiben a latin, de a magyar hatóságokkal való iratváltásban szintén a magyar legyen. Az országgyűlés hivatalos nyelve hasonlóan a magyar; a horvátok beszélhetnek ugyan latinul, de beszédeik

2. Vegyes házasságok.

3. Nem nemesek hivatal-képességéről.
Megbukott javaslatok.

A kormány megbukik.

1844/47. időköz.
1. Metternich maga lép a reformok terére.

2. Adminisztrátorok.

ebben az esetben figyelembe nem vehetők. 2. Vegyes házasságokat bármely felekezetű pap előtt lehet kötni. A gyermekek apjuk, a leányok anyjuk vallását tartoznak követni. 3. Nem nemes ember is viselhet hivaltalt és nemesi birtokot is vehet. 4. A közmunka rendezése. Az egész telkes jobbágy évenként 12 napot köteles szekerekkel és vonómarháival közmunkában tölteni és a többi is ez arányban. — Másrészt azonban a felsőtábla újra megbuktatta a közteherviselés elvét, (noha Széchenyi minden követ megmozgatott, hogy rangtársait a javaslat elfogadására bírja), elejtette a már kidolgozott büntető kódexet, az esküdtszékről szóló javaslatot, a szabad királyi városok jogainak szabályozását és az Erdélyiely való unió tervét. Midőn pedig az alföld-fiumei vasút tárgyalása alkalmával a kormány nem közölte a rendektől kért statisztikai adatokat; az elkeseredett rendek a kormánynak bizalmatlanságot szavaztak. Erre *Majláth Antal* kancellár leköszönt elnöki székéről, melyet azután *Apponyi György* foglalt el.

Az 1844—47. időköznek mozgalmait három csoportba foglalhatjuk. Először is: az országgyűlés eredményével maga a kormány sem volt megelégedve. *Metternich* arra a tudatra ébredt, hogy a kormány erkölcsi tekintélye védkép elvesz, ha fel nem hagy a hagyományos tétlenséggel. Elhatározta tehát, hogy maga lép a reformok terére, természetesen a saját értelmében és saját céljai szerint. E cél az anyagi érdekek előmozdítása mellett a birodalom központosítása képezte, ellentétben a nemzettel, mely az anyagi lendülettel kapcsolatban saját állami függetlenségét is akarta szélesebb alapra fektetni. Ezen ellentétes végcéllokból folynak a következő évek küzdelmei. *Metternich*, hogy a reformpártnak többségét magának megnyerje, *József nádorhoz 1844-ben azt a híres levelet intézte*, melyben nyíltan bevallotta, hogy *Ferdinánd király* uralma idáig az osztrák absolutismus és a magyar alkotmányosság összeférhetetlensége következtében eredménytelenül folyt le Magyarországra nézve. Hogy pedig ezentúl üdvösebb és termékenyebb legyen, megbízható kormánypárti többségre volna szüksége, mely a kormánytól magától kezdeményezett és a már teljesen kidolgozott törvényjavaslatok keresztülvitelét elvállalja. *Metternichnek* ezen programja mintegy a rendi gyűlésekről a modern európai alkotmányos képviselői rendszer terére való átmenetet jelzé.

Képzeltetni, mily élénk eszmecserére szolgáltatott alkalmat a kormánynak ezen programja! A megyeházák termeiben és a kaszinókban, országsgzerte csak a régi, avagy az új képviselő-

leti rendszer előnyeiről, valamint arról vitatkoztak, mi birta rá Metternichet ezen levél megírására. A kormány pedig ezalatt tovább ment. Apponyi György, a magyar és Jósika Samu, az erdélyi kancellária elnöke hozzáfogtak tömör kormánypárti többség alakításához és e cél elérésére az úgynevezett *adminisztrátori rendszert* léptették életbe. Ennek értelmében a főispán veszi át az alispán helyett az összes megyei közigazgatást és arra kötelezi magát, hogy ezentúl saját megyéjében fog lakni, be fogja azt gyakrabban utazni és úgy fogja azt minden tekintetben vezetni, a mint azt a kormány kívánja. Szóval, a főispán a kormánynak lesz bizalmas embere (és nem a megyéé). — Ama főispánok helyébe pedig, kik bármely okból nem laktak megyéjükben, a kormány *adminisztrátorokat* nevezett ki 6000 forintnyi fizetéssel. A kormány leginkább az ellenzéki megyék élére állított ily adminisztrátorokat, összesen 18-at. A megyék azonban azonnal fölismerték ezen intézkedésnek célját: a megyei nemesség befolyásának megtörését, a kormány befolyásának emelését, az ellenzéki szellem megtörését, első sorban pedig a többség szerzését és ezen okokból mindenképen elleneztek. A nemességnek nem kellett sem a megígért gyorsabb igazságszolgáltatás, sem a közmunkák rendezése, ha ezen reformok csak újabb kényuralom árán valósúlhatnak. Mivel pedig a kormány nem engedett, a megyék oda utasították alispánjukat, hogy az adminisztrátornál ne is tisztelegjenek, a hivatalos pecsétet át ne adják, és figyelembe se vegyék az adminisztrátor rendeleteit. Helyenkint, mint például Tisza Lajos bihari és Luka Sándor honti adminisztrátorokkal szemben, heves jelenetekre és erőszak alkalmazására is került a sor. (A bihari ellenzék rendithetlen vezére Beöthy Ödön volt.)

A megyék ellenállása.

A harmadik eseményt a liberális pártnak két pártra való szakadása képezte. Az egyik a *centralisták pártja*, Szalay László, Eötvös, Trefort, Csengeri, vagyis a «Pesti Hírlap» új szerkesztői nem találták kielégítőnek a rideg közjogi szempontot és a régi rendi országgyűlésekben és a régi megyerendszerben gyökerező nemesi uralmat elavult és lejárt dolognak hirdették. A nyugat-európai államok példáját követvén és tekintettel a korszellem vezéreszméire, első sorban a *népképviselő elvének befogadását* és egy *független magyar felelős minisztériumnak*, vagyis *parlamentáris kormánynak* alakítását követelték. Megtámadták a megyéket, kimutatták azok hibáit és a közigazgatás tekintetében központosítás behozatalát sürgették.

3. A liberális párt két táborra oszlik.
a) Centralisták.

Az ellenzéknek Kossuthhoz és gr. Teleki Lászlóhoz szító része ellenben a jó és balsorsban kipróbált megyerendszert, a népképviselő által tágitva, továbbra is az alkotmány sarkkövének és az átalakulás alapjának kívánta tekinteni.

b) A megyerendszer és rendi képviselet pártja.

Az önkénynek az adminisztrátori rendszerbe bujtatott új kísérletével szemben azonban a *szabadelvű ellenzék* csakhamar

A liberális párt újból egyesül közös programm alapján 1847.

abba hagyta a családi pörpatvart, kezét fogott egymással és a *Deák* által szerkesztett 11 pontból álló *közös program elfogadásában* állapodott meg. (1847. jún.). Főbb pontjai: felelős magyar miniszterium, népképviselőten alapuló országgyűlés, Erdély-lyel való unió, sajtószabadság, teljes jogegyenlőség és közteherviselés.* — Valahára tehát nemzetünk is a modern Európa mintájára kívánt szervezkedni. — Az egész ország feszült figyelemmel kísérte az új szabadelvű párt szervezését és felvonulását és mindenütt egy szebb jövő reményében készültek a közelebbi országgyűlésre. A várakozás ezen pillanataiban halt meg a nemzet őszinte bánatára József nádor, ki 50 évig igaz hű öre volt alkotmányunknak. A király az elhunynak derék, magyarnak nevelt fiát egyelőre kir. helytartónak nevezte ki.

József nádor
halála.

1847. ország-
gyűlés.

Jelentősége.

Pártok.

1847. nov. 7-én nyitotta meg Ferdinánd király határtalan lelkesedéssel fogadott hazánkat a XIX. század uralkodó eszméiben gyökerező, elutasíthatatlan reformoknak törvénybe iktatása által a többi művelt nemzetekkel egy színvonalra emelte. Az *alsóházi liberális pártot a Pesten megválasztott Kossuth*, továbbá *Deák*, és *Szentkirályi* vezették, a *konzervatívokat Somssich Pál*; a *felsőházi szabadelvű ellenzéknek Batthyány Lajos és Teleki László grófok voltak vezérei*. — *Széchenyi*, kit mindjobban gyötörték a reménytelenség és önvád kínjai, alsó táblai követnek választtatta magát Mosonyban. — Az országgyűlés először is egyhangulag *István főherceget kiáltotta ki nádorrá*. Azután a felirati vitához fogtak, de mert erre nézve a két tábla nem tudott megegyezésre jutni, mindkettő külön feliratot terjesztett a trón elé. Az adminisztrátori rendszer ügyében a kormánynak minden erőlködése mellett is engednie kellett; a megye élére többé semmiféle néven nevezendő biztosokat nem nevezhetett ki. A szabadelvű párt azután a *közteherviselés elvét* és az *ősiség eltörlését* vitte keresztül. Az 1848. februári forradalom hírére Bécsben is kezdetét vette a forradalom, mely elől Metternich Angliába futott. A bécsi események hírére Pozsonyban és Pesten is megindult a szabadság árja. Pesten az egyetemi ifjúság a «Jelenkor» hirlap szerkesztői, köztük *Vasvári Pál* és *Irinyi József*, továbbá *Vahot Imre* lapszerkesztő, első sorban azonban *Petőfi Sándor* ünnepeelt költőnk, *Jókai Mór*, *Bulyovszky Gyula*, *Degré Alajos*, *Irányi Dániel* és más jelesb-jeink a Landerer-Heckenast-féle nyomdában márczius 15-én a censura mellőztével kiáltványt tettek közzé, melyben a nemzet kívánságait 12 pontban foglalták össze. A lakosság és a pestvárosi közgyűlés ezt a programot, melynek pontjai a liberális párt

Közteherviselés
behozatala és
ősiség eltörlése.

A párisi és bécsi
forradalom kitö-
rése.

* E tekintetben *Bezerédy István* tolnai nemes birtokos adta az első példát, ki birtoka után először fizetett önként adót. Jobbágyaival is megegyezett, hogy azok magukat tőle mindennemű adózástól örökáron megválthassák.

említett követeléseivel megegyezett, óriási lelkesedés között elfogadták.

A pozsonyi országgyűlésen e mozgalmat megelőzőleg nagy események mentek végbe. Kossuth a bécsi fölkelés hírére márcz. 14-én az alsó táblán arra bírta a rendeket, hogy a most már ki-kerülhetetlenné vált reformok jegyzékét felirat alakjában a trón elé juttassák. Miután István nádor a feliratot a főrendekkel is elfogadtatta, követség indult Bécsbe az udvarhoz. Apponyi György ezalatt beadta lemondását. Márcz. 16-án a magyar küldöttség a nádor vezetése alatt kihallgatáson volt Ferdinánd királynál, ki magyar válaszában a kérélmek teljesítését megígérte. Hosszabb alkudozások után csakugyan királyi kézirat érkezett le Pozsonyba, melyben Ferdinánd király István nádot arra szólította fel, jelöljön ki a miniszteri tárczák elvállalására alkalmas egyéniségeket és terjeszsze fel a feliratban említett törvényjavaslatokat. József nádor sietve tett eleget a királyi leiratnak és erre a kegyes király a nádor felterjesztése alapján 1848. ápril 7-én kinevezte az *első magyar felelős minisztériumot*. Ennek tagjai: miniszterelnök *gr. Batthyány Lajos*; belügy-miniszter: *Szemere Bertalan*; király személye körüli miniszter: *herceg Eszterházy Pál*; pénzügyi: *Kossuth Lajos*; közmunka és közlekedésügyi: *gr. Széchenyi István*; honvédelmi: *Mészáros Lázár*; vallás- és nevelésügyi: *br. Eötvös József*; ipar- és földmívelésügyi: *Klauzál Gábor*; igazságügyi: *Deák Ferencz*. — Sok huzavona után az udvar a had- és pénzügy önálló rendezésében is megnyugodott.

Első magyar
felelős-miniszte-
rium.

A király által szentesített 1848. évi törvények értelmében hazánknak közjogi külön állását a Budapesten székelő magyar minisztérium védi, mely az évenként összehívott országgyűlésnek felelősséggel tartozik. Az utolsó rendek népképviselőten nyugvó választásokat rendeltek el a jövőre nézve, s kimondották a közös adózás és teherviselés, valamint a törvény előtti egyenlőség elvét; eltörölték az úrbériséget, a robotot, kilenczedet és a papi tizedet; * kijelentették, hogy az országnak minden egyes lakósa föltétlen birtokjoggal rendelkezik; az úriszékeknek és a földesuraknak mindennemű bíráskodási hatóságát megszüntették; a sajtót szabadnak és a keresztény vallásokat egyenlő joguaknak nyilvánították. Eltörölték az eddigi kormánytestületeket, (a budai kir. helytartótanácsot és a kamarát, valamint a Bécsben székelő udvari kancelláriát): ezek helyét és hivatalos teendőit a felelős minisztérium foglalta el.

1848. évi tör-
vények.

* Vitás kérdés, vajjon Kossuthtól avagy Széchenyitől eredt a jobbagyok felszabadítására vonatkozó indítvány. V. ö. Századok, 1895. 486. l.

A szabadságharcz, az absolutismus és a kiegyezés vázlata.

A szabadságharczra vonatkozó főbb munkákat összeállította *Pohler* a *Bibliotheca historico-militaris* III. kötetében; I. *Krones* IV., 638. V. ö. *Horváth Mihály*, Magyarország szabadságharczának története (1865); *Gelich*, Magyarország függetlenségi harcza. (3. köt. 1887—89.); *Rüstow*, Gesch. d. ungar. Insurrection 1860. *Görgey Arthur*, Mein Leben. u. Wirken in Ungarn (1851.); *Görgey István*, 1848. és 49-ből. (3 köt. 1885. 89); *Klapka Gy.*, Emlékeimből 1886.; *Szemere Bert.*, *Asbóth*, *Vetter*, *Vukovics Sebő* emlékiratai és feljegyzései. *Helfert.*, Gesch. Österreichs. II. köt. Der ungarische Winterfeldzug. (1886.) *Thym József*, Déli Magyarország önvédelmi harcza. (I. 1887.); *Szinnyei Józ.* id., Komárom 1848—49. (1887. és Hazánk 1885—87.); Objectiv. katonai szempontból: *R. Horváth Jenő* dolgozata: A magyar függetlenségi harc 1848—49-ben; (Az ujabbkori hadviselés történelme. 1891.). V. ö. Hadtörtén. Közlem., 1891. 509.) *Ballagi Géza*, A protestáns pápens és a sajtó. (Századok, 1892. 511. 1.). *Széchi Mór*, Az 1866. évi osztrák-olasz háború (1893). és *Balás Gy.*, Az 1866. évi osztrák-porosz háború (1894.).

Az 1848-ki törvények koránt sem a márcziusi forradalmi napok eredménye, hanem az 1825—48-ki haladási korszak fokonkint való szerves fejlődésének természetes zárkövét képezik és az akkori, a többi Európában szerkesztett forradalmi törvényekkel szemben konzervatív törvények a szó nemesb értelmében. A 48-iki törvények nekünk is meghozták a kívánt reformokat, melyekkel akkor nyugati Európa dicsekedett, a nélkül, hogy ez által nemzetiségünk veszélyeztetett volna. E törvényeket oly törvényhozás hozta, mely «utolsó rendi gyűlés» létére és középkori szervezete daczára sem zárkózott el a felvilágosodás szelleméből folyó reformok szükséges volta előtt és megértvén a kor szellemét, a jogegyenlőséget iktatta első sorban törvénybe.

Az 1848. törvények életbeléptetését megakadályozták a beköszöntött forradalmi események. A bécsi udvari párt, mely csakhamar megbánta a szabadelvű törvények szentesítését, ármányt szőtt a nemzet ellen. E célra felhasználta a magyarországi nemzetiségek féltékenységet a magyar elem túlsúlya ellen. Mihelyt ez kitudódott, a minisztérium, mely Bécsben nem birta befolyását érvényesíteni, leköszönt, az országgyűlés pedig a honvédelmi bizottságnak feje, Kossuth indítványára 20,000-nyi honvédsereget állított, mely a fellázadt szerbeket, oláhokat és horvátokat (utóbbiak Jellachich bán vezérlete alatt) meggyőzte. Bécs városának tervezett felmentése ellenben dugába dőlt: Windischgrätz tábornok Bécs hatalmába keríté és véres bosszút vett a felkelt lakosságon (1848. okt. 31.). Decz. 2-ikán Ferdinánd király lemondott és unokaöccse, *I. Ferencz József* foglalta el a trónt. Egyúttal erőyes intézkedések történtek a magyar szabadságharcz leverésére.

1849. január havában Jellachich és Windischgrätz tábornokok vezérlete alatt csakugyan nagyszámú osztrák hadak özön-

lőtték el az északnyugati Felvidéket és a Dunántúlt; Windischgrätz Budapestet is megszállta. Azonban a Debreczenbe menekült nemzeti kormány és nevezetesen Kossuth lángbuzgósa hatalmas honvédsereget toborzott, mely Görgey, Damjanics, Klapka és más jeles vezérek vezetése mellett a hatvani, isaszeghi, nagysarlói és komáromi diadalok után a császáriakat az országból teljesen kiszorította (1849. ápril); Erdélyt pedig ezalatt a leleményes Bem szerezte vissza a magyaroknak.

E diadalok hatása alatt hozta a debreczeni országgyűlés Kossuth indítványára azt a határozatot, mely a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilatkoztatta, a kormányzói tisztelet pedig Kossuthra ruházta. Ezzel a törvényes alapon támadt és folytatott ellentállás a közjogi alapot kirántá maga alól. — A szerencse nemsokára hátat fordított honvédeinknek. Buda várát ugyan Görgey május 21-én ostrommal bevette, azonban az osztrák udvartól kért és nyert 181,471 főnyi orosz hadakat,* melyek a Haynau vezérlete alatt újra betörő császáriakkal egyesülni siettek, a magyar honvédség tetemesen kisebb hada nem bírta többé feltartóztatni. Kétségbeejtő harcok után Görgey 1849. aug. 13-án Világos mezején letette a fegyvert. A kiknek nem sikerült külföldre menekülniök, azokra szomorú sors várakozott. Haynau a legjobb hazafiakat sorra kivégeztette. (Csak Klapka tábornoknak sikerült Komárom várának feladásánál kedvező föltételeket kieszközölni.)

A bécsi kormány felfüggeszté ezután az alkotmányt, eltörölve az 1848-iki törvényeket és Magyarországgal mint meghódított országgal bánt. Német és cseh hivatalnokok végezték a közigazgatást, idegen nyelven; Erdély és a társországek pedig az anyaországtól ismét elszakítottak. (*Absolutismus kora*). Absolutismus
1849—1861.

A szerencsétlen 1859-iki olasz hadjáratnak az a hatása is volt, hogy az absolutismus megbukott. Az ifjú fejedelem eddigi tanácsosait elbocsátotta és megkísérté immár alkotmányos úton népeinek kibékítését. 1860. okt. 20. tette meg az első lépést az «októberi diplomá»-val, melyben az 1847-iki állapotokat a rendi gyűlést és a régi főkormányzókat kívánta restaurálni; 1861. pedig a *februári páltens*-t tette közzé, melynek értelmében a «birodalmi tanács»-ot (Reichsrath) hívta össze, melybe minden osztrák országnak és hazánknak is kellett volna képviselőket küldeni. Ámde a választások czéljából összehívott 1861-ki magyar országgyűlés Deák Ferencz böles szaván indulva, vonakodott a bécsi birodalmi tanácsba követeket küldeni, mert ezáltal önállóságáról mondott volna le. E helyett az 1848-ki törvények visszaállítását sürgette, mire a kormány a gyűlést feloszlatta.

1861. országgyűlés.

* A hivatalos orosz Ordre de bataille szerint (közölte a Vasárnapi Ujság 1888. évf. a 41. és 260. l.) — Az oroszok vesztesége kitétt 34,797 embert.

Provisorium
1861—67.

Kiegyezés
1867.

1861-től 1865-ig újra absolutistikus korszak következett, *a provisorium*, melynek folyamában Pálffy Mórícz tábornok a kormányzó, gr. Forgách Antal a kancellári méltóságot töltötte be. Ekkor Deák Ferencz 1865. husvét vasárnapján a Pesti Naplóban örökké nevezetes cikket tett közzé, mely meg is tette hatását. A király Majláth Györgyre és Sennyei Pálra bízván az ország ügyeit, december 15-ére megint országgyűlést hirdetett, mely a korona és a nemzet között Deák Ferencz közvetítése mellett a kibékülés útját egyengette. A szerencsétlen 1866-ki háború lezajlása után az alkudozások b. *Beust* osztrák miniszter és *Deák Ferencz* meg a magyar országgyűlés között újból felvételvén, a kiegyezés befejezését és a jogfolytonosság reintegrálását eredményezték. Erre a király ő felsége gr. Andrássy Gyula elnöklete alatt kinevezé a *második felelős minisztériumot*. Ausztria és Magyarország pedig a dualismus alapján egymáshoz való viszonyukat mint egyenrangú felek szabályozták. A magyar korona tartományai és az osztrák tartományok külön-külön államot képeznek, külön képviselőtestülettel bírnak, szintűgy külön felelős minisztériumokkal. A közös hadügy, pénzügy és külügy körébe vágó ügyek elintézésére mind a magyar országgyűlés, mind a bécsi Reichsrath 60—60 tagból álló bizottságot választ (delegáció), melynek a három közös miniszter felelős. — I. Ferencz József királynak és főséges nejének koronáztatása pedig (1867. június 8.) szentesíté a kiegyezést. Bölcs uralkodása alatt az ország anyagi és szellemi téren nagy haladást tett és a mulasztottakat nagyrésztben pótolta; 1896-ban pedig a nemzet önérzettel bár, de másrészt hálával a gondviselés iránt, fennállásának 1000. évfordulóját fogja megülni.

A jövő Isten kezében van.

Megbeszélendő források.

Irodalom: Bod Péter, Horányi, Ferenczy-Danielik, Trausch, Szilágyi Sándor, Toldy, Beöthy, Flegler és Sayous említett művei. Id. Szinnyei J., Magyar írók névtára. Petrik G., Magy. bibliografia 1711—1867. (6 köt.) Ifj. Szinnyei, A magy. történeti irodalom 1711—1772. (Századok 1876.) Wurzbach, Biographisches Lexikon. Haan Lajos, Bél Mátyás. (Akad. értekez. 1879.) Bod Péter életrajza, Szmda Lajostól. (Délmagyarországi Régész. és Történeti Értesítő, 1885.); Gróf Mikó Imre, Bod Péter és művei. (Budap. Szemle 1862.); Gróf Mihó Imre, Benkő József élete. (1867.) Kovachich-ról: Wenzel G. czikke. (Bud. Szemle. VI. 1859. 227.). Szilasy János, Fejér György élete. (1853.); Abafi Lajos, Fessler Ignác. (Századok 1878.) Toldy Ferencz, Emlékbeszéd Jászay Pál fölött. (Irod. Beszédek I. 1872.) Toldy F., Emlékbeszéd gróf Teleki József fölött. (U. ott.) Flegler Sándor, Szalay László. (Olcsó Könyvtár 1878.) Szalayról l. továbbá: Eötvös József, Magyar Írók és Államférfiak cz. művét. (201. l.) Csengeri Antal, Történ. Tanulmányok és jellemrajzok. (II. köt.) Kemény Zsigm., Szalay Magyarország története cz. művéről. (Tanulmányok II. köt.) Ifj. Szinnyei J., Horváth M. és Szalay L. életrajza. (Magy.

Helikon 1886.) Horváth Mihály-ról l. Salamon és Fraknoi emlékbeszédeit. (Akad. Évkönyv 1880. és Századok 1879.)

Levéltárak: *Pauler Gyula*, országos levéltárnok hivatalos jelentése. (Századok 1881. 404.) *Jakab Elek*, A levéltárakról, kül. tekintettel a magyar államlevéltárügyre. (Akad. értek. 1877.) *Thallóczy Lajos* értekezése. (Századok 1885. 8. füz.) *Salamon F.*, értekezése. (Kis történ. munkái, I. 262.) *Csánki D.*, Az országos levéltár regesztázása. (Századok 1889.) Továbbá számos cikk a Magyar Könyvszemlében és a Történelmi Társulat vidéki kirándulásairól szóló jelentésekben. (Közölvék a Századokban.)

Hírlapok: Id. *Szimyei József*, Repertorium. II. kötet. Hírlapok 1731—1880. (I. rész.) *Szalády*, A magyar hírlapirodalom. 1780—1883. (1884.) *Thaly Kálmán*, Az első hazai hírlap. 1705—1710. (1879.) U. az, Kurucz hírlapok. (Magy. Könyvszemle 1883.) *Jakab Elek*, Az erdélyi hírlapirodalom története, 1848-ig. (1884. Akad. székfoglaló.) Számos cikk a sajkfolyóiratokban, kül. a Magyar Könyvszemlében. (Igy pl. a Magyar Hírmondó-ról: 1883. évf. 241. l.)

Timon Samu, jezsuita tanár a nagyszombati kollegiumban, † 1736., Magyar történeti kézikönyvet írt buzgó katolikus szellemben e czímen: «Epitome chronologica rerum hungaricarum», mely mű Sz. Istvántól 1736-ig terjed. Azonban csak az 1576-ig érő rész Timon saját műve: a többi más valaki írta, kinek nevét homály fedí. Timon azonfelül Istvánffi művét is folytatta 1598-tól 1662-ig, mely kéziratban maradt munkát azután *Kazy* használta fel folytatásában.

Bél Mátyás, szül. 1684. Ocsován, (Zólyom.) Meglátogatta a hallei egyetemet, mire Besztercebányán lelkész lett. A prot. iskolák újjászervezése és felvirágoztatása körül halhatatlan érdemeket szerzett. † Pozsonyban, mint a hitközség seniora (1749). *Bél Magyarország* legtudósabb embere volt a XVIII. században. A keleti nyelvekben épen oly jártassággal bírt, mint a klasszikus nyelvekben, és azonfelül írt és beszélt magyarul, németül, tótul és csehül. Műveiben pedig jeles történész-, nyelvész- és földrajzirónak bizonyult be. Főművei ezek: «Hungariæ antiquæ et novæ Prodromus». «Notitia Hungariæ novæ historico-geographica» (4 köt.). «Adparatus ad histor. Hungariæ» régibb kútfőknek gyűjteménye. A Notitia Hungariæ Nova-ból gr. *Zichy Jenő* adta ki 1892. az V. kötetet.

Kohnovich Gábor († 1748). Művei: Nova Hungariæ periodus. (Az 1741. év története). Libri XI (vagy Commentarii) rerum Ungar. (II. Rákóczy Ferencz korára vonatkozó, kéziratban maradt munka).

Kazy Ferencz, jezsuita tanár Nagyszombatban † 1760. Főművei: Historia regni Hungariæ ab a. 1601—1681. (3 köt.) és «A nagyszombati egyetem története». Az előbbiben 1662-ig Timonnak kézirati hagyatékát használta; a későbbi kor történetét egykoru művekből állította össze.

Kollár Ferencz jezsuita. Utóbb kilépve a rendből, a bécsi csász. könyvtár őre és Mária Tereziának mintegy udvari történésze lett. † 1783-ban. Főművei: «Historia diplom. juris patronatus apostolic. Hung. regum». A nemesség előjogai ellen írta: «De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostol. regum Hung. libellus singularis» című művét, (mely az indexre került). A nemesség erre névtelenül megjelent felségséértő röpiratban válaszolt: «Vexatio dat intellectum» II. (V. ö. *Concha Gy.* cikkét (a —. l.).

Kaprinay István, jezsuita († 1786). «Hungaria diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad. 2 köt.

Palma Károly, † 1787-ben mint pesti kanonok. «Heraldica regni Hungariae specimen.» Uttörő mű.

Cornides Károly, † mint egyetemi tanár Pesten 1787-ben. Írt a magyarok régi hitéről, a «Névtelen Jegyzőről», stb.

Wagner Károly, jezsuita és pesti egyetemi könyvtárnok, † 1790-ben. Főműve: «*Analecta Scepusii sacri et profani*», mely a Szepes vármegye történetére vonatkozó krónikák, naplók, oklevelek stb. valóságos tárháza.

Bod Péter, reform. székely család sarjadéka, tanár, utóbb magyar-igeni pap. † 1769-ben. E derék férfiú kitűnt az irodalomtörténet, a történelem és a hittudomány terén. Fáradhatlanul gyűjtött mindent, a mi Erdély múltjára vonatkozott. Megírta a magyar és erdélyi egyháztörténetet; leírta a Székelyföldet; ismertetette a magyar babliafordításokat és egybeállította a hazai nyomdászat történetére vonatkozó adatokat (utóbbi: az «*Erdélyi Phönix*»-ben). Főműve azonban a «*Magyar Athénás*», melyben a magyar írókról és azok műveiről betűrendben értekezik; a magyar irodalomtörténet alapvető munkája. Kritikai alapon nyugvó «*Magyar és Erdélyország Historiáját*» latinul 3, magyarul 2 kötetben írta meg, de teljesen ki nem adhatta. Nagyszámú történeti monographiái nincsenek még kiadva. «*Magyar egyháztörténeté*»-t csak imént fedezték fel egy hollandi könyvtárban. Címe: *Historia Hungariæ ecclesiastica*. Kiadták Szalay, Rauwenhof és Prins (Leyden, 3 köt.).

Rettegi Mihály, Dobokamegye alispánja. † 1786. Becses emlékiratokat hagyott hátra magyar nyelven (1718—1767), melyek Erdély kultur-történetére nézve elsőrendű forrás fontosságával bírnak. Rettegi emlékiratait kiadta Torma Károly a «*Hazánk*»-ban. (1885. és 1886. évfolyam.) — Gyulai Ferencz gróf emlékiratai (1714—1787.) hasonlóan Erdély történetére vonatkoznak. Ezeket is kiadta Torma K. («*Hazánk*» 1886. és 1887.)

Benkő József, Erdély kritikai történetírásának alapítója, (1740—1814), előbb lelkészkedett, később Székely-Udvarhelyt működött mint tanár. Főműve, 30 évi szorgalmának gyümölcse, a «*Transylvaniæ principatus*», Erdély physikai, nemzetiségi, vallási és történeti leírása a vezérek korától az ő koráig, 5 kötetben. Úttörő, a maga nemében mai napig utól nem ért munka.

Keresztesi József, református lelkész emlékiratai (másképp naplója), — melynek fontosabb részei az 1791/2. országgyűlésről szólnak. (Megj. 1867.)

Schwandtner János, a bécsi császári könyvtár őre. († 1791.) Kiadta a «*Scriptores rerum hungaricarum*» című kútfőgyűjteményt.

Schwartner Márton, egyetemi tanár Pesten, a magyar diplomatikai irodalom úttörője. «*Introductio in artem diplomat. præcipue Hungaricam*» és «*Intr. in artem. d. ævi intermedii pr. H.*»

Pray György (1724—1801), jezsuita, tanárkodott előbb Érsekújvárott, később Bécsben a Theresianumban; mint «udvari történész», a bécsi egyetemi könyvtár őre lett, megh. mint nagyváradi kanonok. Művei: «*Annales veterum Hunnorum, Avarorum et Hungarorum*». (Kr. u. 210—997.) Ebben a műben a régi írókból a magyar őstörténelemre vonatkozó adatokat egyesíté. Ha a modern nyelvtudomány Praynak e népek rokonságáról felállított nézeteit részben meg is döntötte, mindazonáltal e művet illeti az érdem, hogy megvetette azt az alapot, melyen tovább lehetett építeni. — Főműve: «*Annales regum Hungariæ*», Sz. Istvántól I. Ferdinánd haláláig terjed. 5 köt. Ebben a munkában a magyar történetnek számos, addig ismeretlen okirat felhasználása és a kútfők kritikai méltatása által új alakot adott. Elte alkonyán még egy rövid magyar történetet írt, mely 3 részben 1780-ig terjed és nagyobb Annalesei-t mintegy kiegészíti, mennyiben újabb kutatásainak eredményeit abba bele- szötte. V. ö. Thallóczy L. cikkét, Pray György és a magyar korona mellékartományai. (Századok 1888. 522. l.)

Katona István, jezsuita (1732—1811). Előbb nagyszombati egyetemi tanár (és így Pray társa), később kalocsai kanonok volt. Hosszu élete, sok évi nyugalma, független helyzete és vasszorgalma mellett képes volt megoldani azt a feladatot, melyet maga elé tűzött. Ő írta meg a legnagyobb és legértelmesebb művet a magyar történetről: «*Historia crítico*

regni Hungariæ» czímen, a legrégibb időkől 1810-ig, 42 kötetben. Az egész mű négy önálló szakaszra van osztva: a vezérek korára, az Árpád-házi királyok, a vegyes házakból való királyok és a Habsburg-házból született királyok korára. Művének bece a benne felhalmozott történelmi anyagban rejlik, a közlött oklevelekben, a régibb és újabb kútfőkben és azok kritikái megbeszélésében. Teremtő szellemmel azonban Katona nem bírt, a felhalmozott anyag-tömegben rejlő szellemi kapcsolatot nem bírta feltüntetni és vallási dolgokban sem tudott bizonyos félénkségtől menekülni. Műve mindazonáltal megbecsülhetlen tárháza marad a hazai történelemnek és kiinduló pontja minden ideszóló kutatásnak.

Horányi Ferencz, kegyesrendi tanár († 1809). Számos művei közül kiemeljük a «*Memoria Hungarorum scriptis editis notorum*» és «*Nova Memoria*» czímű irodalomtörténeti műveit. Továbbá a «*De sacra corona Hungariæ ac de regibus commentatio*» történ. értekezést. Kiadott végül több kútfőt, így Forgách Ferencz és Bethlen János történeti munkáját.

Schönwiesner István, jezsuita tanár († 1818) a régészet és érmészet terén szerzett érdemeit.

Id. Kováchich Márton (1743—1821), kinek kéziratban hátramaradt művei 300 kötetet tesznek. Nyomatott művei között említendők: «*Vestigia Comitiorum apud Hungaros*» (pótlékkal). E mű a magyar és erdélyi országgyűlési emlékek első gyűjteménye, úttörő mű. Kiadott továbbá számos apróbb történeti kútfőt.

Ifj. Kováchich József, atyjának buzgó munkatársa. Főművei: «*Monumenta veteris legislationis hungariæ*» és «*Sylloge decretorum comitalium Hungariæ*». V. ö. *Wertheimer Ede* czikkét a «Századok»-ban. 1895.

Endlicher István, jeles történész és fűvész. Kiadta Szt. István törvényeit és a Névtelen Jegyzőt. Főműve: «*Rerum Hungar. monum. Arpad.*» 2 köt.

Gévai Antal, a bécsi cs. levéltár őre, kiadta a Magyarország és a porta közötti béke-alkudozásokat és szerződéseket (a XVI. és XVII. századból).

Fejér György, kanonok és egyetemi könyvtárőr (1766—1851). Főműve a nagy szorgalommal, de kevés kritikai gonddal összeállított *Codex Diplomaticus Hungariæ*, mely okleveles gyűjtemény 1440-ig ér, 40 kötetben. Ehhez *Knausz Nándor* jó Évmutatót, *Czinár Mór* pedig Tárgymutatót készített.

A *Budai-testvérekről*, *Virág Benedek*, *Horvát Istvánról* és azok műveiről már a szövegben szóltunk.

Áttérve irodalmunknak újabb és kiválóbb képviselőire, ezeknek neveit és műveit, a még élő írók mellőztével, időrendi sorrendben egymás mellé iktatjuk:

Fessler Ignác (1756—1839). *Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen*. 10 köt. Új kiadás *Klein E.*-től 5 kötetben. V. ö. *Abafi L.*, *Fessler I.* élete. («Századok» 1878).

Engel Keresztély, *Gesch. d. ung. Reichs und seiner Nebenländer*. 4 köt. — *Gesch. d. ung. Reichs*. 5 köt. — *Monumenta Ungrica*.

Jászay Pál (1809—1852). A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után.

Teleki József gr. (1790—1855). A Hunyadiak kora. 9 köt. Folytatására vállalkozott *Csánki Dezső*, ki eddig további két kötetben tárgyalta Magyarország földrajzát a Hunyadiak korában (Akademia).

Szalay László (1813—1864). Magyarország története (5 köt. 2 kiad.). Kiadta azonfelül Verancsics műveit és több más kútfőt. («Magyar tört. Emlékek» 5 köt.); «Erdély és a Porta 1567—78.»; «Eszterházy Miklós nádor» 3 köt.; «A tatárjárás Magyarországon»; «Fiume a magyar országgyűlésen» stb. Politikai működéséről l. a szöveget.

Horváth Mihály (1809—1878). «A magyarok története». Az új kiadásban 8 köt. — Továbbá 3 köt., mely az 1823—1848. kort és 3 kötet, mely a forradalmat tárgyalja. «Kisebb történ. művei», 4 köt. «Magyar tört. okmánytár» 4 köt. «A kereszténység első századának története» 1 kötet.

II. *Törvények*. E korszakból valók: III. Károlynak 1708., 1712. és 1714., 1722/23. és 1728. évi törvénykönyvei. Mária Theresia idejéből az 1741., 1757. és 1764. évi országgyűlésen hozott törvények. II. Lipót idejéből az 1790/1. gyűlésen alkotott törvénykönyv. Mindezeket nemkülönben az I. Ferencz és V. Ferdinánd alatt hozott törvényeket már a szövegből ismerjük.

E korból való új törvény-kiadások: az 1742—51-iki, a Szegedy János által rendezett gyűjteményes kiadás (1771—1779), továbbá az 1822. és 1845/7-ben rendezett kiadások.

Az 1868. év óta kelt törvényeket jelenleg a hivatalos: «Országos törvénytár»-ban teszik közzé.

III. *Levéltárak*. Két ok járul hozzá a magyar levéltárak ziláltságához és szétszóródásához. Először is magának a magyar történelemnek és a nemzeti intézményeknek jelleme, különösen a XVI. századtól a legújabb idők, mely jellem a lehető legnagyobb ellenmondásban áll a központosítással. Másodsor a lassú és titkos küzdelem a nemzet és az uralkodó család között, melynek folyamában mindkettő magához akarta ragadni a levéltárakban őrzött kincseket, miért is azokat minél rejtettebb zugban őrizték. E féltékenység daczára mégis számos okirat a bécsi levéltárakba került és nevezetesen a cs. titkos levéltár fölötté gazdag magyar oklevelekben. A fővárosban van: az országos levéltár, mely magában foglalja a volt m. kir. kamarai levéltárt, a nádori levéltárt, a m. kir. kanczelláriát és a volt erdélyi kormányshéket. Mellette a magyar nemzeti múzeumi levéltár érdemel első sorban említést.* Igen becsesek továbbá az esztergomi érsek levéltára és a benczéseké Pannonhalmán. Egyáltalában nincs úgyszólván kolostor vagy káptalan, mely egy-két becses oklevéllel ne dicsekednék. Nem kevésbé fontosak a főnemesi kastélyokban őrzött családi levéltárak, melyek nehezyéről már szóltunk. További példaként említjük a Batthyányak levéltárát Köpcsényben, melyben az Illésházy és a Sárkány család levéltára is őriztetik. Újabban a gr. Sztáray, Károlyi, Zichy és több nemes család kinyomatta családi levéltáraik okleveleit. (L. egyébiránt az egyes szakaszok végén idézett oklevélgyűjteményeket.)

Nem mellőzhetjük továbbá sem a megyei, sem a városi levéltárakat. Rimaszombatban péld. 1571 óta vannak meg a gömörmegyei jegyzőkönyvek. Rozsnyó és Körmöczbánya város levéltára igen gazdag a bányavárosok történetének körébe vágó oklevelekben. A hazai vallástörténet megírásában a pozsonyi levéltárak lesznek majd irányadók. Ugyanazokban ezerekre megy az adó-ügy és a zsidók ügyével, valamint a czéhek történetével foglalkozó oklevelek száma és híres hazánkfiainak, így Hunyadi Jánosnak eredeti leveleiben sincsen hiány. — A nyilvános levéltárak közül még a szászoké nevezendő meg Szebenben és a horvátoké Zágrábban. Mind a kettőről nagyszabású oklevélgyűjtemények jelentek meg (I. 60., 61. és 107. l.).

A külföldi levéltárak közül a bécsiek említendőek első sorban, továbbá a brüsseli és londoni, főleg I. Ferdinánd és V. Károly korára; a párisi és londoni levéltár XIV. Lajos és a magyar felkelők viszonyaira; a nápolyi, krakkói és lemergi az Anjouk és Zsigmond korára; több

* Csontos szerint (Magyar Könyvszemle 1885. évi folyam) e könyvtár többi között 141,000 művet, 16,000 kéziratot és 80,000 oklevelet tartalmaz.

olaszországi, főleg a velencei és ferrarai I. Mátyás és a Jagellók korára nézve.

IV. *Hírlapok.* Az első hazai hirlap a kurucok által, Rákóczi Ferenc megbízásából kiadott «*Mercurius Veridicus*» című heti hirlap volt, 1705-ből. 1780-ban január 1-én adta ki legelőször Ráth Mátyás Pozsonyban a «*Magyar Hirmondó*»-t, (mely lap 1787 óta Pesten jelent meg). Később a «*Magyar Mercurius*» lett belőle. 1721. indult meg *Bélnék Nova Posoniensia* cz. lapja és ugyanott jelent meg 1764. a ma is fennálló Pressburger Zeitung I. évfolyama. Követte ezt az 1787 óta Bécsben megjelenő «*Magyar Kurir*» és a Décsi Samu által szerkesztett «*Magyar Almanak*» (1794, illet. 1804 óta); továbbá a kolozsvári «*Magyar Hirvivő*» (1791) és a «*Hazai Tudósítások*» (1806), melyeket később «*Nemzeti Ujság*»-nak neveztek. — Az igazi első politikai újság modern értelemben véve Kossuth-nak *Pesti Hirlapja* volt. — 1780-tól kezdve 1880-ig összesen 1461 hirlap és folyóirat jelent meg Magyarország területén.

Az 1848 előtti korból a következő tudományos folyóiratok említhetők: az «*Erdélyi Múzeum*» (1814 óta); a Fejér György szerkesztette «*Tudományos Gyűjtemény*» (1817); a «*Felső Magyarországi Minerva*» (1825); továbbá az «*Ungar. Magazin*» és «*Neues Ungar. Magazin*», szintúgy a «*Siebenbürgische Quartalschrift*» és «*Zeitschrift von und über Ungarn*» (*Schediástól*). Végül a magy. tud. akadémia *Értesítői* és (1840 óta) a *Budapesti Szemle*.

V. *Politikai iratok.** A Franciaországban támadt forradalmi szellem hazánkban is élénk visszhangot ébresztett. A gondolkodás és írás szabadsága, a testvériség, egyenlőség és szabadság nagy jelszavainak hatása alatt nálunk is keletkezett egy *felvilágosodási irodalom*, mely 300-nál több könyvből és röpiratból áll. Íróik részben túlzásokkal, részben azonban alapos készletséggel és nemes meggyőződéssel hirdetik a kiváltságok tarthatatlanságát. *Laczkovics János* («Az utazó ember») az egész keresztény vallás ellen tört. (Felelt neki *Szeicz Leó*, egri szervita-barát). A társadalmi és állami élet terén *Baththyány Alajos* gróf, *Martinovics* apát és társai szerepeltek mint irodalmi vezérférfiak. Legmélyebb szellem volt köztük *Hajnóczy*. Ő volt az első hazánkban, ki a rendi korlátok lerontását sürgette és az alkotmányos, képviselői királyság elméletét fejtegette. Ez az egész mozgalom a vérmezőn végbement kivégzések után természetesen elnémult.

A 30-as évek közepén jelentkező reformkorszak a politikai irodalmon is lendített. Újabb politikai irodalmunk teremtetője *Széchenyi István*. Első fellépte után (1825) letette huszárkapitány-rangját és Pesten telepedvén le, megkezdte politikai pályáját. Első műve, az 1830-ban megjelent «*Hitel*», korszakot alkotott közéletünkben. Egészen magánviseli *Széchenyi* szellemének bélyegét: a gyakorlati iránynak a hazafiúi lelkesedéssel való kapcsolatát; kimutatja célját: a magyar faj biztosítását és nemesebb kifejlesztését. Hadüzenet volt ez a régi világnak, melynek avílt feudális intézményeikben, adóssági törvényeiben, hosszadalmas perrendükben, közlekedési viszonyainak elmaradottságában, meddő sérelmi politikájában és tétlen álmodozásában látja *Széchenyi* a nemzeti bajok forrását. Kifejti, hogy tevékenységre, munkakedvre, művelődésre,

* *Concha* műve (a 248. lapon), *Lánczy* értekezése (a 272. lapon), továbbá a 278. és 279. lap eml. irodalom *Széchenyi*, *Kossuth* és *Deákról*. *Beöthy* irodalomtörténete (II. 132.). *Széchenyi* műveinek teljes kiadását csak újabban kezdte kiadni az Akadémia. A «*Naplók*»-ból megjelent az I. kötet, *Zichy Antal* fordításában. (1885). *Zichy A.* adta ki *Széchenyi leveleit* is (mostanáig 1 köt.), szintúgy *Széchenyi hírlapi cikkei* (2 köt.). V. ö. *Angyal Dávid* cikkét a *Budap. Szemlében*. (1886. októb. füzet). *Deák beszédei* kiadja *Kónyi Manó* (I. köt. 1800—1848-ig. II. köt. 1848—1861). L. egyébiránt a 292. és 293. lapot.

gazdagodásra, egyesülésre, hitelre van szükségünk, ha élni akarunk: a művelt Nyugatot, különösen Angliát kell példának vennünk. Csak ez esetben gondolhatunk egy jövőre, akkor fog majd érvényesülni a szózat: «Magyarország nem volt, hanem lesz».

Ezeket az eszméket, melyek czáfolására gr. Dessewffy József a *Hitel taglalatját*-t adta ki, bővebben fejtegeté Széchenyi második munkájában, a *«Világ»*-ban (1831), míg *«Stádium»* cz., harmadik könyvében rendszeresen sorolja fel 12 pontba foglalva azokat a reformokat, melyek valószínűsítését a következő országgyűlés feladatainak tartotta. Ilyenek: a váltójog behozatala, ősiség eltörlése, nem nemesek birtokképesége, a közteherviselés elve (némi megszorítással), a törvény előtti egyenlőség, a fő közlekedési vonalak kiszabása, a monopoljogok megszüntetése stb.

Nemsokára hatalmas ellenfélre talált Kossuth Lajosban, kinek s forradalomra izgató célzatai ellensúlyozására írta a *«Kelet népé»*-t (1841) és a *«Politikai programmm töredékek»* című munkákat, epés, keserű iránylyal. Újabbban a tud. akadémia Széchenyi-nek *«Napló»*-t (eddig 1 kötet) adta ki, ezek bepillantani engednek a nagy hazafi kedélyébe, melyet felváltva majd a szebb jövőben való fatalistikus bizalom, majd a keserű csalódás és önkínzás vádjai dúltak és elvégre is a döblingi tébolydában öngyilkosságra vitték († 1869. április 8.). 1887. jelentek meg *Széchenyi levelei* is, melyeket három vonást jellemez: az erős meggyőződés hangja, keserű fájdalom elszigeteltsége fölött és prófétára emlékeztető, jóslatszerű mondasók a jövőről, mely Széchenyi szemében mindinkább sötétebb alakot öltött. *Széchenyi beszédeiből* mostanáig egy kötet jelent meg. Ezek, noha teljesen nélkülözik a frázisokat és üres szólásmódokat, mégis meghatják az olvasót.

Széchenyi legrégebb barátja és társa, b. Wesselényi Miklós, a magyar ellenzéknek az 1830. és 1832-iki országgyűlésen ünnepelt vezére, több, tüzzel írt művet hagyott reánk: *«Baliteletek»* (1833). *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében* (1843).

A centralistáknak a *«Világ»*, később pedig a Kossuthtól átvett *«Pesti Hírlap»* szolgált közegül. Vezérük, Dessewffy Aurél a *Világ*-ban megjelent cikkeiben egyenlő hévvel küzdött Széchenyi és Kossuth ellen.

Az első, ki a politikai hírlapírást kiválóbb fontosságra emelte, Kossuth Lajos volt (1802—1894.), egyúttal az új Magyarországának legnagyobb szónoka. Az 1832-iki gyűlésen szerkesztett *Országgyűlési Tudósításai*-ról, valamint a *Pesti Hírlap*-ban kifejtett működéséről már szoltunk. Pest vármegye gyűlésein nagy szónoki diadalokat aratott; 1847-ben követő választatván, az alsó táblán csakhamar az ellenzék vezérévé és az ország legnépszerűbb emberévé lett. Mint az első felelős miniszterium tagja, utóbb a honvédelmi bizottság elnöke és Magyarország kormányzója csodálatos és fáradhatatlan tevékenységet fejtett ki. — Említett művei és ragyogó hírlapi cikkein kívül újabbban megjelent, elragadó tollal írt *«Iratái»* említendők, melyben az emigráció viselt dolgai és az országnak francia és olasz segélyrel való újólagos felkelésének tervét tárgyalja. — Az erdélyi hírlapírók legjelesbke b. Kemény Zsigmond vala. *«Erdélyi Híradó»*. Korteskedés és ellenszerei 1843—1844.)

Végül a «haza bölcsé»-t említjük, *Deák Ferenczet* (1803—1876.). Ő is a régi ellenzék soraiban kezdé pályáját. 1833 óta (csekély megszakítással) az országgyűlésen az alsó táblai ellenzék tagja, majd vezére volt, hol bámulandó jogismerete és páratlan logikája által országos tekintélyre emelkedett. 1841-ben részt vett a jeles *«büntető törvényjavaslat»* szerkesztésében, 1848-ban igazságügyminiszterré lett. Ez években tartott vármegyei, törvényszéki és országgyűlési *beszédei* szónoklatának komoly, meggyőző erejéről tanuskodnak. A szabadságharc lezajlása után Pestre költözött, honnan mérséklekre, de kitartásra intó szavai az egész nemzetben ébren tartották egy szebb jövő virradásában vetett reményt. Mint a történelmi jog rendületlen híve, személyes hűságtól menten, vezére lett az 1861-iki országgyűlésnek, melynek feliratát ő szerkeszté. 1865-ben

Lustkandl bécsi jogtanár ellen írta *«Adalék a magyar Közjoghoz»* című művét, melyben Magyarország alkotmányát és nevezetesen az 1848-iki törvények jogfolytonosságát és az országnak állami függetlenségét bámulandó egyszerű és világos előadásban bizonyította be. A Pesti Napló 1865. híres húsvétvasárnapi cikkében pedig útját egyengette a fejedelem és nemzet közötti kibékülésnek. A kiegyezés sikerülte után, visszatrasítván mindennemű kitüntetést, mint a polgári erények mintaképe folytatta áldásos politikai működését, melynek csak 1876. január 28-án, hosszas szenvedés után beállt elhunytá vetett végét.
